

Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία

Η Αθήνα στον χρόνο:
από τον Αγώνα της
Ανεξαρτησίας ως σήμερα,
οκτώ διαδρομές.

Οδηγός για εκπαιδευτικούς

Μαρία Δημοπούλου
Καλλιόπη Κύρδη
Ελένη Σβορώνου

ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΗΣ Α.Ε. ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ
ΠΑΙΔΙ,
Η ΠΟΛΗ
ΚΑΙ ΤΑ
ΜΝΗΜΕΙΑ

μία πρωτοβουλία

ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΔΗΜΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

ΤΕΧΝΟΠΟΛΗ
ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία

Η Αθήνα στον χρόνο: από τον
Αγώνα της Ανεξαρτησίας ως
σήμερα, οκτώ διαδρομές.

Οδηγός για εκπαιδευτικούς

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

Επιστημονική επιμέλεια: Θάλεια Δραγώνα

Συγγραφική ομάδα: Μαρία Δημοπούλου,
Καλλιόπη Κύρδη, Ελένη Σβορώνου

Συντονισμός έκδοσης: Πόπη Διαμαντάκου,
Παναγιώτα Δούκα, Μαρία Φλώρου

Φιλολογική επιμέλεια έκδοσης: Σοφία Λιαπή

Σχεδιασμός έκδοσης: Κατερίνα Αντωνάκη

Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: FOTOLIO S.A.

ISBN: 978-618-85563-0-0

© 2021, Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων
Πειραιώς 100, 11854 Αθήνα
Τηλ.: 213 0109300 | Fax: 213 0109312
www.athens-technopolis.gr
info@athens-technopolis.gr

Το πρόγραμμα αποτελεί πρωτοβουλία του δήμου Αθηναίων και υλοποιείται από την Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων (Διευθύνσεις Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Α' Αθήνας) και με την ενεργό συμμετοχή της Ανώτατης Σχολής Καλών Τεχνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η παρακαταθήκη των αξιών της Ελληνικής Επανάστασης και το σχολείο του σήμερα	11
Πλοήγηση στον Οδηγό. Η Αθήνα στον χρόνο: από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας ως σήμερα, οκτώ διαδρομές.	14
Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας στην Αθήνα.....	16
● Η διαχρονία στη γειτονιά του σχολείου. Διαδρομή πρώτη	19
Από το παρόν στο κοντινό παρελθόν	19
Δρόμοι, πλατείες, μνήμη της πόλης.....	21
Από τη γειτονιά στην Αθήνα.....	25
Πόλη	30
● Μια πόλη που αλλάζει. Διαδρομή δεύτερη	31
Με το τέλος της Επανάστασης	33
Όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα.....	33
Ένα φτωχό κράτος μπορεί να έχει μεγάλους δρόμους;.....	34
Μια φωτογραφία χίλιες και βάλε λέξεις	34
Τα όρια της πόλης στα τέλη του 19ου αιώνα	34
Αθήνα, 1922	35
Η Αθήνα μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.....	36
Οι κάτοικοι.....	36
● Αρχιτεκτονική. Διαδρομή τρίτη	38
Τα ερωτήματα της διαδρομής	38
1821, λίγο πριν, λίγο μετά	38
Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο	39
Οι σταθμοί της περιήγησης: στο κέντρο της πόλης	39
Η δεύτερη περιήγηση: Μια ματιά στην Αθήνα της Οθωμανικής εποχής, στην Πλάκα	44
Ιδέες για συνθετικές δραστηριότητες	47
Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή	48
Άνθρωποι	49
● Χώροι λατρείας και θρησκείες. Διαδρομή τέταρτη	50
Τα ερωτήματα της διαδρομής	50
1821, λίγο πριν, λίγο μετά	51
Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο	52
Οι σταθμοί της περιήγησης: Ακολουθώντας το νήμα των ιερών χώρων στο Μοναστηράκι	53
Επεκτείνοντας τη διαδρομή.....	59
Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή.....	60
● Εκπαίδευση. Διαδρομή πέμπτη.....	62
Τα ερωτήματα της διαδρομής	62
1821, λίγο πριν, λίγο μετά	62
Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο	64
Οι σταθμοί της περιήγησης: Περιπατώντας στην Πλάκα	64
Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή.....	69
● Με το βλέμμα των άλλων. Διαδρομή έκτη	73
Τα ερωτήματα της διαδρομής	73
Πώς;	73
Κείμενα	74

Θεσμοί 82

- **Προς τη δημοκρατία. Διαδρομή έβδομη 83**
 - Τα ερωτήματα της διαδρομής 83
 - Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο 83
 - Οι σταθμοί της περιήγησης: από την πλατεία Συντάγματος στα Προπύλαια 84
 - Η δεύτερη περιήγηση: Επτά χρόνια Χούντα 91
 - Οι κηδείες δυο ποιητών γίνονται μεγάλες διαδηλώσεις για την ελευθερία..... 92
 - Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή..... 93

- **Δήμος Αθηναίων. Διαδρομή όγδοη 95**
 - Τα ερωτήματα της διαδρομής 95
 - 1821, λίγο πριν, λίγο μετά 95
 - Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο 97
 - Ο θεσμός της δημοτικής κοινότητας 98
 - Οι σταθμοί της περιήγησης: το Δημαρχείο και η πλατεία του..... 99
 - Επεκτείνοντας τη διαδρομή..... 104
 - Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή.....105

Τέσσερις σταθμοί ιστορίας και μνήμης: Πεδίο Άρεως, Εθνικός Κήπος και Ζάππειο, Α' Νεκροταφείο Αθηνών111

Πεδίο του Άρεως, τιμή στους ήρωες πολέμου111

Εθνικός Κήπος, ψήγματα ιστορίας 115

Το Ζάππειο και ο κήπος του..... 117

Πρώτο Νεκροταφείο Αθηνών, τιμώντας μετά τον θάνατο 120

Με το βλέμμα στο μέλλον..... 121

Η σχολική γιορτή αλλιώς..... 125

Πηγές 131

- Βιβλιογραφία 131
- Δικτυογραφία133
- Βίντεο.....139
- Πηγές εικόνων 140

Οι μέρες της πανδημίας μας έφεραν μπροστά σε πολλές προκλήσεις και πολλές ανάγκες. Μία από αυτές ήταν η ανάγκη να επαναπροσδιορίσουμε την σχέση μας με τον χώρο που ζούμε, το περιβάλλον μας. Να εκτιμήσουμε την επαφή με την πόλη, τους δρόμους, τις γειτονιές, τα χρώματα, τον πολιτισμό και τους ρυθμούς της.

Η έκδοση αυτού του οδηγού της Αθήνας που κρατάτε στα χέρια σας είναι ίσως από τις πιο σημαντικές, γιατί απαντά στην ανάγκη αυτής της επαφής. Φέρνει στο φως το αποτύπωμα 200 χρόνων της πόλης και μας φέρνει πιο κοντά στις σημερινές αλλαγές που γίνονται στην καθημερινότητά της. Στην σύγχρονη ζωή της Αθήνας.

Είναι μία περιήγηση στον αστείρευτο πλούτο της πρωτεύουσας που αρχίζει να ξεδιπλώνεται από τα μνημεία της, μέχρι τα σημεία εκείνα που αναζωογονούνται και συνδέουν το ιστορικό τους μεγαλείο με τα χαρακτηριστικά μιας σύγχρονης πόλης.

Η Αθήνα μπαίνει στην εποχή που δημιουργεί ισχυρούς δεσμούς μεταξύ των κρίκων του χθες, του σήμερα και του αύριο. Γίνεται μία γιγάντια προσπάθεια να «ξυπνήσουμε» τους ιστορικούς και πολιτιστικούς χώρους που μας κάνουν περήφανους για το παρελθόν μας, αλλά και για να δημιουργήσουμε νέους που θα μας κάνουν το ίδιο περήφανους για το παρόν και το μέλλον μας.

Αυτή η προσπάθεια περνά μέσα από την εμπειρία της διαδρομής στην πόλη. Μέσα από την εξοικείωση όλων μας και κυρίως των παιδιών μας με κάθε γωνιά της. Γιατί η Αθήνα μπορεί να προχωρήσει στο μέλλον, όταν αγκαλιάζει όλα τα παιδιά, αλλά και όταν χωρέσει ολόκληρη στην αγκαλιά ενός παιδιού.

Κώστας Μπακογιάννης

Δήμαρχος Αθηναίων

Το βραβευμένο πρόγραμμα του Δήμου Αθηναίων «Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία» αγκαλιάστηκε από την Τεχνόπολη Δήμου Αθηναίων το 2016, η οποία και συνεχίζει να υποστηρίζει την υλοποίησή του μέχρι και σήμερα με την συνεργασία του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, καθώς και την Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών. Πρόκειται για απόδειξη της δυναμικής των συνεργασιών μεγάλων θεσμών προς όφελος της πόλης.

Η Τεχνόπολη θα συνεχίσει να αποτελεί τον πυλώνα στήριξης του προγράμματος, αναδεικνύοντάς το σε θεσμό της, καθώς μέσα από αυτό μαθαίνουν τα παιδιά να αγαπούν, να σέβονται και να προστατεύουν τον δημόσιο χώρο γνωρίζοντας τις ιστορικές γειτονιές της Αθήνας και τα μνημεία που τις στολίζουν.

Ο Οδηγός αυτός, ο τρίτος κατά σειρά του προγράμματος και ο δεύτερος για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, έχει σκοπό να υποστηρίξει τους εκπαιδευτικούς που συμμετέχουν στο πρόγραμμα, καθώς μέσα από τις εκπαιδευτικές δραστηριότητες και τις διαδρομές που προτείνει διδάσκει στα παιδιά την ιστορία και την διαχρονία της πόλης των Αθηνών από το 1821 μέχρι και σήμερα.

Όσο για την Τεχνόπολη Δ.Α., η έκδοση του Οδηγού, όπως και όλων των προηγούμενων για την στήριξη του προγράμματος, αποτελεί την απόδειξη του σεβασμού της στην εκπαιδευτική διαδικασία και την αναγνώριση της σημασίας της για την διαμόρφωση του υγιούς μέλλοντος της πόλης.

Κωνσταντίνος Δέδες

Πρόεδρος της Τεχνόπολης Δ.Α.

Μεγάλη η χαρά και η ικανοποίηση, που ένα ακόμη προϊόν του προγράμματος "Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία", το τρίτο κατά σειρά στα 5 χρόνια εφαρμογής του και ο δεύτερος και πιο ολοκληρωμένος Οδηγός για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, βρίσκει το δρόμο του για τα σχολεία και τους μαθητές. Αποτελεί την επιβεβαίωση για την σημασία ενός βραβευμένου προγράμματος, το οποίο τελεί υπό την Αιγίδα της Προέδρου της Δημοκρατίας και το οποίο σκοπό έχει να συνδέσει την τοπική αυτοδιοίκηση με τη βασική εκπαίδευση, ως μάθημα γνωριμίας με την πόλη των Αθηνών, ώστε να την αγαπήσουν οι μαθητές και να αισθανθούν οικοδεσπότες της για κάθε επισκέπτη. Αλλά το πρόγραμμα έχει σκοπό πολύ περισσότερο την καλλιέργεια της συνεργασίας όλων τους προκειμένου να συνειδητοποιήσουν ότι βγαίνοντας στη ζωή, έχουν τη δύναμη και τη γνώση να συμμετέχουν στη λύση των προβλημάτων της. Όλα αυτά τα καθιστούν εφικτά η άριστη συνεργασία του Δήμου της Αθήνας (μέσω της Τεχνόπολης) και του Υπουργείου Παιδείας καθώς και της Σχολής Καλών Τεχνών, αλλά και του πλήθους των εκπαιδευτικών που εργάστηκαν όλα αυτά τα χρόνια για την υλοποίηση του προγράμματος στα σχολεία τους.

Πόπη Διαμαντάκου

Εντεταλμένη σύμβουλος του Δημάρχου Αθηναίων για το πρόγραμμα «Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία», υπεύθυνη για την υλοποίησή του.

Η Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Α' Αθήνας παραμένει τα τελευταία 5 χρόνια σταθερά δεσμευμένη στην υλοποίηση του προγράμματος «Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία» στο πλαίσιο των προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων υπό το συντονισμό των Υπευθύνων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και Πολιτιστικών Θεμάτων.

Το πρόγραμμα συμβαδίζει θεματολογικά και παιδαγωγικά με τους στόχους και τις δράσεις του Σχολικού Δικτύου της Διεύθυνσής μας με τίτλο «Το Βλέμμα στην πόλη» που, από το 2011, υποστηρίζει μαθητές, μαθήτριες και εκπαιδευτικούς στον σχεδιασμό και την υλοποίηση προγραμμάτων με θέμα την πόλη και τον δημόσιο χώρο.

Συνεχίζοντας και εμβαθύνοντας αυτή τη δουλειά είμαστε στην ευχάριστη θέση να προλογίσουμε τον δεύτερο εκπαιδευτικό Οδηγό που στόχο έχει να αναδείξει τη διαχρονία της πόλης των Αθηνών μέσα από οκτώ επιλεγμένες θεματικές διαδρομές.

Ο Οδηγός αυτός δίνει στους εκπαιδευτικούς το ιστορικό πλαίσιο, τα μεθοδολογικά εργαλεία και πολλές ιδέες για την οργανωμένη γνωριμία των μαθητών και των μαθητριών με την Αθήνα, την ιστορία και τη μνήμη της, τους ανθρώπους που την κατοικούν και τους θεσμούς της. Το κυριότερο, με τις παιδαγωγικές του δραστηριότητες στοχεύει στη διαμόρφωση πολιτών που γνωρίζουν την εξέλιξη της πόλης τους και νοιάζονται για τη διαμόρφωση του μέλλοντός της.

Χαράλαμπος Παπαϊωάννου

Διευθυντής Εκπαίδευσης, Διεύθυνση Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Α' Αθήνας

Εικ. 1

Η Ακρόπολη με
το μεγάλο τζαμί,
Frederick de Wit,
1680 περίπου.

Εικ. 2

Αποψη της Αθήνας και της Ακρόπολης από τα βόρεια, με τον βομβαρδισμό του Παρθενώνα από τους Βενετούς, τον Σεπτέμβριο του 1687. Σχέδιο του μηχανικού λογαγού Βερνέντα (Verneda).

Εικ. 3

Θέα από τον Λόφο των Μουσών προς την Πλάκα και τον Λυκαβηττό. Στο βάθος διακρίνεται ο Υμηττός, 1841.

Εικ. 4

Αθήνα, Francis Bedford, 1862.

Η παρακαταθήκη των αξιών της Ελληνικής Επανάστασης και το σχολείο του σήμερα

Τα 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση προσφέρονται για ένα μεγάλο επετειακό εορτασμό. Ωστόσο, το πρόγραμμα «Το Παιδί, η Πόλη και τα Μνημεία» θέλησε να ξεφύγει από τα στενά όρια μιας τέτοιας αναμνηστικής επετείου και να εξοικειώσει τα παιδιά με την έννοια της διαχρονίας και ειδικότερα της πόλης τους, της Αθήνας, μέσα από μια βιωματική σύνδεση με τον παρελθόν, την εξέλιξή του και την προβολή στο μέλλον. Οι μαθητές και μαθήτριες, μέσα από τη καθοδήγηση των εκπαιδευτικών τους, θα έχουν την ευκαιρία να ανακαλύψουν τον τρόπο που αποτυπώνονται στο σώμα της πόλης οι ιδέες και τα ιδεώδη που ενέπνευσαν την Ελληνική Επανάσταση του 1821 και τον μετασχηματισμό τους σε λειτουργικές αξίες του σήμερα.

Για να μπορέσει να επιτευχθεί η κατανόηση του μετασχηματισμού των αξιών του παρελθόντος απαιτείται τα παιδιά να κατανοήσουν την έννοια του ιστορικού χρόνου, να καταλάβουν δηλαδή ότι η έννοια της ιστορικής εξέλιξης δεν είναι μηχανιστική και δεν υπακούει σε νόμους φυσικής. Είναι αντίθετα αποτέλεσμα αιτιακών σχέσεων και επιλογών που είχαν τα κοινωνικά σύνολα των ανθρώπων κάθε εποχή, επιλογές που έγιναν για κάποιο λόγο. Έτσι εισάγονται στη έννοια της ιστορικής αιτιότητας και αποκτούν τη δυνατότητα να καταλάβουν τα γεγονότα του παρελθόντος μέσα στην εξέλιξη της «μεγάλης διάρκειας» της ιστορίας. Να δουν την ιστορία των Ελλήνων, της Ελλάδας, της Αθήνας ως μέρος αυτής της ευρύτερης εξέλιξης όπου τα ιστορικά γεγονότα δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Συμβαίνουν πάντα σε σχέση με άλλα που εκτυλίσσονται παράλληλα στον ίδιο χρόνο, είτε στον ίδιο είτε σε διαφορετικούς γεωγραφικούς χώρους, και αλληλοσυνδέονται.

Οι οκτώ διαδρομές στην πόλη της Αθήνας των 200 χρόνων που εισηγείται ο Οδηγός αυτό ακριβώς θα αναδείξουν: το πλήθος των αλληλεπιδράσεων στη μεγάλη ιστορική διάρκεια της Αθήνας ανάμεσα στις ανθρώπινες ομάδες, στις κουλτούρες και στους πολιτισμούς σε πολλαπλά επίπεδα, και την εξέλιξη των αξιών και ιδεών που κυριάρχησαν μέσα στους αιώνες της ιστορίας της. Έτσι τα παιδιά θα μπορέσουν να παρακολουθήσουν νοητικά την εξέλιξη στους τρόπους σκέψης, τις ηθικές αξίες, την οικονομική δραστηριότητα, την οργάνωση της κοινωνίας, τα είδη διακυβέρνησης ώστε να δουν την κοινωνία ως δομή σε διαρκή κίνηση και όχι στατική, ούτε έρμαιο της μοίρας ή των άλλων αλλά αντίθετα ως μία συνεχή διαδικασία μεταμορφώσεων. Το μήνυμα σε μια τέτοια οπτική είναι ότι η κοινωνία είναι εξελίξιμη, δηλαδή σε κάθε φάση επιδέχεται αλλαγές και βελτιώσεις.

Αναπόφευκτα η επετειακή συνθήκη ανακαλεί αξίες της Ελληνικής Επανάστασης όπως η διεκδίκηση της ελευθερίας, ο πατριωτισμός, ο ηρωϊσμός, η θυσία, η συστράτευση στον κοινό σκοπό της δημιουργίας του έθνους-κράτους. Αυτές οι αξίες έχουν τεράστιο ηθικό εκτόπισμα και εύκολα τροφοδοτούν την εθνική μυθολογία αντί της λογικής ιστορικής επεξεργασίας. Είναι απαραίτητο τα παιδιά να κατανοήσουν ότι οι έννοιες και οι αξίες δεν είναι αιώνιες αλλά κατακτώνται και τα περιεχόμενά τους αλλάζουν και μετασχηματίζονται μέσα στον χρόνο. Χρειάζεται να εξοικειωθούν με την έννοια της ιστορικής απόστασης που βοηθάει να καταλάβουν

γιατί το παρελθόν ήταν σε πάρα πολλά σημεία τελείως διαφορετικό από το σήμερα, να αντιληφθούν ότι οι παλιότερες μορφές της κοινωνίας ήταν διαφορετικές, οι άνθρωποι είχαν διαφορετικές στόχους, η κοινωνία είχε άλλους κανόνες, διαφορετική δομή, άλλες ιεραρχίες, διαφορετική ηθική και ούτω καθ' εξής.

Ας δούμε μερικά παραδείγματα τέτοιου μετασχηματισμού αξιών που κληροδότησε η Επανάσταση. Η δημιουργία του ανεξάρτητου έθνους-κράτους ήταν ο μέγας και πρωτεύων κοινωνικός στόχος της εποχής που είχε ζωτική ανάγκη από τις ιδέες του μίσους των εχθρών, της δίκαιης βίας και του ηρωϊσμού, του χρέους της θυσίας, ώστε να κινητοποιήσει τους πληθυσμούς της αυτοκρατορίας, να τους οδηγήσει στην αιματηρή σύγκρουση που απαιτούσε η ανεξαρτησία. Όταν δημιουργήθηκε το έθνος-κράτος είχε επίσης ανάγκη από ομοιογένεια του πληθυσμού με κοινή καταγωγή, γλώσσα και θρησκεία για τη σφυρηλάτηση ενός εθνικού «εμείς». Εάν μείνουν σήμερα οι μαθητές σε μια εικόνα του έθνους σαν ομάδα «τέκνων» ή «αδελφών» με κοινή καταγωγή και ομοιότητα, τότε το έθνος γίνεται έννοια συνώνυμη της «φυλής» με αρνητικές επιπτώσεις όπως η τάση απομονωτισμού και ξеноφοβίας.

Αντίστοιχα η έννοια «πατρίδα» του 21ου αιώνα δεν είναι σήμερα συμβατή με την εικόνα του 19ου, της αλυσοδεμένης μητέρας που τα παιδιά της πολεμούν για να την ελευθερώσουν. Εξάλλου η παρομοίωση της μητέρας/πατρίδας και των τέκνων της υπονοεί ότι το έθνος είναι μια βιολογική ομάδα συγγενών και ομοίων όπου για να εξασφαλιστεί ενότητα οι «δικοί» διαχωρίζονται από τους «άλλους». Εάν οι μαθητές και οι μαθήτριες αντιληφθούν τον πατριωτισμό σαν πάθος για τα ιερά δίκαια που υποκινεί το άσβεστο και δίκαιο μίσος κατά των εχθρών, ο πατριωτισμός γίνεται αξία επικίνδυνη. Αυτό που έχει σημασία σήμερα, είναι τη θέση του πατριωτισμού με τους στόχους της επανάστασης για την ανεξαρτησία, να πάρει ένας πατριωτισμός με το σύγχρονο νόημα του δημοκρατικού συμβολαίου ανάμεσα στα μέλη του έθνους-κράτους, που είναι όλοι και όλες πολίτες με ίσα δικαιώματα. Το νόημα του «συνταγματικού πατριωτισμού» για τον οποίον κάνει λόγο ο γερμανός φιλόσοφος Jurgen Habermas, παραμερίζοντας την έννοια του παλαιού εθνικισμού και υπερασπιζόμενος τους θεσμούς της δημοκρατίας. Στόχος σήμερα είναι η καλλιέργεια της ιδιότητας του πολίτη, της διαμόρφωσης κοινωνικής συνείδησης και ευθύνης, και της δέσμευσης στη δημοκρατική πολιτική κοινότητα. Οι σημερινές αξίες δεν είναι πια υπέρ του πολέμου αλλά υπέρ της ειρηνικής συνύπαρξης που εξασφαλίζεται μέσα από το διάλογο, τις διαπραγματεύσεις και τους συμβιβασμούς.

«Το Παιδί, η Πόλη και τα Μνημεία», μέσα από τις προτεινόμενες διαδρομές, αναγνωρίζει το πολιτισμικό μωσαϊκό της μεγάλης ιστορικής διάρκειας που διευκολύνει την αξιοποίηση του πολιτισμικού πλούτου και πολεμάει αποτελεσματικά τους φόβους τους καλλιεργημένους από την εθνική μυθολογία μήπως χαθεί η «καθαρότητα» και η «ομοιογένεια» του εθνικού πολιτισμού. Περιδιαβαίνοντας την πόλη, τα παιδιά θα διαπιστώσουν ότι υπάρχουν αξίες και ιδέες του παρελθόντος που σήμερα επιδέχονται ηθική καταδίκη. Για παράδειγμα θα συνειδητοποιήσουν ότι για ένα μεγάλο διάστημα ολόκληρη η κοινωνία πίστευε ότι οι γυναίκες έπρεπε ν' αποκλείονται από την εκπαίδευση και το δικαίωμα ψήφου και ότι ο αποκλεισμός αυτός δικαιολογούνταν με επιχειρήματα για την κατώτερη «φύση» των γυναικών σε σχέση με τους άνδρες, ιδέες που σήμερα είναι άδικες και σχεδόν βάρβαρες. Οι μαθητές και μαθήτριες χρειάζεται να κατανοήσουν ιστορικά την εξέλιξη των ιδεών και όχι να τις αποδεχτούν ή να τις απορρίψουν. Κατανοώντας τες, δεν οδηγούνται να καταδικάσουν την, για παράδειγμα, ανισότητα των φύλων που κυριαρχούσε αλλά να δουν πόσο μεγάλο εξελικτικό άλμα έχει γίνει από τότε και πόσα πολλά έχει ακόμη να γίνουν σε αυτόν τον τομέα. Η κατανόηση εμφυσά στις νέες γενιές την ιδέα ότι όλα τα αρνητικά που βλέπουν στην κοινωνία τους μπορούν και αυτά να εξελιχθούν και να αλλάξουν. Και έτσι βλέπουν το αύριο με την προσδοκία να γίνει καλύτερο από το σήμερα. Αυτό θα πει καλλιέργεια της κριτικής ικανότητας για την οποία κάνουμε τόσο συχνά λόγο στην εκπαίδευση.

Η αναγωγή στην ιστορία διαγράφει την απόσταση στην πορεία του χρόνου, που οδηγεί στον σεβασμό των αξιών του παρελθόντος χωρίς να παγιδεύει το παρόν, ούτε να αρνείται τον σεβασμό μιας παράδοσης αξιών, χάρη στις οποίες κατάφεραν οι Έλληνες και οι Ελληνίδες -με μεγάλες θυσίες- να ελευθερώσουν και να οριοθετήσουν το ανεξάρτητο κράτος τους, ούτε όμως αποδέχεται αξίες, ξεπερασμένες για το σήμερα, που εμποδίζουν την μεταρρυθμιστική εξέλιξη του.

Η Αθήνα του 2021 κοιτάζει μπροστά. Η έννοια της εξέλιξης εξ ορισμού καλλιεργεί την προσδοκία για ένα καλύτερο μέλλον σε κάθε εποχή. Η αγάπη για την πατρίδα εκτείνεται πέρα από τα εθνικά σύνορα στην Ευρώπη των λαών και στη συμμετοχή στη δημιουργία μιας νέας ευρωπαϊκής ταυτότητας παράλληλης με την εθνική.

Θάλεια Δραγώνα

Ομότιμη Καθηγήτρια Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Πλοήγηση στον Οδηγό Η Αθήνα στον χρόνο: από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας ως σήμερα, οκτώ διαδρομές.

*Σβήνοντας ένα κομμάτι από το παρελθόν, είναι σαν να σβήνεις
ένα αντίστοιχο κομμάτι από το μέλλον.*

Γ. Σεφέρης

Η προσέγγιση της διαχρονίας της πόλης στηρίζεται σε οκτώ διαδρομές χωρισμένες σε τρεις θεματικές ενότητες: πόλη (Μια πόλη που αλλάζει και Αρχιτεκτονική), άνθρωποι (Χώροι λατρείας και θρησκείας, Εκπαίδευση και Με το βλέμμα των άλλων), θεσμοί (Προς τη Δημοκρατία και Δήμος Αθηναίων). Προηγείται η εισαγωγική διαδρομή Η διαχρονία στη γειτονιά του σχολείου.

Το βιβλίο εδράζεται στην αντίληψη ότι η πόλη είναι ζωντανή, ένα σύνολο από χώρους, ανθρώπους, ιστορίες, γεγονότα, αφηγήσεις, ιδέες που διαρκώς αλληλοεπιδρούν και εξελίσσονται. Γι' αυτό και οι διαδρομές δεν μπορεί να είναι κλειστά συστήματα: Σε κάθε διαδρομή υπάρχουν στοιχεία από τις άλλες, κοινοί τόποι.

Ο/η εκπαιδευτικός με τα παιδιά μπορούν:

- Να επιλέξουν και να ακολουθήσουν μία ή περισσότερες θεματικές διαδρομές.
- Να συνδυάσουν στοιχεία από περισσότερες διαδρομές φτιάχνοντας μια νέα, π.χ. τη διαδρομή των ευεργετών ή των επαγγελματιών.
- Να επιλέξουν ένα χρονικό διάστημα που θα προσεγγίσουν μέσα από τα διαφορετικά θέματα, αξιοποιώντας στοιχεία από όλες τις διαδρομές, π.χ. το διάστημα 1834 - 1843, από την ανακήρυξη της Αθήνας ως πρωτεύουσας έως την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου για το σύνταγμα· ή το 1922 και το 1923, όταν η πόλη δέχεται τους πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία.
- Να επικεντρωθούν σε ένα τοπόσημο ή μια περιοχή της Αθήνας που θα γνωρίσουν διαχρονικά, μέσα από το σύνολο των διαδρομών, π.χ. το Μοναστηράκι, την Ακρόπολη ή το Σύνταγμα. Έτσι, για παράδειγμα, όταν στέκονται ανάμεσα στη Βουλή και τον Εθνικό Κήπο να βλέπουν μέσα από την πύλη της Μπουμπουνίστρας την Οθωμανική Αθήνα, τους μαχητές που ακροπατώντας φτάνουν νύχτα να φέρουν την επανάσταση στην πόλη, την Αμαλία να κάνει βόλτα με το άλογο ή να φυτεύει ουσίγκτονίες, να ακούν τις φωνές των Αθηναίων που ζητούν σύνταγμα, την ηρεμία του κήπου, κι άλλες φωνές που ζητούν ελευθερία, ή που τραγουδώντας συνοδεύουν τον νεκρό ποιητή, τους ανθρώπους της πόλης που

διασταυρώνονται μαζί με τους πολιτισμούς τους, πάνω ή κάτω από την πλατεία, στο μετρό, τον σταθμό με το ρολόι του γλύπτη Θόδωρου να μετρά τον χρόνο της πόλης αντικρύζοντας την υπόγεια στρωματογραφία της.

Τα παιδιά θέτουν ερωτήματα στα μνημεία, τα τοπόσημα, τις αφηγήσεις του παρελθόντος, τις κάθε τύπου μαρτυρίες, τις ονομασίες των δρόμων και των περιοχών, τη μικρογεωγραφία της κάθε περιοχής και των ανθρώπων. «Ακούνε» τις απαντήσεις που κρύβονται στα υλικά και άυλα πολιτισμικά στοιχεία και στον συνδυασμό τους. Ερευνούν τις πολλαπλές μνήμες της πόλης, ανακαλύπτουν διαφορετικές οπτικές, δίνουν τις δικές τους ερμηνείες. Δεν επιδιώκεται η συγκέντρωση και η εκμάθηση πληροφοριών αλλά η ανάγνωση της πόλης και των αλλαγών της. Επιδιώκεται να νοιώσουν ότι αποτελούν τα ίδια και οι οικογένειές τους ένα μέρος της ιστορίας της αλλά και του μέλλοντός της. Γιατί η μελέτη του παρελθόντος είναι αναγκαία για την κατανόηση του παρόντος και τον σχεδιασμό του μέλλοντος, αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τη συγκρότηση του ενεργού πολίτη.

Πρώτη είναι η διαδρομή στη διαχρονία της γειτονιάς του σχολείου: καταγραφές της μνήμης σε δρόμους και πλατείες, η ιστορία της γειτονιάς και των ανθρώπων της, η θέση της και η εξέλιξή της σε σχέση με τον αναπτυσσόμενο ιστό της πόλης κ.α. Στη συνέχεια, επιχειρείται η σύντομη γνωριμία με την εξέλιξη του πυρήνα της Αθήνας (*Μια πόλη που αλλάζει. Διαδρομή δεύτερη*) και τις μεγάλες αλλαγές της στο πέρασμα του χρόνου.

Καθεμία από τις επόμενες θεματικές διαδρομές περιλαμβάνει δραστηριότητες προετοιμασίας, ώστε να υποκινηθεί το ενδιαφέρον των παιδιών, περιήγηση με σταθμούς σε κεντρικά, κοντινά μεταξύ τους, σημεία της πόλης, χαρακτηριστικά του θέματος, και συνθετικές δραστηριότητες στο σχολείο. Προτείνονται επίσης εναλλακτικές περιηγήσεις και συνδέσεις με άλλες διαδρομές.

Στο κεφάλαιο *Τέσσερις σταθμοί ιστορίας και μνήμης: Πεδίο Άρεως, Εθνικός Κήπος και Ζάππειο, Α΄ Νεκροταφείο Αθηνών* προτείνονται διαδρομές σε τέσσερις χώρους όπου τιμάται και καταγράφεται η ιστορική μνήμη αλλά και στοιχεία της εξέλιξης της Αθήνας.

Με την ολοκλήρωση της διαδρομής που έχουν επιλέξει, τα παιδιά συζητούν για το μέλλον (*Με το βλέμμα στο μέλλον*), γνωρίζοντας προτάσεις και σχέδια εν εξελίξει και καταθέτοντας τις δικές τους ιδέες.

Τέλος, στο κεφάλαιο *Η σχολική γιορτή αλλιώς* προτείνονται τρόποι ώστε τα παιδιά, με αφορμή τον εορτασμό, να καταλάβουν βαθύτερα τα νοήματα και τις αξίες που διαπερνούν την Επανάσταση, να ερευνήσουν, να κατανοήσουν τις διαφορές του τότε με το τώρα.

Η μεθοδολογία προσέγγισης των μνημείων και των τεκμηρίων περιγράφεται αναλυτικά στο βιβλίο *Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία. Οδηγός εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση* των Δημοπούλου Μ., Κύρδη Κ. και Σβορώνου Ε. που είναι αναρτημένο στον ισότοπο του προγράμματος. Διαθέσιμος στο <https://kids4thecity.gr/odigos-programmatos/>

Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας στην Αθήνα

Εικ.5

Πολιορκία των
Αθηνών κατά το
1827. Πίνακας
του Παναγιώτη
Ζωγράφου με την
καθοδήγηση του
Μακρυγιάννη.

Στην Αθήνα η επανάσταση ξεκίνησε στις 25 Απριλίου του 1821. Εκείνη τη νύχτα 600 άντρες, άλλοι με όπλα, άλλοι με ρόπαλα κι άλλοι με δρεπάνια, με επικεφαλής τον αγρότη Μελέτη Βασιλείου από τη Χασιά, πέρασαν το τείχος κοντά στην πύλη της Μπουμπουνίστρας, (σήμερα η περιοχή του Εθνικού Κήπου) και μετά από σύντομη μάχη, κατέλαβαν όλη την πόλη, εκτός από την Ακρόπολη, το Κάστρο όπως την έλεγαν. Εκεί κατέφυγαν οι Οθωμανοί έχοντας όμηρους τους Αθηναίους Δημογέροντες (περισσότερα στη διαδρομή *Δήμος Αθηναίων*), η πρώτη πολιορκία της Ακρόπολης είχε αρχίσει.

Λίγο καιρό νωρίτερα, ο Βασιλείου, μέλος της Φιλικής Εταιρείας, είχε καταφέρει, ξεγελώντας τις τουρκικές αρχές, να πάρει άδεια για στρατολόγηση ανδρών. Έτσι σχημάτισε σώμα ενόπλων και έδωσε την πρώτη μάχη στην Αττική, στην περιοχή του Καλάμου.

Τα στρατεύματα του Ομέρ Βρυώνη ήρθαν στην Αθήνα και έλυσαν την πολιορκία. Με την αποχώρησή τους, τον Οκτώβριο, οι επαναστάτες περικύκλωσαν ξανά το κάστρο της Ακρόπολης και οι πολιορκημένοι Οθωμανοί, απελπισμένοι από την έλλειψη νερού, το παρέδωσαν στις 10 Ιουνίου του 1822.

Για τέσσερα χρόνια η Αθήνα, αν και δέχεται επιδρομές σύντομης διάρκειας, μένει ελεύθερη. Κυκλοφορεί μια από τις πρώτες ελληνικές εφημερίδες, η «Εφημερίς των Αθηνών» με εκδότη τον Γεώργιο Ψύλλα, με βασικές αρχές την ελευθερία του τύπου και τη χρήση της γλώσσας του λαού. Λαμβάνεται μέριμνα για τις χήρες και τα ορφανά του πολέμου. Με τη συμβολή της Εταιρείας (βλ. σελίδα 65) ιδρύονται σχολεία που στεγάζονται στα τζαμιά, το ένα για κορίτσια, καθώς και δημόσια βιβλιοθήκη

και σχολείο επιστημών, συγκεντρώνονται και προστατεύονται αρχαιότητες και αναζητείται ο χώρος που θα γίνει μουσείο.

Η Αθήνα δεν έμεινε ανεπηρέαστη από τις εμφύλιες διαμάχες και τις πολιτικές συγκρούσεις που μάστιζαν την επαναστατημένη Ελλάδα. Το 1823 με διαταγή του φρούραρχου της Αθήνας Γιάννη Γκούρα, θανατώνεται ο Αθηναίος πρόκριτος και γενναίος αγωνιστής Νικόλαος Σαρρής. Στις αρχές Ιουνίου του 1825 δολοφονείται ο φυλακισμένος στο Κάστρο, Οδυσσέας Ανδρούτσος.

Τον Αύγουστο του 1826 ο Κιουταχής πασάς επιτίθεται στην Αθήνα και πολιορκεί την Ακρόπολη. Πολλοί άμαχοι καταφεύγουν στα νησιά του Σαρωνικού. Οι έγκλειστοι Αθηναίοι αντιστέκονται στις πολύ μεγαλύτερες δυνάμεις των Οθωμανών. Ξεμένουν από τρόφιμα και πυρομαχικά. Ολιγάριθμες ομάδες από το ελληνικό στρατόπεδο καταφέρνουν ανά διαστήματα να μπουν στο Κάστρο κουβαλώντας πολεμοφόδια. Γυναίκες με μεγάλο κίνδυνο κατεβαίνουν στις πηγές να φέρουν νερό. Τρώνε όσα ζώα έχουν, όποιο χορταράκι φυτρώνει... Μετά τον θάνατο του Καραϊσκάκη και τη συντριπτική ήττα των Ελλήνων στη μάχη του Ανάλατου (σήμερα η περιοχή ανάμεσα στον Νέο Κόσμο και τη Νέα Σμύρνη), οι πολιορκημένοι έχασαν τις ελπίδες τους και παραδόθηκαν υπό όρους. Ο Κιουταχής καταλαμβάνει το Κάστρο στις 25.5.1827. Μετά την υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου το 1830, με το οποίο η Ελλάδα αναγνωρίζεται ως ανεξάρτητο και ελεύθερο κράτος στο οποίο συμπεριλαμβάνεται η Αθήνα, οι κάτοικοι επιστρέφουν. Η Οθωμανική φρουρά όμως παραμένει στην Ακρόπολη μέχρι τις 31 Μαρτίου 1833, οπότε και παραδίδει επίσημα το Κάστρο σε βαυαρικό στρατιωτικό απόσπασμα που εκπροσωπεί το ελληνικό κράτος.

Περισσότερα για την Αθήνα της Επανάστασης:

Ελληνική Επανάσταση. (12/1/2017). Ιστορία πόλεως των Αθηνών (17). Αθηνά: Πολιάς. Ανακτήθηκε 9/12/2020, από <https://bit.ly/3eqQW4A>

Ένα παλιό βιβλίο για παιδιά, βασισμένο στις καταγραφές προσώπων που συμμετείχαν στα γεγονότα, με ζωντανές περιγραφές: Λάμπας, Τ. (χ.χ.). *Το Κάστρο της Αθήνας*. Αθήνα: εκδόσεις Πεχλιβανίδης και ΣΙΑ. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/vbrn3mzw> Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να χρησιμοποιήσει αποσπάσματα για να βάλει τα παιδιά στο κλίμα της εποχής.

Οι πίνακες του Π. Ζωγράφου με τις οδηγίες του Μακρυγιάννη με ανάλυση για παιδιά: Γιακουμάτου, Τ. (10/3/2021). *Η πολιορκία των Αθηνών /19*. Ανακτήθηκε 12/3/2021, από <https://tinyurl.com/8ukzb5eb>

Γιακουμάτου, Τ. (8/3/2021). *Μάχη πρώτη των Αθηνών /10*. Ανακτήθηκε 12/3/2021, από <https://tinyurl.com/3keunh6k>

Γιακουμάτου, Τ. (10/3/2021). *Μάχη του Ανάλατου /18*. Ανακτήθηκε 30/3/2021, από <https://tinyurl.com/32junv3a>

Λυγίζος, Έ. (Σκηνοθετική επιμέλεια). *Στρατηγού Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα: η πολιορκία της Ακροπόλεως*. Παραβάσεις: Πρόσωπα του Ήρωα. (2021) ΚΠΙΣΝ. Ανακτήθηκε 29/3/2021, από <https://www.youtube.com/watch?v=ipY1BNlxcX8>

Και κάτι ακόμα

Ο Διονύσιος Σουρμελής γράφει «Οι εντόπιοι Τούρκοι αναχωρούντες έχουνον πικρότατα δάκρυα στερούμενοι της γεννησαμένης και θρεψάσης αυτούς γης». Αναφέρει μάλιστα ότι ένας τους, πριν μπει στο καράβι της αναχώρησης, φίλησε τρεις φορές τη γη λέγοντας «γλυκυτάτη μου πατρίς σε χάνω, χωρίς πλέον να σε ιδώ».

Πηγή: Σουρμελής, Δ. (1834). *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ ελευθερίας αγώνα αρχομένη από της επαναστάσεως μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων*. Αίγινα: Πελεκάνος.

Εικ. 6

Ο Γεώργιος
Καραϊσκάκης
καταδιώκων τον
Κιουταχή το 1826,
Θεόφιλος.

ΜΙΚΡΕΣ ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Δίπλα στο εκκλησάκι της Αγίας Δύναμης (σήμερα στην οδό Μητροπόλεως) ήταν το εργαστήρι του Μαστροπαυλή του Μπαρουξή (από τη λέξη μπαρούτι) που κατασκεύαζε πυρομαχικά για λογαριασμό των Τούρκων. Ωστόσο, λίγο πριν εκδηλωθεί η Επανάσταση, έκλεβε μπαρούτι, βάζοντας αντ' αυτού αρκετό κάρβουνο στα φυσέκια που παρέδιδε στον φρούραρχο. Συμπληρώνοντας με μπαρούτι που του έστελναν από τη μονή Πεντέλης, έφτιαχνε και αποθήκευε στο εκκλησάκι πυρομαχικά. Η κυρα-Μανώλαινα Μπινιάρη μετέφερε τα πυρομαχικά αυτά σε κοφίνια με άπλυτα ρούχα μέχρι τον Ιλισσό όπου πήγαινε τάχα για να πλύνει. Εκεί τα παραλάμβαναν χωρικοί που τα μετέφεραν με μουλάρια στο Μενίδι, για να εξοπλιστούν οι πρώτες ομάδες των επαναστατών. Λένε, ότι ήταν γιος του Μαστροπαυλή ο Σπυρίδων Παυλίδης που δημιούργησε το 1841 το «Γλυκισματοποιείον Παυλίδου» στον χώρο του παλιού μπαρουτόμυλου, σήμερα στη διασταύρωση Αιόλου και Βύσσης.

Η φρουρά των 250 Οθωμανών στρατιωτών αποχώρησε από την Ακρόπολη στις 31 Μαρτίου (με το παλαιό ημερολόγιο) του 1833, παραδίδοντάς την στο στρατιωτικό απόσπασμα των Βαυαρών. Νέος Φρούραρχος της Ακρόπολης ορίστηκε ο Βαυαρός αξιωματικός Χριστόφορος Νέζερ (εγγόνια του του ήταν οι ηθοποιοί Μαρίκα και Χριστόφορος Νέζερ). Ο Νέζερ, καθώς και οι υπόλοιποι στρατιωτικοί, πέρασαν τη νύχτα στο Κάστρο. Γράφει ο Νέζερ: "Όταν ο ήλιος έδυσε πέρα από τα βουνά της Πελοποννήσου και γεμάτο το φεγγάρι ανέτειλε πάνω από το Λυκαβηττό και σκόρπισε το μελιχρό του φως στην Αττική και στα εν μέσω αθλίων καλυβών υπερήφανα ερείπια, τότε έστησα κι εγώ το κρεβάτι μου κάτω από τις γιγάντιες κολώνες του Παρθενώνα. Ένα κομμάτι κολόνας ήταν το προσκέφαλο μου και μια ψάθα το στρώμα μου. [...] Πολύ πρωί, ήρθε σε μένα, στην Ακρόπολη, ένας Χιώτης ναυτικός, που ονομαζόταν καπετάν Δημήτρης, και που το μικρό του τρεχαντήρι ήταν αγκυροβολημένο στον Πειραιά. Συνοδευόταν από το γιο του και έφερνε μια σημαία γαλάζια με λευκές ζώνες και στη μέση σταυρό μ' ένα κοντάρι". Τον παρακάλεσαν να τους επιτρέψει να στήσουν τη σημαία, που είχαν φέρει από το καράβι τους. Ο Νέζερ διέταξε τους στρατιώτες του να βοηθήσουν, κι έτσι υψώθηκε για πρώτη φορά ελληνική σημαία στον Παρθενώνα.

Πηγή: Όταν η Αθήνα ήταν ένα τουρκοχώρι στην καρδιά της ελεύθερης Ελλάδας και οι Αθηναίοι δεν ήξεραν τι είναι το κάρο - Η απελευθέρωση της πόλης στις 31 Μαρτίου 1833 (31/3/2013). Όλα τα καλά χωράνε. Ανακτήθηκε στις 22/3/2021 από το <http://ola-ta-kala.blogspot.com/2013/03/31-1833.html>

Περισσότερα στο, Νέζερ, Χ. (1911). Απομνημονεύματα των πρώτων ετών της ιδρύσεως του Ελληνικού βασιλείου. Βιβλιοθήκη και Κέντρο Πληροφόρησης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/vyvr3ksu>

Η διαχρονία στη γειτονιά του σχολείου. Διαδρομή πρώτη

«Ο χρόνος ο παρών και ο χρόνος ο παρελθών είναι και οι δύο παρόντες στον μέλλοντα χρόνο της πόλης.»¹

Αρτεμης Σκουμπουρδή

Μπορούμε να δούμε κάθε γειτονιά σαν ένα οικοσύστημα που εμπεριέχει τα φυσικά και τα αστικά τοπία της, την ιστορική της εξέλιξη, τα τοπόσημά της, τις κοινότητες των ανθρώπων που την κατοίκησαν και την κατοικούν, τις αναμνήσεις τους, τα όνειρά τους, τις εμπειρίες τους. Ανοιχτό στα τεκταινόμενα της πόλης, της χώρας, του κόσμου τα οποία την επηρεάζουν και τη διαμορφώνουν.

Η γνωριμία των παιδιών με το παρελθόν και το παρόν της περιοχής τους καλλιεργεί την αίσθηση του ανήκειν και δημιουργεί προοπτικές ένταξης, κοινωνικής συνοχής, γέννησης δημιουργικών ιδεών για βιώσιμη ανάπτυξη μέσα από αστική αναγέννηση και προσαρμοστική επανάχρηση, αλληλεγγύης, και συμμετοχής στα κοινά.

Από το παρόν στο κοντινό παρελθόν

Ο/η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά να ορίσουν τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη γειτονιά τους. Τα είδη των σπιτιών, τους δημόσιους χώρους, το σχολείο, την εκκλησία, κάποιο δημόσιο γλυπτό, χώρους πρασίνου, χώρους άθλησης, κενά οικοπέδα, επαγγελματίες και επαγγέλματα, αγορά...

- Πόσο πυκνοκατοικημένη είναι; Ήταν και παλιότερα το ίδιο;
- Ποια στοιχεία της γειτονιάς είναι στην ευθύνη του Δήμου; Υπάρχουν στη γειτονιά ορατές δραστηριότητες από υπηρεσίες του Δήμου; Γνωρίζουν πού είναι τα γραφεία της δημοτικής κοινότητας; Γνωρίζουν ανθρώπους της γειτονιάς που να ασχολούνται με τα κοινά; Υπάρχουν τοπικοί σύλλογοι, κοινότητες πολιτών, οργανώσεις που να δραστηριοποιούνται στη γειτονιά για τη γειτονιά;
- Πού θα ξεναγούσαν κάποιον που δεν είναι από τη γειτονιά; Γιατί είναι σημαντικά τα σημεία που διάλεξαν;

Εικ. 7
Χάρτης της
γειτονιάς, 57ο
Δημοτικό Σχολείο
Αθηνών.

¹ Η Άρτεμης Σκουμπουρδή είναι ξεναγός και αθηναιογράφος. Από συνέντευξη στην ιστοσελίδα bookpress, διαθέσιμη στο https://bookpress.gr/sinenteuxeis/ellines/12931-artemis-skoubour-di-maria-kaliori?utm_source=Newsletter&utm_medium=email

Εικ. 8

Ε' τάξη, 1ο Δημοτικό
Σχολείο Ζωγράφου,
1969.

- Καταγράφουν το παρόν σε χαρτί του μέτρου, με τη μορφή διαδρομών, χωρίς αναγκαστικά να αντιστοιχεί στον πραγματικό χάρτη της γειτονιάς.
- Πόσο κοντά είναι η γειτονιά τους στο κέντρο της Αθήνας; Πώς μπορούν να φτάσουν εκεί;
- Σκέφτονται και συζητούν πώς μπορεί να ήταν η γειτονιά τους παλιότερα. Αναζητούν στις διαδρομές τους και καταγράφουν (αν μπορούν και φωτογραφικά) στοιχεία της γειτονιάς που θεωρούν ότι παραπέμπουν στο παρελθόν, στην ιστορία της: παλιά σπίτια, σπίτια με αυλή, προσφυγικές ή εργατικές κατοικίες, βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, παλιές επιγραφές, καφενεία ή ταβέρνες... Διερευνούν πόσο παλιά είναι.
- Καταγράφουν τα ορατά στοιχεία του παρελθόντος της περιοχής σε χαρτί του μέτρου. Μπορεί να δώσουν τη μορφή διαδρομών, χωρίς αναγκαστικά να αντιστοιχούν στον πραγματικό χάρτη της γειτονιάς.
- Αναζητούν φωτογραφίες από το παρελθόν: από το αρχείο του σχολείου, από οικογένειες που μένουν από παλιά στη γειτονιά ή από όποια άλλη πηγή σκεφτούν. Τοποθετούν αντίγραφα τους με τις λεζάντες τους στο χαρτί του μέτρου.
- Ρωτούν τους γονείς τους από πότε κατοικούν στη γειτονιά, τι μνήμες έχουν. Αν είναι νεοφερμένοι, τι τους έκανε να επιλέξουν αυτή την περιοχή για να μείνουν. Συγκεντρώνουν φωτογραφίες από το οικογενειακό τους παρελθόν και σχεδιάζουν τη χρονογραμμή της οικογένειάς τους.
- Αναζητούν την ιστορία του σπιτιού που μένουν και φτιάχνουν τη χρονογραμμή της κατοικίας τους. Πότε χτίστηκε; Τι υπήρχε πριν στο σημείο αυτό;
- Κάνουν τη χρονογραμμή του σχολείου τους: αναζητούν πληροφορίες από τον/την διευθυντή/ντρια και από τα αρχεία του σχολείου, ρωτούν επίσης γείτονες του σχολείου και παλιούς μαθητές του.
- Πώς νομίζουν ότι πήρε το όνομά της η γειτονιά τους; Διατυπώνουν υποθέσεις και αναζητούν πληροφορίες. Είχε παλιότερα άλλη ονομασία;
- Παίρνουν συνέντευξη από ηλικιωμένο κάτοικο της περιοχής για τις

μνήμες του από το παρελθόν της γειτονιάς: το σχολείο, οι χώροι οι τρόποι παιχνιδιού, τα σπίτια, ιστορίες από τα παιδικά τους χρόνια... Προτείνεται επικοινωνία με τη Λέσχη Φιλίας ή το ΚΑΠΗ της περιοχής.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες συζητούν πάνω στα στοιχεία που έχουν συγκεντρώσει για τους κατοίκους της γειτονιάς από τις συνεντεύξεις, τις οικογενειακές τους ιστορίες, τις φωτογραφίες, ακόμα και από όσα τους λένε τα κτίρια (π.χ. εργατικές και προσφυγικές κατοικίες, βιομηχανικές εγκαταστάσεις κ.α.), αφηγούνται την πορεία της οικογένειάς τους μέχρι τη γειτονιά και αναζητούν απαντήσεις: Πότε κατοικήθηκε η περιοχή τους; Τι δουλειές έκαναν οι πρώτοι κάτοικοι; Πότε αυξήθηκε ο πληθυσμός της γειτονιάς; Ποιοι λόγοι τους οδήγησαν να κατοικήσουν στην περιοχή; Πώς άλλαξε η γειτονιά μαζί με τους κατοίκους της; Πώς θα ήθελαν να τους/τις υποδεχτούν αν πήγαιναν να ζήσουν σε άλλη γειτονιά/πόλη/χώρα;

Μέσα από αυτή τη δράση επιδιώκεται η κατανόηση της συνύπαρξης και της ανάγκης για κοινωνική συμβίωση διαφορετικών ανθρώπων που μπορεί να μιλούν διαφορετικές γλώσσες, να πρεσβεύουν διαφορετικές θρησκείες, να έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά. Γνωρίζουν προσπάθειες του Δήμου και της κοινωνίας των πολιτών που έχουν γίνει και γίνονται σε αυτή την κατεύθυνση.

Επέκταση: Έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουν παρουσιάσεις τοπικής ιστορίας από ομάδες προφορικής ιστορίας σχολείων, *Μαθητικό Συνέδριο 10-12 Μαΐου 2019 – Ομάδες Προφορικής Ιστορίας*. (2019). Ομάδες Προφορικής Ιστορίας.

Δρόμοι, πλατείες, μνήμη της πόλης

Οι μαθητές και οι μαθήτριες καταγράφουν ονομασίες οδών και πλατειών της περιοχής τους. Εξετάζουν τα εξής ερωτήματα: Γιατί οι δρόμοι έχουν ονόματα; Ποια από αυτά είναι ονόματα ανθρώπων και τόπων; Πώς πήραν το όνομά τους οι δρόμοι; Ποιος αποφάσισε για την ονομασία τους; Γιατί;

Αν υπάρχουν σε δημόσιους χώρους της περιοχής γλυπτά, διερευνούν αν τα πρόσωπα ή το θέμα τους σχετίζεται με την ιστορία της πόλης ή της γειτονιάς. Στη δεύτερη περίπτωση αναζητούν τα ίχνη της ιστορίας.

Με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού ξεχωρίζουν όσα αφορούν την νεότερη ιστορία και αναζητούν περισσότερα στοιχεία. Ενδεικτικά, τρία παραδείγματα:

- Στην Κυψέλη, η Πλατεία Κανάρη, με το άγαλμά του, η πινακίδα στην πολυκατοικία που διαδέχθηκε το σπίτι του, στην οδό Κυψέλης 56, η μικρή εκκλησία που έκτισε ο Κανάρης και σώζεται δίπλα.
- Στο Κουκάκι, στου Μακρυγιάννη, η ίδια η ονομασία της περιοχής, ο ομώνυμος δρόμος, η θέση της κατοικίας του (στον σημερινό περίβολο του Μουσείου Ακρόπολης), το άγαλμά του στη Διονυσίου Αρεοπαγίτου. Στην ίδια γειτονιά, δρόμοι με ονόματα προσώπων από την Επανάσταση (Τούσα Μπότσαρη, Ζαχαρίτσα, Καλλησπέρη, Ματρώζου...) αλλά και Φιλελλήνων που έδρασαν σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους (Ροβέρτου Γκάλι, Γαριβάλδη, Καβαλλότι, Βουτιέ...).

Εικ.9
Σύνθεση μαθητών
51ου ΔΣ Αθηνών,
προϊόν ανάγνωσης
των χαρτών, μελέτης
της ιστορίας της
περιοχής και χρήσης
οδωνυμικού λεξικού.

→ Στον Νέο Κόσμο, η οδός μάχης Αναλάτου σηματοδοτεί την περιοχή όπου δόθηκε η ομώνυμη μάχη με ολέθρια ήττα του ελληνικού στρατοπέδου το 1827². Ο δρόμος αυτός συναντά την μικρή πλατεία Μήτρου Σαρκουδίνου, που αναστρέφει το βαρύ κλίμα, αφού στη γενναιότητα και το θάρρος του οφείλεται η κατάληψη της Ακρόπολης το 1822.

Σήμερα, τα παιδιά, ποιο όνομα θα έδιναν σε ένα δρόμο ή μια πλατεία; Για ποιους λόγους; Κάθε παιδί αιτιολογεί την πρότασή του. Οι προτάσεις καταγράφονται. Ακολουθεί μυστική ψηφοφορία με την αναγραφή δυο ονομασιών από κάθε παιδί. Προκειμένου να επιλέξουν, ανάμεσα στις δυο ονομασίες που επικρατούν, κάνουν διαβούλευση με ανάπτυξη επιχειρημάτων.

Στοιχεία μπορούν να αντληθούν από τη ρουμπρίκα *Ένας δρόμος μια ιστορία*, στον ιστότοπο του athina984.gr. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/2582jrzf>

Επίσης από το: Σταφυλάκης, Στ. (2010). *Οδωνυμικά, Ονόματα των δρόμων και των πλατειών της Αθήνας*. Διαθέσιμο στο https://issuu.com/stafylakis/docs/_3pdf

Και κάτι ακόμα

Πώς απόκτησαν όνομα οι δρόμοι της Αθήνας;

Στα χρόνια του Αγώνα για την Ανεξαρτησία τα κτίρια προσδιορίζονταν με βάση το όνομα του ιδιοκτήτη και την ενορία όπου βρίσκονταν, για παράδειγμα «οσπήτιον πρώην ιδιοκτησίας Χατζή Αλή, ενορία Γοργοπύκου». Ορισμένοι εντούτοις δρόμοι έφεραν ονόματα, κάποια από τα οποία επιβίωσαν μέχρι σήμερα, όπως «Λέκκα» (μεταξύ Βουλής και Κολοκοτρώνη), που οφείλει την ονομασία του σε ομώνυμη βρύση προς την οποία οδηγούσε.

Τα πρώτα ονόματα των οδών δόθηκαν από τους Κλεάνθη και Schaubert, όταν διαμόρφωναν την πολεοδομική τους πρόταση για την Αθήνα, το 1832, με τα αρχαιοελληνικής έμπνευσης ονόματα να κυριαρχούν: Αριστοφάνους, Ευριπίδου, Μενάνδρου, Φειδίου, Πραξιτέλους, Αθηνάς, Αιόλου³... Οι επόμενες αλλαγές στα σχέδια για την πόλη έφεραν αλλαγές και στα ονόματα ή έδωσαν αυτά τα ονόματα σε άλλους δρόμους. Μόνο οκτώ δρόμοι συνεχίζουν μέχρι σήμερα να έχουν το όνομα που από την αρχή τους δόθηκε. Μερικοί πάντως εκδήλωναν την επιθυμία να δοθεί στην οδό στην οποία κατοικούσαν το όνομά τους, κι ας ήταν ένας σκονισμένος χωματόδρομος.

Και οι πλατείες άλλαζαν ονόματα. Ενδεικτικά, δείτε τα ονόματα της πλατείας όπου βρίσκεται το Δημαρχείο της Αθήνας στη Διαδρομή *Δήμος Αθηναίων*.

Η σταδιακή ανάπτυξη της πρωτεύουσας είχε αποτέλεσμα τη δημιουργία νέων δρόμων. Το περιοδικό ΕΣΤΙΑ γράφει το 1884 ότι η πρωτεύουσα είχε περίπου 440 οδούς και 23 πλατείες. Όμως μόνο οι 160 οδοί και οι 12 πλατείες είχαν όνομα. Οι υπόλοιπες ονομάζονταν «οδός Αωννύμου».

Το δημοτικό συμβούλιο της Αθήνας τον Ιανουάριο του 1884, αποφασίζει να «βαφτίσει» τους δρόμους. Γράφει τότε η εφημερίδα ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ (η ορθογραφία είναι της εφημερίδας): «Τέλος πάντων θα δυνάμεθα πλέον να ερωτώμεν πού είναι η οδός και να οδηγώμεν τους ερωτώντας αντί με το: πήγαινε δεξιά, κατέβα αριστερά, στρέψε προς τα επάνω, σημάδεψε τον Λυκαβηττόν και την Ακρόπολιν [...]. Ενταύθα πρέπει να γυρίσεις όλα τα μπακάληκα, όλα τα χασάπηκα και τα ψωμάδηκα, ν' ακούσης ως γνωρίσματα αλάνθαστα: το σπίτι με τα παντούρια, με τη μεγάλη την πόρτα, το σπίτι με το φιλό ή το χαμηλό μπαλκονάκι, με τα πράσινα ντουβάρια [...].»

² Η περιοχή Ανάλατος είναι μεταξύ του σημερινού Νέου Κόσμου και της Νέας Σμύρνης.

³ Τα αρχαιοπρεπή ονόματα κυριαρχούσαν, τονίζοντας αυτό που ο Αλέξης Πολίτης επισημαίνει ως προβολή της αρχαιοελληνικής διάστασης της νεοελληνικής ταυτότητας (Πολίτης 1993, σ. 86). Η Νέα Ελλάδα ήθελε να είναι συνέχεια της Αρχαίας και όχι της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η οικειοποίηση της μεσαιωνικής κληρονομιάς είναι ένα μεταγενέστερο.

Με την απόφαση αυτή πολλές ήταν οι οδοί που απέκτησαν τα ονόματα οπλαρχηγών της Επανάστασης του 1821 (οδός Κανάρη, Υψηλάντου, Τομπάζη, Μαυροκορδάτου, Τρικούπη, Πετμεζά, Σαχτούρη, Μαυρομιχάλη κ.ά.) ή τα ονόματα σπουδαιών μαχών (Βαλτετσίου, Ερεσού, Χίου, Καματερού, Ναυαρίνου).

Με την ίδια απόφαση η σημερινή πλατεία Κολωνακίου ονομάστηκε Φιλικής Εταιρείας, ενώ τα ονόματα τους χάρισαν σε οδούς της πόλης οι πρώτοι Φιλικοί (οδοί Σκουφά, Τσακάλωφ, Αναγνωστοπούλου, Κουμπάρη κ.λπ.). Άλλοι δρόμοι πήραν τα εξελληνισμένα ονόματα φιλελλήνων: Γλάδστωνος, Ουγώ, Διδότου (Ντιντό - Didot, φιλέλληνας τυπογράφος), Λένορμαν (Γάλλος αρχαιολόγος) κ.ά.

Δείτε κι εδώ: Κουνάδης, Η. (26/10/2016). 7 σπουδαίοι άνθρωποι που έγιναν αθηναϊκοί δρόμοι. In2life. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/jvj4hcr8>

Πηγές

Καλλιβερέτακης, Λ. Η Αθήνα τον 19ο αιώνα: Από επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου. Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε.

Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/ygmuf3ft>

Η ονοματοδοσία των δρόμων της Αθήνας (για πρώτη φορά) τον Ιανουάριο του 1884. Τη μέρα που η Αθήνα έγινε η πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. (1/12/2012). Όλα τα καλά χωράνε. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/seedctsp>

ΜΙΚΡΕΣ ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Μια διασταύρωση, δυο ήρωες, ένα σπαθί

Ο Αγγελής Έγγελης ήταν Αθηναίος αγωνιστής της Επανάστασης. Πήρε μέρος σε πολλές μάχες και έγινε υπαρχηγός της ομάδας του Αθηναίου οπλαρχηγού Δήμου Ρουμπέση. Σε μάχη εναντίον του στρατού του Ομέρ Βρυώνη, το 1821, ο Ρουμπέσης και ο Έγγελης όρμησαν εναντίον του ίδιου του Ομέρ Βρυώνη και κατόρθωσαν να τον ρίξουν από το άλογο και να του πάρουν το ξίφος. Ο Ρουμπέσης τραυματίστηκε θανάσιμα και πεθαίνοντας άφησε το σπαθί στον Έγγελη. Λίγο καιρό μετά σκοτώθηκε και ο Έγγελης. Η οικογένεια Έγγελη, παρέδωσε το ξίφος αυτό στον Οδυσσέα Ανδρούτσο, το 1822. Το ξίφος το δώρισε ο Ανδρούτσος στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη. Σήμερα βρίσκεται στη συλλογή της Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας Ελλάδας. Τους δυο Αθηναίους συμπολεμιστές τιμά η πόλη δίπλα δίπλα.

Πηγή: Ο Λόρδος Βύρων και το σπαθί του Κολοκοτρώνη. (21/10/2020). Εταιρεία για τον Ελληνισμό και τον Φιλελληνισμό. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/cdmbknju> (Ανακτήθηκε 18.12.2020)

Εικ. 10
Διασταύρωση
οδών Ρουμπέση και
Έγγελη.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Ένα αντικείμενο αφηγείται: Αφού ερευνήσουν περισσότερο τα στοιχεία της ιστορίας αυτής (ενδεικτικά, ποια ήταν τα πρόσωπα, πώς ήταν, τι φορούσαν κ.λπ.) τα παιδιά δημιουργούν μια αφήγηση γύρω από το σπαθί με τη μορφή comic.

Εικ. 11

Αισθητική
χαρτογράφηση από
παιδιά. Πρόγραμμα
«Το παιδί, η πόλη
και τα μνημεία»,
2019.

Χάρτες απλοί, τρισδιάστατοι, ρεαλιστικοί και ουτοπικοί ...

Η μαθητική ομάδα αποτυπώνει την έρευνά της σε πολλών ειδών χάρτες και τρισδιάστατες κατασκευές και εγκαταστάσεις όπου καταγράφουν το παρόν και το παρελθόν της περιοχής, τις μνήμες και τις μαρτυρίες, τις κρυμμένες ιστορίες και τα όνειρα για ένα καλύτερο μέλλον (βλ. παραπάνω τις καταγραφές στοιχείων από το παρόν και το παρελθόν στη γειτονιά). Οι χάρτες αυτοί είναι δυναμικοί: προστίθενται διαρκώς τα νέα στοιχεία της έρευνας.

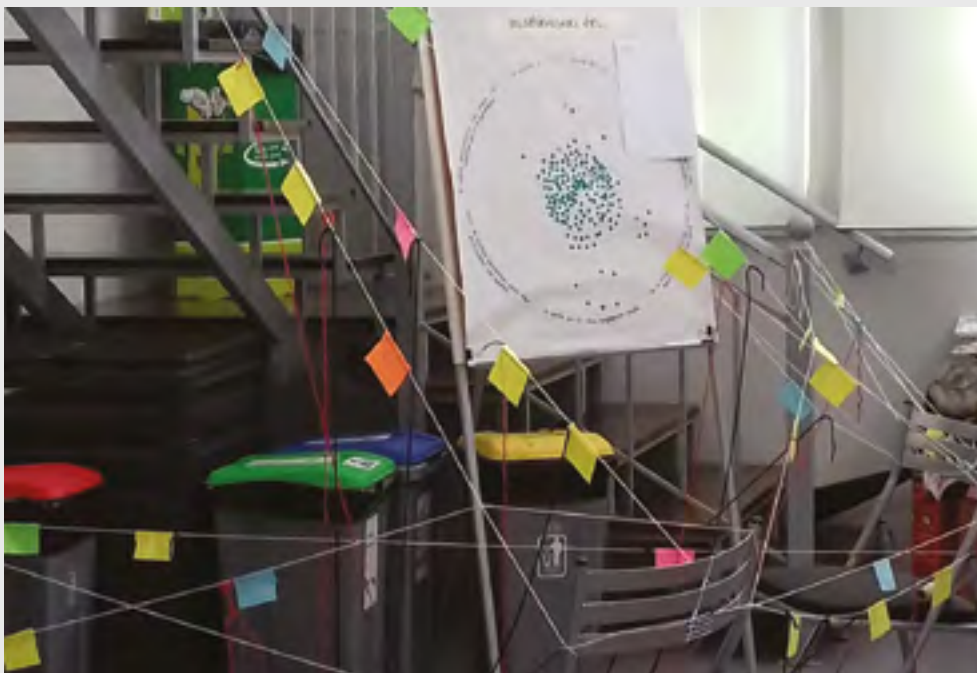
Ο τρισδιάστατος βιωματικός χάρτης της γειτονιάς

Στηρίζεται σε μια ιδέα – εγκατάσταση της ομάδας «Όχι παίζουμε».

Υλικά και προετοιμασία: Χαρτί του μέτρου ή μεγάλο χαρτόνι με στοιχεία από τη γειτονιά ζωγραφισμένα από τα παιδιά ή σχετικό κολάζ, κουβάρι με ζωηρόχρωμο νήμα, λεπτά τετράγωνα χαρτόνια 10X10 εκ. ή post-it όσα και τα μέλη της σχολικής ομάδας, μανταλάκια ή κολλητική ταινία. Είναι αναγκαίο να προετοιμαστεί μια γωνιά όπου θα μπορεί να τοποθετηθεί η ζωγραφισμένη επιφάνεια στο πάτωμα και στον χώρο πάνω και γύρω από αυτή να υπάρχει η δυνατότητα να δεθεί το νήμα σε διαφορετικά ύψη και σημεία (μια καρέκλα, καρφιά ή κρεμάστρα στον τοίχο θα ήταν βοηθητικά).

Η κατασκευή ενώ σταδιακά στήνεται

Κάθε παιδί και ο εκπαιδευτικός στο μικρό χαρτόνι γράφουν μια λέξη, μια φράση ή κάνουν ένα σκίτσο από μια ανάμνηση ή εμπειρία τους ή σκέψη ή διαπίστωσή τους που συνδέεται με τη γειτονιά. Ο/η εκπαιδευτικός δένει την άκρη του νήματος σε ένα ψηλό σημείο. Κάνοντας την αρχή, με το κουβάρι στα χέρια, αφηγείται σύντομα αυτό που έγραψε ή σχεδίασε, δένει το νήμα σε ένα άλλο σημείο και στη γραμμή που σχηματίζεται τοποθετεί με μανταλάκι ή κολλητική ταινία το χαρτονάκι του. Δίνει το κουβάρι σε ένα παιδί και αφού αφηγηθεί τη δική του ιστορία, δένει το νήμα σε άλλο σημείο, σχηματίζοντας μια νέα γραμμή, όπου τοποθετεί το δικό του χαρτονάκι. Με τη σειρά του δίνει το νήμα σε ένα άλλο παιδί κ.ο.κ., μέχρι να λάβουν μέρος όλα τα παιδιά, διασταυρώνοντας το νήμα, δένοντάς το σε διαφορετικά ή και

Εικ. 12

Τρισδιάστατη
βιωματική
χαρτογράφηση,
2019.

τα ίδια με τους προηγούμενους σημεία. Με νέα νήματα μπορούν να συνδέσουν το σημείο όπου κρέμεται το χαρτονάκι τους με στοιχεία της γειτονιάς που είναι αποτυπωμένα στην επιδαπέδια ζωγραφιά.

Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένας τρισδιάστατος χάρτης, με τη μορφή πλέγματος, μια εικαστική εγκατάσταση. Αν η εγκατάσταση μπορεί να παραμείνει στην τάξη (προτείνεται), συνεχίζεται ο εμπλουτισμός της με νέα στοιχεία που προκύπτουν από την έρευνα των παιδιών. Προτείνεται να δοθεί η δυνατότητα σε γονείς και σε ανθρώπους που έχουν μιλήσει με τα παιδιά για το παρελθόν της γειτονιάς να προσθέσουν τη δική τους γραμμή από νήμα και το δικό τους χαρτονάκι.

Συγκροτείται έτσι σταδιακά η συναισθηματική απεικόνιση ενός βιωμένου αστικού τοπίου που μέσα από την συν-δημιουργία και το μοίρασμα των εμπειριών υποστηρίζει το αίσθημα του ανήκειν.

Πάνω στην εγκατάσταση αυτή μπορεί να γίνει προβολή διαφανειών με φωτογραφίες των παιδιών και εικόνες της περιοχής από το παρελθόν της, δίνοντας μια διάσταση περισσότερο εικαστική.

Από τη γειτονιά στην Αθήνα

Σε συζήτηση, τα παιδιά αναζητούν ανάμεσα στα στοιχεία που έχουν συγκεντρώσει για τη γειτονιά τους, το παλιότερο χρονικά. Άραγε τι υπήρχε στην περιοχή τους πριν δύο αιώνες; Καταγράφουν τις σκέψεις τους.

Βλέπουν στον χάρτη και στην εικόνα την Αθήνα του 1800. Με σημείο αναφοράς την Ακρόπολη, υπολογίζουν την τότε έκταση της πόλης. Με τη βοήθεια σύγχρονου χάρτη της Αθήνας βρίσκουν τη γειτονιά τους και προσπαθούν να την «τοποθετήσουν» σε σχέση με την Αθήνα του 1800. (Περισσότερα στοιχεία στη Διαδρομή *Μια πόλη που αλλάζει*).

Εικ.13

Χάρτης της Οθωμανικής Αθήνας σχεδιασμένος από τον Coubault, περί το 1800. Εκτός από την κατοικημένη περιοχή, εντός των τειχών, περικλείονται μη οικοδομημένες εκτάσεις, χέρσες αλλά και καλλιεργημένες, προς τα βόρεια και τα βορειοανατολικά.

14

Και κάτι ακόμα

Στον ιστότοπο Η Αθήνα από τον 19ο αιώνα, <https://iloveoldathens.blogspot.com/>, είναι αναρτημένες πολλές παλιές φωτογραφίες της πόλης, παράλληλα με σύγχρονες λήψεις των ίδιων σημείων. Οι φωτογραφίες είναι οργανωμένες σε θεματικές ενότητες.

Εικ. 14

Η Αθήνα από τους πρόποδες του Λυκαβηττού, Edward Dodwell, 1805-6.

Οι μαθητές και οι μαθήτριες αναζητούν και αξιοποιούν χάρτες, γκραβούρες, φωτογραφίες για να αποκτήσουν εικόνα για την περιοχή τους και τη σταδιακή της εξέλιξη από τα προεπαναστατικά χρόνια ως σήμερα.

Προτείνεται παράλληλα η επίσκεψη σε ένα ψηλό σημείο της γειτονιάς ή και λίγο πιο μακριά, απ' όπου μπορούν να έχουν εποπτεία της σημερινής πόλης και να δουν, ως σημεία αναφοράς, στοιχεία των παλιών χαρτών και εικόνων (Ακρόπολη, Λυκαβηττός, Αρδηττός, Ιλισσός, Υμηττός...). Αν υπάρχει η δυνατότητα, προτείνεται η επίσκεψη στην περιοχή απ' όπου είναι τραβηγμένη η παλιά φωτογραφία ή ζωγραφισμένη η εικόνα, για να τις συγκρίνουν με το παρόν.

Τοποθετούν τις εικόνες στη γραμμή του χρόνου (φωτο-κολλάζ) προς τα πίσω, φτιάχνοντας την χρονοεξελικτική πορεία της γειτονιάς και της πόλης.

Ένα παράδειγμα χρονογραμμής κτιρίων από μελέτη για το εμπορικό τρίγωνο της Αθήνας: Βαρουξάκη, Ε., Καϊκά, Χ. & Κοκκάλα, Ν. (2016). *Το Εμπορικό Τρίγωνο. Εργασία στο μάθημα Πολεοδομία 1*. Αθήνα: Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/5r2x784k>. Στο αρχείο αυτό περιλαμβάνονται πολλές πληροφορίες για την Αθήνα του 20ου αιώνα.

Για την κατανόηση του «παλίμψηστου» μιας περιοχής, μια ιδέα είναι ο σχεδιασμός χαρτών διαφορετικών χρονικών περιόδων σε ρυζόχαρτο: Προτείνεται να οριστεί σε όλους τους χάρτες ένα κοινό σημείο αναφοράς (ένα παλιό μνημείο, ένας λόφος, ένα βουνό κ.ο.κ.) που υπήρχε σε όλες τις περιόδους της νεότερης ιστορίας και να σχεδιαστούν επάλληλοι χάρτες σε φύλλα ρυζόχαρτου, τα οποία τοποθετούμενα το ένα πάνω στο άλλο, φωτίζουν πολύ καθαρά την εξέλιξη της περιοχής.

15**1839****16****1907****17****2019**

Υποστηρικτικό υλικό για την εξέλιξη της πόλης:

Διαβάζουμε την πόλη: Η πολεοδομική εξέλιξη της Αθήνας, από την πρώτη κατοίκηση έως σήμερα. Ακολούθησε τον Οδυσσέα, ΥΠΠΟ. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/4pd3kxxj>, σελ. 51 και εξής. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. Ιδρυμα Αικ. Λασκαρίδη. Οι εικόνες για την Αθήνα με συνδέσμους στο όνομα κάθε περιηγητή. Διαθέσιμες στο <https://el.travelogues.gr/page.php?view=2>

Σμυρνιούδης, Γ. (17/12/2011). Οδοιπορικό στην παλιά Αθήνα (1850-1920). Θέματα Ελληνικής Ιστορίας. Διαθέσιμο στο <https://www.istorikathemata.com/2011/12/1850-1920.html>

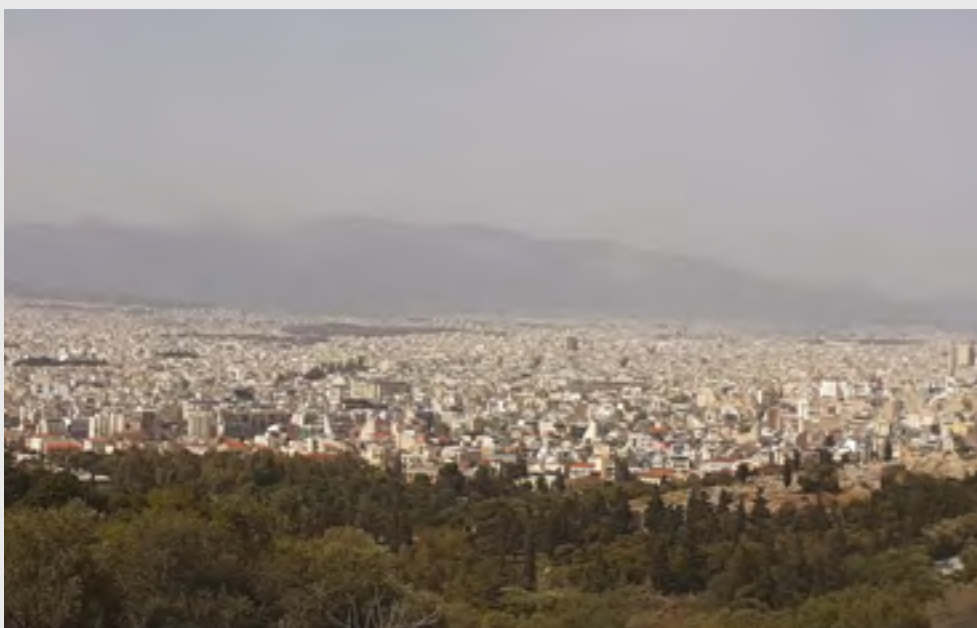
Πανοραμικές φωτογραφίες της σύγχρονης Αθήνας. Διαθέσιμες στο <https://tinyurl.com/epxu6trs>

Ένα παράδειγμα:

Εικ. 18

Από τον λόφο των Μουσών, η θέα προς τον Πειραιά. Πανόραμα της Αθήνας, August Ferdinand Stademann, 1835.

Εικ. 19

Σήμερα το πανόραμα της Αθήνας από περίπου το ίδιο σημείο.

ΜΙΚΡΕΣ ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Από το λατομείο σε παραγκούπολη κι ύστερα περιζήτητη γειτονιά

Το ύψωμα στα βορειοανατολικά της συνοικίας των Πετραλώνων, τμήμα του οποίου καταλαμβάνουν σήμερα «Τα Πέτρινα», ήταν αρχικά λατομείο. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, εκεί εγκαταστάθηκαν πάνω από 800 οικογένειες προσφύγων από την Αττάλεια και την Αλάια (Αλάνια) της Μικράς Ασίας, που μετέτρεψαν το κοίλωμα του βράχου σε πρόχειρο οικισμό με ό,τι υλικό υπήρχε διαθέσιμο (χωματόπλινθους, λαμαρίνες, γκαζοντενεκέδες, σανίδια κ.ά.). Η παραγκούπολη έγινε γνωστή ως Ατταλιώτικα ή Ασύρματος, λόγω του ασυρμάτου της παρακείμενης Ναυτικής Σχολής Πολέμου, η οποία καταλάμβανε ένα μεγάλο τμήμα μεταξύ της σημερινής οδού Τρώων και του περιφερειακού του Φιλοπάππου. Στα Δεκεμβριανά του 1944 οι εγκαταστάσεις της σχολής πυρπολήθηκαν.

Την επόμενη δεκαετία, στη θέση τους αποφασίστηκε να ανεγερθούν, έπειτα από έρανο της βασίλισσας Φρειδερίκης και με υλικά τις περίτεχνες πελεκητές πέτρες των λιθόκτιστων εγκαταστάσεων της σχολής, 150 πέτρινες κατοικίες, προς αποκατάσταση κάποιων οικογενειών του Ασυρμάτου.

Σκιαδάς, Ε. Στη Γειτονιά των Ονείρων: Ο Ασύρματος του Φιλοπάππου. Μικρός Ρωμικός. Ανακτήθηκε 12/12/2020 από <https://mikros-romios.gr/asyrmatos>

Ο Ασύρματος, βέβαια, παρέμεινε μία από τις πιο υποβαθμισμένες και εξαθλιωμένες συνοικίες της Αθήνας, κάτι που αποτυπώθηκε και στην ταινία του 1961 «Συνοικία το όνειρο», μεγάλο μέρος της οποίας γυρίστηκε στη σημερινή οδό Υπερίωνος. Με πρωταγωνιστή και σκηνοθέτη τον Αλέκο Αλεξανδράκη, συμπρωταγωνιστές την Αλίκη Γεωργούλη (που έκανε και οργάνωση – διεύθυνση παραγωγής) και τον Μάνο Κατράκη, και κομπάρσους τους ίδιους τους κατοίκους της συνοικίας, η ταινία έχει μείνει στην ιστορία του κινηματογράφου ως ένα εξαιρετικό δείγμα ελληνικού νεορεαλισμού.

Πηγή: Κωβαίου, Μ. (8/12/2020). Άνω Πετράλωνα: Με την αύρα παλιάς αθηναϊκής γειτονιάς. Καθημερινή. Ανακτήθηκε 15/12/2020 από <https://www.kathimerini.gr/society/561188182/ano-petralona-me-tin-ayra-palias-athinaikis-geitonias/>

Οδός Λαγουμιτζή: ένα παρατσούκλι γίνεται δρόμος

Ο Κώστας Χορμοβίτης (από το Χόρμοβο της Β. Ηπείρου) έμεινε στην ιστορία με το παρατσούκλι Λαγουμιτζής, γιατί κατασκεύαζε λαγούμια (υπόγειες σήραγγες). Με τα λαγούμια του κατάφερνε να φτάνει στις θέσεις των Οθωμανών να τις ανατινάξει. Ήταν στην πολιορκία του Μεσολογγίου απ' όπου βγήκε με τους τελευταίους αγωνιστές. Το 1826 μπήκε στην Ακρόπολη (το Κάστρο της Αθήνας) και με τα λαγούμια του προκάλεσε πλήγματα στον εχθρικό στρατό και, κυρίως, απέτρεψε επανειλημμένα την ανατίναξη των μνημείων από τους Οθωμανούς. Άνοιγαν σήραγγες οι Τούρκοι για να ανατινάξουν την Ακρόπολη, άνοιγε ο Λαγουμιτζής με τους πολιορκημένους λαγούμια σαν πηγάδια για να ξεθυμάνουν οι εκρήξεις. Ο Κιουταχής, ο πολιορκητής της Ακρόπολης, έγραφε σε επιστολή του ότι αν είχε δικό του αυτόν τον λαγουμιτζή θα του έδινε το βάρος του σε χρυσό. Η εφημερίδα «ΑΙΩΝ» έγραψε γι' αυτόν ότι στις πολιορκίες του Μεσολογγίου και της Ακρόπολης ήταν χρήσιμος όσο 1.000 και 2.000 στρατιώτες.

Η οδός Λαγουμιτζή είναι κεντρικός δρόμος του Νέου Κόσμου.

Ενδεικτικά, φωτογραφίες που μπορούν να αξιοποιηθούν για σύγκριση με το παρελθόν μιας περιοχής

Εικ. 20

Αποψη της Αθήνας
από τον Αρδηττό,
William James
Stillman, 1869.

Εικ. 21

Σεπόλια,
Μεταξουργείο, ο
Ελαιώνας και στο
βάθος η Πάρνηθα,
από τον λόφο των
Μουσών. Πανόραμα
της Αθήνας,
August Ferdinand
Stademann, 1835.

Εικ. 22

Η Αθήνα από το
Κολωνάκι. Από τα
αριστερά προς τα
δεξιά, ο ναός του
Ολυμπίου Διός, η
Πύλη του Αδριανού,
η Ακρόπολη, το
Αστεροσκοπείο
στον λόφο των
Νυμφών, και τα
βασιλικά ανάκτορα
(σήμερα Βουλή των
Ελλήνων). Henri
Beck, 1868.

ПОЛН

A. Bernardi dis.

S. Parboni inc.

Portico Dorico.

Colonnade Dorique.

T. I. pag. 137.

Μια πόλη που αλλάζει. Διαδρομή δεύτερη

Λίγο πριν την Επανάσταση, θα βλέπαμε μια μικρή πόλη που αρκούσαν 45' για περπατήσει κάποιος την περίμετρό της. Τον Υμηττό (Τρελλό τον ονόμαζαν τότε) με χαμηλή βλάστηση και όχι δασωμένο όπως σήμερα, με το Μοναστήρι της Καισαριανής σε λειτουργία. Και με παραγωγή μελιού που όσοι περιηγητές δοκίμασαν, είχαν να το λένε. Θα βλέπαμε χωριά και γύρω κτήματα, εκεί που σήμερα είναι μεγάλοι δήμοι της Αθήνας και ολόκληρης της Αττικής: Το Χαλάνδρι, το Μαρούσι, οι Αχαρνές, το Καματερό. Έναν χωματόδρομο να ενώνει το λιμάνι του Πειραιά με την Αθήνα, σε ένα τοπίο ξερό, εκεί που σήμερα είναι η οδός Πειραιώς. Στο βάθος, έξω από την πόλη, προς το βουνό Αιγάλεω θα διακρίναμε να λαμπυρίζει ο Κηφισός με χωράφια γύρω του. Αλλά κι έναν μεγάλο ελαιώνα με μεγάλη και καλής ποιότητας παραγωγή λαδιού, βασικό προϊόν πώλησης εκτός Αττικής από τους Αθηναίους εμπόρους. Θα βλέπαμε 4-5 μινιάρδες και πολλές μικρές εκκλησίες, άλλες μέσα στη πόλη, κι άλλες στα χωριά και την εξοχή. Κάποιες υπάρχουν και σήμερα. Και τον Λυκαβηττό έξω από την πόλη, χωρίς δέντρα. Το ίδιο και τον Αρδηττό. Ανάμεσα στον Αρδηττό και τους στύλους του Ολυμπίου Διός θα βλέπαμε τον Ιλισσό να κυλά, άλλοτε με περισσότερο κι άλλοτε με λιγότερο νερό και γύρω του εξοχή. Και τον μικρό καταρράκτη του. Θα βλέπαμε την Ακρόπολη, κάστρο με ένα μικρό τζαμί μέσα στον μισογκρεμισμένο Παρθενώνα, σπίτια χτισμένα ανάμεσα στις αρχαιότητες, τον μικρό κήπο του Δισδάρη, του φρούραρχου του Κάστρου, έναν πύργο μπροστά από τα Προπύλαια και μουσουλμάνους της Αθήνας να πηγαινοέρχονται. Θα βλέπαμε στον χώρο της Αρχαίας Αγοράς, σπίτια Χριστιανών της Αθήνας, στηριγμένα σε απομεινάρια των αρχαίων κτιρίων. Τρεις γειτονιές βρίσκονταν εκεί: Η Βλασσαρού, ο Άγιος Φίλιππος και το Βρυσάκι. Στην επίσημη απογραφή του 1824, στη συνοικία αυτή είχαν καταμετρηθεί «81 σπίτια και 315 ψυχές». Στο σημερινό Μοναστηράκι δίπλα δίπλα ήταν τζαμιά και εκκλησίες, όπως το τζαμί Τζισδαράκη και ο Άγιος Ασώματος στα σκαλιά. Μπροστά τους το κάτω παζάρι που έσφυζε από κίνηση. Στη βιβλιοθήκη του Αδριανού ήταν χτισμένο το κονάκι του Βοεβόδα, του Οθωμανού άρχοντα της πόλης. Εκεί, στο Μοναστηράκι, ήταν και ο χώρος των παζαριών. Στην περιοχή του σημερινού σταθμού του ΗΣΑΠ θα βλέπαμε απλωμένα υφάσματα. Λίγο παραπάνω, στα απομεινάρια του ναού της Αθηνάς Αρχηγέτιδας γινόταν μια φορά τη βδομάδα το Σταροπάζαρο. Πιο κάτω, στις σημερινές οδούς Πανδρόσου και Ηφαιστού, θα βλέπαμε κεραμοποιεία, σαπωνοποιεία, βυρσοδεψεία, σιδηρουργεία... 105 μαγαζιά καταγράφει το 1667 ο περιηγητής Εβλιά Τσελεπή.

Γύρω από την πόλη στεκόταν το τείχος του Χασεκή, 3 μέτρα ψηλό, με τις επτά πύλες του. Η πύλη του Αδριανού ήταν μέρος του τείχους και την ονόμαζαν Καμαρό-πορτα ή πύλη της Βασιλοπούλας. Σήμερα μπορούμε να δούμε ένα μικρό τμήμα αυτού του τείχους στον περίβολο του αρχαιολογικού χώρου (στύλοι Ολυμπίου Διός), στη λεωφόρο Αμαλίας. Κάθε πύλη του ήταν η αρχή χωματόδρομου που οδηγούσε σε μια περιοχή της Αττικής: Μενίδι, Φάληρο, Ελευσίνα...

Εικ. 23

Η Πύλη της

Αρχηγέτιδος Αθηνάς
στη Ρωμαϊκή Αγορά.

Και κάτι ακόμα

Τα σπίτια στη Βλασσαρού και το Βρυσάκι απαλλοτριώθηκαν για να γίνουν ανασκαφές που ξεκίνησαν το 1931. Έμεινε μόνο η μικρή βυζαντινή εκκλησία των Αγίων Αποστόλων Σολάκη, του 10ου αιώνα, που σήμερα βρίσκεται μέσα στον αρχαιολογικό χώρο. Η Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή που τις ανέλαβε, φρόντισε για τη λεπτομερή αποτύπωση όλων των κτισμάτων που υπήρχαν στο Βρυσάκι και τη Βλασσαρού, σε μια συλλογή, από 35.000 φωτογραφίες και 600 σχέδια των δύο εξαφανισμένων γειτονιών, που βρίσκεται στο Μουσείο της Αρχαίας Αγοράς.

Ενδεικτική είναι η φωτογραφία της Αμερικανίδας αρχαιολόγου Dorothy Burr Thompson, πριν την ανασκαφή, της ταβέρνας «Γίγαντες», ονομασία που παραπέμπει στα γλυπτά των Γιγάντων που βλέπει κανείς σήμερα στην Αρχαία Αγορά (<https://tinyurl.com/4whv6d8s>)

Περισσότερες πληροφορίες και φωτογραφίες: Οι τελευταίες φωτογραφίες από τη «χαμένη» γειτονιά κάτω από την Ακρόπολη. Το Βρυσάκι κατεδαφίστηκε το 1931 μαζί με την Παναγιά Βλασσαρού για να έρθουν στο φως σημαντικές αρχαιότητες, «Μηχανή του Χρόνου». Διαθέσιμες στο <https://tinyurl.com/4hb86ez9>

Εικ. 24

Η Αθήνα από τον δρόμο του Μαραθώνα. Louis-François Cassas, 1813.

Και κάτι ακόμα

Ο Χατζή Αλής Χασεκί, βοεβόδας της Αθήνας, αποφάσισε να χτίσει τείχη, το 1776, έργο που πραγματοποιήσαν με εντολή του οι Αθηναίοι μέσα σε 108 ημέρες, χρησιμοποιώντας και μέλη που αποσπούσαν από μνημεία. Ο Χατζή Αλής χρέωσε επιπλέον τους Αθηναίους με το ποσό των σαράντα δυο χιλιάδων τετρακοσίων γροσίων. Ήταν η χειρότερη περίοδος της οθωμανικής κυριαρχίας: Ο Χατζή Αλής βασάνιζε, φυλάκιζε, άρπαζε περιουσίες. Πολλοί Αθηναίοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την πόλη.

Με το τέλος της Επανάστασης

Εικ. 25

Ερειπωμένη
συνοικία ανατολικά
από ναό του
Ηφαίστου (Θησείο).
Eugène Peytier,
1828-1836.

Στην Αθήνα μετά τις μάχες, τις εκρήξεις, τις βολές των κανονιών, έχουν μείνει λιγότερα από 70 σπίτια κατοικήσιμα. Οι περισσότεροι άμαχοι είχαν εγκαταλείψει την Αθήνα κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Ακρόπολης. Το 1832 ο Γερμανός Λουδοβίκος Ρος (αργότερα ο πρώτος καθηγητής αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών) επισκέπτεται την πόλη και γράφει:

«Αυτό δεν είναι αι ιοστεφείς και περίφημοι Αθήναι. Αυτό είναι μονάχα ένας θεόρατος σωρός ερείπια, μια άμορφη [...] γκριζωπή μάζα στάχτης και σκόνης, απ' όπου ξεπροβάλλουν μια δωδεκάδα φοίνικες και κυπαρίσσια, τα μόνα που αντιστέκονται στην καθολική ερήμωση». Την ίδια περίπου εποχή (1832-1833) επισκέπτεται την Αθήνα και ο Γάλλος στρατιωτικός J.L. Lacour: «Η καρδιά σφίγγεται φτάνοντας στην Αθήνα. Νέα ερείπια καλύπτουν τα αρχαία, τα καταχωνιασμένα μέσα στη γη. [...] Στενά, σκοτεινά, λασπώδη, ακανόνιστα δρομάκια. [...] να τι έχει αντικαταστήσει το Ωδείο του Περικλέους, το Ελευσίνιο, το Λύκειο, τους Κήπους και τον Ναό της Αφροδίτης, τις Πύλες του Ερμού, [...] και τα λοιπά μνημεία, των οποίων μόνον τα ονόματα έχουν απομείνει».

Όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα

18 Σεπτεμβρίου 1834, η Αθήνα γίνεται πρωτεύουσα του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, με απόφαση του βασιλιά Όθωνα, μετά από παρότρυνση του αρχαιολάτρη πατέρα του Λουδοβίκου, βασιλιά της Βαυαρίας. Οι οικογένειες των Οθωμανών που έφευγαν από την πόλη, πουλούσαν τις περιουσίες τους σε Έλληνες. Ανάμεσα τους ήταν πολλοί που είχαν κάνει μεγάλη περιουσία στο εξωτερικό, έχτιζαν τα μέγαρά τους σε κτήματα έξω από την πόλη. Εκεί που σήμερα είναι η Πανεπιστημίου, η Κλαυθμώνος, η Σταδίου... Η προοπτική της ανέγερσης των ανακτόρων στον Κεραμεικό, οδήγησε πολλούς επιφανείς της εποχής, όπως ο αυστριακός πρέσβυς Πρόκες φον Όστεν, η Δούκισσα της Πλακεντίας και οι πρίγκηπες Ιωάννης Καρατζάς και Γεώργιος Καντακουζηνός, να αγοράσουν κτήματα και να κτίσουν οικίες στην περιοχή του σημερινού Μεταξουργείου.

Η Αθήνα άρχισε να μεγαλώνει. (βλ. *Διαδρομή Αρχιτεκτονικής και Διαδρομή Προς τη Δημοκρατία, Από τα ανάκτορα στη Βουλή.*)

Ένα φτωχό κράτος μπορεί να έχει μεγάλους δρόμους;

Ο Σταμάτης Κλεάνθης και ο Έντουαρντ Σάουμπερτ, αρχιτέκτονες, συνέταξαν τον αρχαιολογικό χάρτη της Αθήνας όπου αποτύπωσαν την παλαιά πόλη, με τα αρχαία μνημεία, τους βυζαντινούς ναούς και τα μεσαιωνικά κτίσματα. Το 1832 πήραν εντολή να συντάξουν το πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας. Τον Φεβρουάριο του 1833 το παρέδωσαν στην Αντιβασιλεία και το σχέδιο, εγκρίθηκε. Όμως οι φαρδείς δρόμοι και οι μεγάλες πλατείες που είχαν σχεδιάσει απαιτούσαν μεγάλες αποζημιώσεις των ιδιοκτητών γης. Έτσι κλήθηκε ο αρχιτέκτονας Λεόν φον Κλέντσε να το τροποποιήσει. Ο Κλέντσε μίκρυνε τα πάντα: σχεδίασε μια πόλη μικρότερη, με πιο στενούς δρόμους, μικρότερες πλατείες, λιγότερους ανοιχτούς δημόσιους χώρους, ακόμα και την περιοχή των αρχαιολογικών ανασκαφών περιόρισε. Με κάποιες ακόμα τροποποιήσεις, αυτό ήταν το πολεοδομικό σχέδιο που εφαρμόστηκε.

Καλλιβρετάκης, Λ. *Η Αθήνα τον 19ο αιώνα: Από επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου*. Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε. Διαθέσιμο στο: Διαθέσιμο στο http://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_9.aspx

Και κάτι ακόμα

«Αρχίσαμε να κτίζουμε πολλά εξοχικά σπίτια και κατά το δυνατόν εξοχικού τύπου αστικά. Επιθυμούμε πάρα πολύ να δούμε τας Αθήνας μια σωστή κηπούπολη, κάθε σπίτι δηλαδή να έχει μια ωραία αυλή και ένα ωραίο κήπο».

Έντουαρντ Σάουμπερτ

Μια φωτογραφία χίλιες και βάλε λέξεις

Μια εικόνα της Αθήνας, στα μέσα του 19ου αιώνα, δίνει μια φωτογραφία που ψηφιοποίησε πρόσφατα η Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας: Ρακάς, Σ. Μια πρωτοφανής φωτογραφία της μεταοθωμανικής Αθήνας. Ασσόδουο. Διαθέσιμη στο <https://tinyurl.com/ray8dxsz>

Προτείνεται, δίπλα στις λεπτομέρειες της φωτογραφίας που παρουσιάζονται στην ιστοσελίδα, να τοποθετηθούν φωτογραφίες σύγχρονες από τα ίδια σημεία.

Τα όρια της πόλης στα τέλη του 19ου αιώνα

Η περιοχή όπου βρίσκεται το Προεδρικό Μέγαρο ήταν μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα έξω από το σχέδιο πόλεως της πρωτεύουσας. Τα Ανάκτορα, σημερινή Βουλή, ήταν το όριο της πόλης προς Ανατολάς. Πίσω από αυτό απλώνονταν άκτιστες εκτάσεις, χωράφια και περιβόλια. Τα μόνο κτίρια που διακρίνονται στους χάρτες της εποχής είναι το Μέγαρο της Δουκίσσης Πλακεντίας “Ιλίσια”

Εικ. 26

Η Αθήνα από το Κολωνάκι. Στο πρώτο επίπεδο τα βασιλικά ανάκτορα (σήμερα Βουλή των Ελλήνων). Στο βάθος η Ακρόπολη και το μνημείο του Φιλοπάππου στον ομώνυμο λόφο. Henri Beck, 1868.

(σημερινό Βυζαντινό Μουσείο) και η Μονή Πετράκη (κοντά στον σημερινό Ευαγγελισμό), κτισμένα και τα δύο στην εξοχή. Όταν το 1854 αποφασίζεται η ίδρυση ορφανοτροφείου θηλέων κάτω από την προστασία της Βασίλισσας Αμαλίας, το οικόπεδο που επελέγη βρισκόταν δίπλα ακριβώς στο σημερινό Προεδρικό Μέγαρο

Προεδρικό Μέγαρο. Τοποθεσία και Ιστορία. Προεδρία της Ελληνικής Δημοκρατίας. Διαθέσιμο στο <http://www.presidency.gr/proedriko-megaro>

Γράφει ο Νίκος Βατόπουλος:

«Στη δεκαετία του 1880, εποχή κοσμογονίας για την Αθήνα, καθώς τότε ολοκληρώνονταν μεγάλα δημόσια έργα και βρίσκονταν υπό αποπεράτωση το Ζάππειο, η Ακαδημία Αθηνών και η Εθνική Βιβλιοθήκη, ο Χαρίλαος Τρικούπης έβλεπε την πρωτεύουσα να αναγεννάται όπως το είχε οραματιστεί.»

Βατόπουλος, Ν. (2020). Στο βάθος του αιώνα. Αθήνα: Μεταίχμιο, σ. 121

Στοιχεία για την Αθήνα στο γύρισμα του αιώνα (λογοτεχνικά αποσπάσμα, οπτικοακουστικό υλικό κ.ά.) μπορεί να αντληθούν από την ενότητα Η ζωή στην πόλη, Η ελληνική κοινωνία στις αρχές του 20ού αιώνα. Ιστορία και Λογοτεχνία.

Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html?subpoint=33#30

Αθήνα, 1922

Η Αττική δέχτηκε τον μεγαλύτερο όγκο από τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας. Ο πρώτος καιρός στην Ελλάδα ήταν σκληρός. Δημόσια κτίρια και σχολεία μετατράπηκαν σε χώρους στέγασης, αυτοσχέδιοι καταυλισμοί στήθηκαν σε ελεύθερους χώρους. Αρχίζουν να χτίζονται συνοικισμοί: Αμπελόκηποι, Νέος Κόσμος, Βύρωνας, Καισαριανή, Νέα Χαλκηδόνα, Νέα Φιλαδέλφεια, Υμηττός ... Μια νέα κοινωνική γεωγραφία της πρωτεύουσας, μια πόλη που απλώνεται.

Η Αθήνα μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο

Η πόλη άρχισε ξανά να μεγαλώνει, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '60, ως αποτέλεσμα της εσωτερικής μετανάστευσης από τις μικρές πόλεις και τα χωριά προς την Αθήνα. Για να λυθεί το στεγαστικό πρόβλημα, άρχισε η Αθήνα να ψηλώνει με την αντιπαροχή και την άναρχη ανέγερση πολλών πολυκατοικιών.

Οι κάτοικοι

Το 1570 καταγράφηκαν στην Αθήνα 3.150 νοικοκυριά χριστιανών (15.500-16.000 άτομα) και 57 μουσουλμάνων (περίπου 300 άτομα).

Το 1809, ο Άγγλος περιηγητής John Hobhouse υπολογίζει ότι ο αριθμός των νοικοκυριών κυμαινόταν μεταξύ 1.200 και 1.300, από τα οποία «τα 400 ήταν τουρκικά, τα 300 αλβανικά [Αρβανίτες της Αττικής] και τα υπόλοιπα ελληνικά».

Το 1809, ο Άγγλος πολιτικός και λόγιος John Hobhouse υπολογίζει ότι ο αριθμός των νοικοκυριών κυμαινόταν μεταξύ 1.200 και 1.300, από τα οποία τα 400 ήταν τουρκικά, τα 300 αλβανικά και τα υπόλοιπα ελληνικά. Ο Dodwell⁴, λίγο πριν την Επανάσταση, έγραφε: «...Οι Αλβανοί καλλιεργούν τη γη· οι Έλληνες ασχολούνται με το εμπόριο και τις τεχνικές εργασίες. Οι Τούρκοι φρουρούν την πόλη και καπνίζουν. [...] Κάποιοι λίγοι Τούρκοι πράγματι στρέφουν την προσοχή τους στο εμπόριο και τις τέχνες όμως ούτε ένας δεν οργώνει το χώμα».

Σύμφωνα με τον Δημήτρη Καμπούρογλου οι Έλληνες ήταν χωρισμένοι σε τάξεις:

- Τους άρχοντες, τα μέλη δηλαδή των πιο εύπορων οικογενειών της πόλης. Ήταν τέσσερεις κυρίως ιδιοκτήτες μεγάλων κτημάτων που ενοικίαζαν σε καλλιεργητές, ενώ κάποιοι από αυτούς ασχολούνταν με το εμπόριο. Από αυτή την τάξη προέρχονταν οι δημογέροντες (Β. Διαδρομή Δήμου).
- Τους νοικοκυραίους, περίπου 24 οικογένειες, που ζούσαν από τα κτήματά τους, τα οποία «αυτοπροσώπως εκαλλιεργούν», ή τη βιοτεχνία.
- Τους παζαρίτες, οι οποίοι ήταν έμποροι καθώς και τεχνίτες οργανωμένοι σε συντεχνίες.
- Τους ξωτάρηδες, τους φτωχούς καλλιεργητές κτημάτων και κήπων στα προάστια της Αθήνας.

Όταν ξεσπούσε η Ελληνική Επανάσταση, οι Αθηναίοι ήταν 10-12.000, το 1/5 μουσουλμάνοι και οι υπόλοιποι Έλληνες και Αλβανοί.

Εικ. 27
Μια γωνία της
σύγχρονης
Αθήνας Πλατεία
Συντάγματος
(Ερμού). Henri
Avelot, 1896-1897.

4 Dodwell, E. (1819). *Views in Greece*. London: Rodwell and Martin

Εικ. 28

Από την Ακρόπολη, Πλάκα, η κοιλάδα του Ιλισσού, ο Αρδηττός και το Παγκράτι. Στο βάθος ο Ύμηττός. Γειτονιές όπως ο Νέος Κόσμος, Βύρωνας, η Καισαριανή, η Δάφνη δεν έχουν χτιστεί. Alfred Van Den Brule, 1907.

Και κάτι ακόμα

«Επερνούσαν ήσυχα οι τούρκοι με τους χριστιανούς», γράφει ο Παναγής Σκουζές, γόνος αρχοντικής οικογένειας της Αθήνας (1777-1847). Το ένα τρίτο και πλέον των Τούρκων πτωχοί. Ήταν παπουτσήδες, μπαρμπέρηδες, ράφτες, έκαναν επεξεργασία δερμάτων. Οι περισσότεροι δεν γνώριζαν κάποια τέχνη. Οι λίγοι πλούσιοι κτηματίες ζούσαν από τα εισοδήματά τους και πουλούσαν τα προϊόντα τους σε χριστιανούς εμπόρους. Λίγο πριν το 1821, όπως αναφέρει ο Παναγής Σκουζές «έπεσαν τόσον εις τα λούσα», ώστε, για να τα αποκτήσουν, άρχισαν να πουλούν τα κτήματά τους στους χριστιανούς. Αν δεν γινόταν η Επανάσταση, σημειώνει ο Σκουζές, «ήθελε μείνουν δίχως κτήματα».

Εικ. 29

Πανοραμική θέα της Αθήνας, I. Sailko.

Τον Οκτώβριο του 1824 πραγματοποιήθηκε καταγραφή, σύμφωνα με την οποία στην πόλη υπήρχαν 9.040 κάτοικοι και 1.605 σπίτια, που κατανέμονταν σε 35 ενορίες.

Το 1834 οι κάτοικοι είναι περίπου 7.000 που γιορτάζουν το γεγονός ότι η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα. Την ίδια εποχή, ο πληθυσμός της Πάτρας ανερχόταν σε 15 χιλιάδες κατοίκους, ενώ της Θεσσαλονίκης σε 60.000.

Οργανωμένη απογραφή πραγματοποιήθηκε τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα. Συνολικά 693.592 ήταν οι κάτοικοι του ελληνικού κράτους, όσοι περίπου καταγράφηκαν το 2011 στον Δήμο Αθηναίων.

Σύμφωνα με την απογραφή του 1879, η Αθήνα είχε 63.374 κατοίκους. Χωριστά είχαν καταγραφεί άλλες περιοχές που σήμερα είναι πυκνοκατοικημένες γειτονιές του Δήμου Αθηναίων: η Κυψέλη είχε 77 κατοίκους, τα Πατήσια 847, οι Αμπελόκηποι 165. Στην απογραφή καταγράφονται ονομασίες περιοχών που σήμερα έχουν άλλη ονομασία, όπως η Κατσιποδού (Δάφνη) και ο Καράς (Ηλίουπολη).

Το 1920 στην Αθήνα κατοικούσαν 297.276 άτομα, το 1928, 459.211 (131.810 γηγενείς, 129.380 πρόσφυγες και 198.021 εσωτερικοί μετανάστες). Θα ήταν πολύ μεγαλύτερος ο αριθμός, αν το κράτος δεν προωθούσε μεγάλο μέρος του προσφυγικού πληθυσμού στην επαρχία (βλ. και Διαδρομή Με το βλέμμα των άλλων).

Και κάτι ακόμα

Ο Γεώργιος Σουρής στο τέλος του 19ου αιώνα, στο ποίημά του "Καινούργια Αθήνα, γράφει: Φαντάζομαι τον πληθυσμόν δεκαπλασιασμένον, τον Πειραιά να ενωθεί με την κλεινήν Παλλάδα. Τον σύμπαντα Ελληνισμόν εδώ συγκεντρωμένον και ούτε ένα κάτοικον εις την λοιπήν Ελλάδα. Να μην υπάρχουν Θεσσαλοί, Κρήτες, Μυτιληναίοι, και να γενούμε όλοι μας πολίται Αθηναίοι.

Σουρής, Γ. (1966). *Τα Άπαντα*. {Γ. Βαλέτας επιμ.} τ.4, Αθήνα: Γιοβάνης, σ. 311-312.

Αρχιτεκτονική. Διαδρομή τρίτη

«Κάθε παράδοση σφραγίστηκε μ' ένα μνημείο.»

Βίκτορ Ουγκό, Η Παναγία των Παρισίων, εκδ. Σμίλη, σ.239

Η διαδρομή θα αναζητήσει στοιχεία της ιστορίας της Αθήνας μέσα από τις αρχιτεκτονικές μορφές και τις τάσεις που είναι ορατές σε κτίρια της πόλης. Θα εξετάσει επίσης τις ιδέες που εκφράζουν οι μορφές των κτιρίων και τις αλλαγές στην όψη της πόλης, με σταθμούς στην Οθωμανική Αθήνα, εκείνη του Όθωνα και του νεοκλασικισμού ως τα τέλη του 19ου αιώνα, του Μεσοπολέμου και της Μικρασιατικής Καταστροφής, του Μεσοπολέμου, της πολυκατοικίας και της αντιπαροχής. Προεκκρίνοντας, θέτει το ζήτημα του δικαιώματος στη στέγη, στην πρόσβαση στα βασικά αγαθά της θέρμανσης, σε ικανοποιητικές συνθήκες υγιεινής, σε φως, αέρα, ελεύθερο χώρο και πράσινο αλλά και στην αισθητική, όσο κι αν αυτή είναι υποκειμενική.

Τα ερωτήματα της διαδρομής

- Άραγε η ιστορία, η κοινωνία, και η οικονομία καθορίζουν τη μορφή της πόλης ή αντίστροφα;
- Γιατί τα μεγάλα δημόσια κτίρια αλλά και ιδιωτικές κατοικίες του 19ου αιώνα και όχι μόνο, κοσμούνται με στοιχεία που θυμίζουν αρχαίους ναούς;
- Ποιες συνθήκες διαμόρφωσαν τη σημερινή μορφή της πόλης;
- Γιατί το κράτος κηρύσσει διατηρητέα κτίρια διάφορων εποχών;
- Γιατί η στέγη είναι σημαντική για τους ανθρώπους;

1821, λίγο πριν, λίγο μετά

Όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα του ελεύθερου πια ελληνικού κράτους, το 1834, ήταν μια πόλη κατεστραμμένη από τον πόλεμο. Όλα έπρεπε να γίνουν από την αρχή. Σπίτια, δρόμοι, πλατείες, Πανεπιστήμια, Μουσεία, σχολεία, τράπεζες, ξενοδοχεία, οι υπηρεσίες του κράτους, το παλάτι του βασιλιά, όλα! Και ανασκαφές! Ένας σημαντικός λόγος για τον οποίο η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα, ήταν το όνομά της που ανακαλούσε την αρχαία Αθήνα, και τα αρχαία μνημεία της. Σημαντική αποστολή του νεοσύστατου κράτους ήταν οι ανασκαφές και οι αναστηλώσεις για την ανάδειξή τους.

Ωστόσο και τα σύγχρονα κτίρια, έπρεπε να θυμίζουν τα αρχαία. Η Ευρώπη τότε

θαύμαζε την Αρχαία Ελλάδα. Έτσι, τα κτίρια που έχτιζαν θύμιζαν, κάπως, αρχαίους ελληνικούς ναούς και κλασική Ελλάδα. Η τάση αυτή ονομάστηκε νεοκλασικισμός. Τα πρώτα κτίρια της Αθήνας ακολούθησαν το ρεύμα του νεοκλασικισμού. Οι ξένοι (Γερμανοί και Δανοί) αρχιτέκτονες που κυρίως σχεδίασαν τα μεγάλα έργα στην Αθήνα, ακολουθούσαν τον νεοκλασικισμό. Καθώς οι Έλληνες αρχιτέκτονες της Οθωνικής περιόδου είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό, ήταν φυσικό να επηρεαστούν και εκείνοι από τη μόδα του νεοκλασικισμού.

Πάντως αυτά αφορούν τα επίσημα κτίρια και τα μέγαρα των πλουσίων εμπόρων. Οι άνθρωποι του μόχθου δεν έχτιζαν τα σπίτια τους με τη σκέψη στον νεοκλασικισμό, αλλά για να καλύψουν τις ανάγκες τους για στέγαση. Ήταν η «ανώνυμη» αρχιτεκτονική. Αν και συχνά ενσωμάτων κάποια στοιχεία με λεπτομέρειες τις επίσημης αρχιτεκτονικής, για να τιμήσουν το σπίτι τους, για να δείξουν την προσδοκία τους για κοινωνική ανέλιξη.

Και κάτι ακόμα

«Το να κτίζεις σήμερα για την Αθήνα είναι μια ευρωπαϊκή υπόθεση...». Λέο φον Κλέντσε, αρχιτέκτονας, 19ος αιώνας

Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο

Δραστηριότητες προετοιμασίας της διαδρομής αυτής περιλαμβάνονται στη Διαδρομή *Η διαχρονία στη γειτονιά σχολείου*.

- Κυνήγι θησαυρού στη γειτονιά: Ο/η εκπαιδευτικός προετοιμάζει στην τάξη τους/τις μαθητές/τριες ώστε να εξοικειωθούν με τα χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού και τις συνθήκες που τον γέννησαν. Ακόμη και σε ταπεινά σπίτια στις γειτονιές μπορούν να εντοπίσουν ένα ακροκέραμο, ένα αέτωμα, έναν κίονα κορινθιακού ρυθμού.
- Φωτογραφίζουν ή σχεδιάζουν στοιχεία που τους θυμίζουν αρχαιότητα.
- Φτιάχνουν στη συνέχεια ένα κολλάζ: ένα σπίτι παρδαλό με όλα τα νεοκλασικά στοιχεία, ή και μοντέρνο με τα στοιχεία που φωτογράφησαν.

Οι σταθμοί της περιήγησης: στο κέντρο της πόλης

Η περιήγηση είναι μια διαδρομή στον νεοκλασικισμό στην Αθήνα του Όθωνα (και λίγο μετά) αλλά και στη σύγχρονη πόλη και το μέλλον. Κι ένα βλέμμα στο πιο παλιό κομμάτι της Αθήνας των νεότερων χρόνων, στην Οθωμανική Αθήνα και τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια.

- Πρώτη διαδρομή, κέντρο της πόλης: Αθηναϊκή Τριλογία (Ακαδημία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Εθνική Βιβλιοθήκη), Κατοικία Σούτσου-Ράλλη, τα δίδυμα της οδού Κολοκοτρώνη, κτίριο ΤΣΜΕΔΕ.
- Επέκταση: Ιλίου Μέλαθρον, Καθολική Εκκλησία, Οφθαλμιατρείο, Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών, Αρσάκειο (σήμερα, Συμβούλιο της Επικρατείας), Βουλή των Ελλήνων, Μεγάλη Βρετανία.
- Δεύτερη διαδρομή, στην Πλάκα: Αρχοντικό Μπενιζέλων, σπίτι Κατή, Ελληνική Εταιρεία (ΕΛΛΕΤ) Πύργος του Τσωρτζ, Οικία Κλεάνθη-Σάουμπερτ (Παλιό Πανεπιστήμιο), Χαμάμ, Φετιχιέ Τζαμί, Αναφιώτικα.

ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΤΡΙΛΟΓΙΑ

«Η Αθηναϊκή Τριλογία, τα τρία οικοδομήματα στην καρδιά της ελληνικής πρωτεύουσας, δεν είναι μόνο ωραία στην όψη αλλά και ένα σύμβολο για τις ιδέες που ενέπνεαν το νεαρό ακόμη κράτος τον 19ο αιώνα. Ένας επιχειρηματίας από τη Βιέννη, ένας ζωγράφος από την Πολωνία και αρχιτέκτονες από τη Δανία και τη Γερμανία συνέβαλαν στη δημιουργία της.

Στην καρδιά της Αθήνας, στέκουν τρία μνημειακά νεοκλασικά οικοδομήματα στην οδό Πανεπιστημίου, γνωστά ως «Αθηναϊκή Τριλογία»: η Ακαδημία Αθηνών, το Πανεπιστήμιο και η Εθνική Βιβλιοθήκη. Αυτά τα τρία κτίρια του 19ου αιώνα, σε παράταξη από αριστερά προς τα δεξιά, δεν συγκαταλέγονται μόνο στα ωραιότερα κτίσματα της Ελλάδας, αλλά συμβολίζουν τις ευρωπαϊκές ιδέες της γνώσης και της προόδου. Για τους Έλληνες η Τριλογία έχει μια πολύ ιδιαίτερη αξία, καθώς η αίσθηση που εκλύεται από αυτά τα τρία οικοδομήματα είναι αυτή του μεγαλείου, φιλτραρισμένου όμως από το μέτρο της ελληνικής αρμονίας και από εκείνη την αντικειμενική συνθήκη της υποταγής της υπερβολής στην ανάγκη του κάλλους»

Βατόπουλος, Ν. (2018). *Η Αθηναϊκή Τριλογία: Κάλλος και Συμβολισμός*. Ινστιτούτο Γκαίτε. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/urk2mm8>

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- «Κυνήγι Θησαυρού» στην Αθηναϊκή Τριλογία: Ο/η εκπαιδευτικός τυπώνει, φωτοτυπεί (για μικρές ομάδες μαθητών/τριών) τις αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες που ακολουθούν (φωτογραφίες). Μπροστά στην Αθηναϊκή Τριλογία, οι ομάδες παίρνουν τον φάκελό τους και αναζητούν τις λεπτομέρειες που αποτυπώνονται στις φωτογραφίες, Έχουν μαζί τους κόλλες, μολύβια και χαρτόνια, όπου κολλούν τις φωτογραφίες, όταν τις εντοπίζουν στα Προπύλαια, και γύρω από αυτές σχεδιάζουν το υπόλοιπο του κτιρίου.
- Ακίνητες μορφές στα Προπύλαια: Ρήγας Φεραίος (Ιωάννης Κόσσο, 1871), Πατριάρχης Γρηγόριος Ε' (Γεώργιος Φυτάλης, 1872), Αδαμάντιος Κοραής (Ιωάννης Κόσσο, 1874), Ιωάννης Καποδίστριας (Γεώργιος Μπονάκος, 1931), τοιχογραφία στο στεγασμένο μέρος των Προπυλαίων όπου εικονίζεται ο Όθωνας. Τα παιδιά τις εντοπίζουν και γράφουν, στο σημειωματάριό τους, μία λεζάντα που κατά τη γνώμη τους θα ταίριαζε να χαραχθεί στη βάση του κάθε αγάλματος και κάτω από την τοιχογραφία. Τι μπορεί να συνδέει τα πρόσωπα αυτά και γιατί η πολιτεία τα τιμά; Δυο ήταν αρχηγοί του ελληνικού κράτους. Άλλοι δύο υποστήριξαν την ελληνική Επανάσταση γράφοντας. Τρεις πέθαναν με βίαιο τρόπο, τους δύο σκότωσαν οι Τούρκοι εκτός της σημερινής Ελλάδας... Μπορούν να μαντέψουν για ποιους γίνεται λόγος σε κάθε περίπτωση; Ο/η εκπαιδευτικός έχει ετοιμάσει κάρτες με πολύ σύντομη περιγραφή για την καθεμία μορφή, χωρίς το όνομα του περιγραφόμενου. Αφού τεθούν οι ερωτήσεις και γίνει συζήτηση, ζητά από τα παιδιά να τις αντιστοιχίσουν με τα πρόσωπα.
- Μια τοιχογραφία στα Προπύλαια: Οι μαθητές/ήτριες παρατηρούν την τοιχογραφία και καταγράφουν τις προσωποποιήσεις των Επιστημών. Ποια ήταν και είναι η χρήση του κτιρίου αυτού; Ποιες Επιστήμες θεωρούσαν σημαντικές την εποχή που χτίστηκε το Πανεπιστήμιο; Ο βασιλιάς Όθων εικονίζεται σαν να είναι ο (Οι μαθητές/ήτριες εντοπίζουν στην τοιχογραφία τον Όθωνα και συμπληρώνουν προφορικά την πρόταση). Πώς τους φαίνεται αυτή η επιλογή του καλλιτέχνη; Ποια ιδέα ήθελε ο καλλιτέχνης να σχηματίσουν οι Αθηναίοι που θα έβλεπαν την τοιχογραφία για τη βασιλεία και τον Όθωνα; Ποιος μπορεί να παράγγειλε αυτή την τοιχογραφία στον καλλιτέχνη;

Λεπτομέρειες για το κτίριο στο τρίπτυχο του ΕΚΠΑ για τα Προπύλαια:
<https://tinyurl.com/fn9axv5x>

Και κάτι ακόμα

«Για την εποχή αυτή είχε προγραμματιστεί η στέψη του Όθωνα, που τον Ιούνιο του 1835 θα ενηλικιώνόταν, και είχαν παραγγελθεί στο Μόναχο τα σύμβολα της μοναρχίας, στέμμα, σφαίρα και ξίφος, που τελικά δε χρησιμοποιήθηκαν. Η στέψη μετατράπηκε σε απλή δοξολογία ακριβώς επειδή τα πνεύματα ήταν εξημμένα και υπήρχε φόβος ανατροπής του βασιλιά. Κατασκεύασαν ένα προσωρινό, σχετικά φαρδύ δρόμο από σανίδες, τον οποίο πλαισίωσαν με διακοσμήσεις για να κρύψουν κάπως τα ερείπια. Πίσω από τις εορταστικές επιγραφές και τις αψίδες, οι κάτοικοι της πόλης διαχειρίζονταν τα χαλάσματα και χώριζαν με τους γείτονες τα μπάτζα, για να ξανακτίσουν τα σπίτια τους». Η υποδοχή του Όθωνα έγινε στο Θησείο.

Σημ: Ο κόσμος ήταν δυσареστημένος επειδή δεν έπαιρνε τις αποζημιώσεις που δικαιούνταν όταν τους δήμευαν την περιουσία ή κατεδάφιζαν τα σπίτια τους για να ανοιχτούν δρόμοι και να εφαρμοστεί το νέο σχέδιο της πόλης.

Μπουσσέ, Β. (2020). *Η καθημερινή ζωή στην Ελλάδα του Όθωνα*. Αθήνα: Εστία, σ. 223.

Περισσότερα: *Τη μέρα που η Αθήνα έγινε η πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους*.

Όλα τα καλά χωράνε, στο <http://ola-ta-kala.blogspot.com/2012/12/blog-post.html>

Εικ. 30 Ιωάννης Καποδίστριας, Προπύλαια Πανεπιστημίου Αθηνών.

Εικ. 31 Εξωτερικός διάκοσμος, Ακαδημία Αθηνών.

Εικ. 32 Ρήγας Φεραίος, Προπύλαια Πανεπιστημίου.

Εικ. 33 Εξωτερικός διάκοσμος, Εθνική Βιβλιοθήκη, Βαλλιάνειο κτίριο.

Εικ. 34 Βάση φανοστάτη, Εθνική Βιβλιοθήκη, Βαλλιάνειο κτίριο.

Εικ. 35 Εξωτερικός διάκοσμος, Προπύλαια Πανεπιστημίου Αθηνών.

Εικ. 36 Τοιχογραφία, Προπύλαια Πανεπιστημίου Αθηνών.

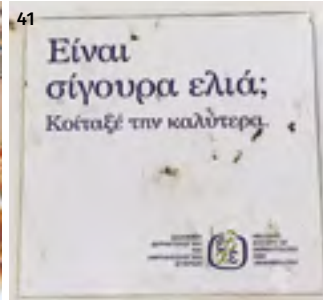
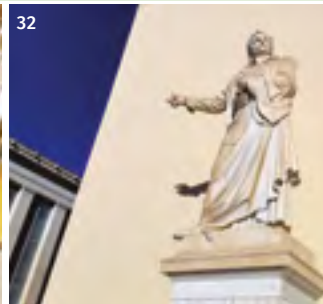
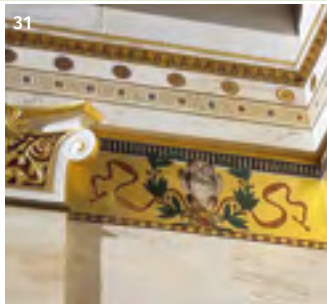
Εικ. 37 Εξωτερικός διάκοσμος, Ακαδημία Αθηνών.

Εικ. 38 Γωνία Πανεπιστημίου και Ρήγα Φεραίου.

Εικ. 39 Γρηγόριος Ε', Προπύλαια Πανεπιστημίου.

Εικ. 40 Ο Όθων περιτριγυρισμένος από τις αλληγορίες των τεχνών και των επιστημών.

Εικ. 41 Υπεραιωνόβια ελιά μπροστά από τα Προπύλαια.

Φωτογραφίζω και ιστορώ:

Οι μαθητές/τριες φωτογραφίζουν τα αγάλματα και τις τοιχογραφίες. Στην τάξη, χρησιμοποιώντας τις φωτογραφίες, δημιουργούν έναν διάλογο μεταξύ των μορφών υπό μορφή «κόμικς».

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ποια κοινά στοιχεία έχουν με το κτίριο του Πανεπιστημίου; Τα παιδιά φωτογραφίζουν λεπτομέρειες. Στο σχολείο, σε ομάδες, κόβουν από 3-6 φωτογραφίες τους σε κομμάτια, τα ανακατεύουν και τα βάζουν σε φάκελο. Οι ομάδες ανταλλάσσουν τους φακέλους και προσπαθούν να τις ανασυνθέσουν.

ΟΙΚΙΑ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΡΑΛΛΗ

Ένα από τα ελάχιστα δείγματα αστικής αρχιτεκτονικής της οθωμανικής περιόδου, στη συμβολή της οδού Πανεπιστημίου με τον πεζόδρομο της οδού Κοραή, απέναντι από το κτίριο του Πανεπιστημίου Αθηνών, κτίστηκε το 1838 για να κατοικήσει η ιστορική οικογένεια των Σούτσων. Ο τελευταίος Σούτσος που την κατοίκησε ήταν δήμαρχος Αθηναίων. Το 1894, ο Αθηναίος πολιτικός Δημήτριος Γ. Ράλλης (1844 - 1921), πέντε φορές πρωθυπουργός της Ελλάδας και παππούς του τέως πρωθυπουργού Γεωργίου Ράλλη, την αγόρασε και κατοίκησε με την οικογένειά του. Η οικία, σε κακή κατάσταση πλέον, το 1963, νοικιάστηκε από την Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδος (ΕΦΕΕ) και έγινε η πρώτη έδρα της.

Σήμερα η οικία Ράλλη είναι ενσωματωμένο με σεβασμό σε ένα σύγχρονο κτίριο εννέα ορόφων που χτίστηκε έτσι ώστε να την προβάλλει.

Εικ. 42

Η οικία Ράλλη
σήμερα.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τα παιδιά συγκρίνουν τα δύο κτίρια. Πώς το σύγχρονο κτίριο αναδεικνύει το παλιό; Ο/η εκπαιδευτικός συζητά με τα παιδιά πώς συνδέεται το κτίριο με την πολιτική.

ΑΛΛΑ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ ΚΤΙΡΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ:

Ιλίου Μέλαθρον (το μέγαρο του Σλήμαν που έγινε Νομισματικό Μουσείο) Καθολική Εκκλησία, Οφθαλμιατρείο, Αρσάκειο/Συμβούλιο της Επικρατείας (το σχολείο που έγινε Δικαστήριο), Μεγάλη Βρετανία (η οικία Δημητρίου που έγινε ξενοδοχείο)⁵, Βουλή των Ελλήνων (για τη Βουλή βλ. στην Ενότητα Προς τη Δημοκρατία).

⁵ Η Μεγάλη Βρετανία, ένα από τα ορόσημα της πόλης, άρχισε να λειτουργεί ως ξενοδοχείο το 1874. Από τότε έγιναν πολλές επεκτάσεις και ανακαινίσεις. Έχει συνδεθεί με σημαντικά γεγονότα της ιστορίας της πόλης. Από το υπόγειο του ξενοδοχείου εκδόθηκε το ανακοινωθέν για την κήρυξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου στις 28 Οκτωβρίου 1940. Μια παλιά φωτογραφία στο <https://luxandtravel.files.wordpress.com/2013/04/hotel-grande-bretagne1.jpg>

Επίσης, το Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών, το ένα τμήμα του οποίου ήταν η οικία Σταματίου Δεκόζη-Βούρου, ένα από τα παλιότερα σπίτια της Αθήνας και προσωρινή κατοικία του Όθωνα και της Αμαλίας. Το άλλο τμήμα ήταν η οικία Λάμπρου Ευταξία.

Περισσότερες πληροφορίες για τα δύο διατηρητέα κτίρια τον ιστότοπο του Μουσείου <https://athenscitymuseum.gr/>

Και κάτι ακόμα

Οι Βαυαροί: Η εγκατάσταση των Βαυαρών στην Ελλάδα συνοδεύτηκε από μια προσπάθεια αναβίωσης του ένδοξου αρχαιοελληνικού παρελθόντος με τη δημιουργία προτύπων και συμβολισμών που είχε ανάγκη το νέο κράτος. Η Αθήνα [...] αποτέλεσε τον τόπο συγκέντρωσης της άρχουσας τάξης. Η άρχουσα τάξη περιλαμβάνει τη βαυαρική Αυλή, τους Φαναριώτες, τους αστικοποιημένους κοτζαμπάσηδες και τους ήρωες του '21. Αυτό το σύνθετο κοινωνικό μόρφωμα μέσω του νεοκλασικισμού επέβαλε τις αρχές για τη δόμηση του χώρου στην πρωτεύουσα.

Θεολόγου, Κ., επιμ. (2015). *Χαρτογραφώντας το ιδιώδυμο, υλικός και άυλος δημόσιος χώρος στη νεώτερη Ελλάδα, και η ιδιότητα του πολίτη: το ιδιώδημον και η ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική, σσ. 37-38

ΤΑ ΔΙΔΥΜΑ ΤΗΣ ΟΔΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ

Τριώροφες εκλεκτικιστικές⁶ κατοικίες με καταστήματα, Κολοκοτρώνη 3 και 5.

Το τριώροφο κτίριο επί της οδού Κολοκοτρώνη 3, οικοδομήθηκε τη δεκαετία του 1880 και αποτελεί πρώιμη μορφή συνδυασμού μεγάλης αστικής κατοικίας με καταστήματα στο ισόγειο. Το 1979 χαρακτηρίστηκε διατηρητέο από το Υπουργείο Πολιτισμού, μαζί με το γειτονικό κτίριο επί της Κολοκοτρώνη 5.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

→ Τα παιδιά σχεδιάζουν / καταγράφουν τα στοιχεία που κάνουν τα δύο κτίρια να ξεχωρίζουν. Ποιες διαφορές διαπιστώνουν από την Οικία Ράλλη και από την Παλιά Βουλή που βρίσκεται απέναντι;

Η ΠΟΛΗ ΚΟΙΤΑΖΕΙ ΠΡΟΣ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ: ΤΣΜΕΔΕ

(Κεντρικά γραφεία του πρώην «Ταμείου Μηχανικών και Εργοληπτών Δημοσίων»), Παλαιών Πατρών Γερμανού 3-5, πλατεία Κλαυθμώνος

Είναι ένα σημαντικό δημόσιο κτίριο μοντέρνας αρχιτεκτονικής που ενσωματώνει και αναδεικνύει τα αρχαιολογικά ευρήματα. Το σχήμα του παραπέμπει σε κύβο ενώ εντύπωση προκαλεί το λοξό επίπεδο και τα υλικά κατασκευής (τσιμέντο, μέταλλο, γυαλί) που αφήνονται στην πρωτογενή μορφή τους. Είναι ένα «έξυπνο» κτίριο,

⁶ Ο Εκλεκτικισμός είναι αρχιτεκτονικό στυλ του 19ου και του 20ού αιώνα, κατά τον οποίο επιλέγονται και χρησιμοποιούνται ποικίλα αρχιτεκτονικά στοιχεία διάφορων εποχών σε μια δημιουργική ανάμιξη. Τα κτίρια χαρακτηρίζονται από συμμετρία, επιβλητικό ύψος, πλούσιο γλυπτικό διάκοσμο και πολυχρωμία.

χτισμένο σύμφωνα με τις αρχές της βιοκλιματικής αρχιτεκτονικής, που καλύπτει τις ενεργειακές του ανάγκες.

Περισσότερες πληροφορίες και φωτογραφίες: *Το νέο κτίριο των Κεντρικών Γραφείων του ΤΣΜΕΔΕ στην Αθήνα*. ΩΜ Μελετητική, Εκδόσεις Κτίριο. Διαθέσιμο στο <https://bit.ly/3udweuB>

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Συζήτηση: Ο/η εκπαιδευτικός ρωτά τα παιδιά τι διαφορετικό έχει η όψη αυτού του κτιρίου. Πώς διαφέρει από τα άλλα κτίρια που μελέτησαν ως τώρα; Πότε φαντάζονται ότι χτίστηκε; Πώς το κατάλαβαν; Από τι υλικά είναι κατασκευασμένο; Ποια χρήση σκέφτονται ότι έχει;
- Αφού είναι τα γραφεία του Ταμείου των Μηχανικών, ποια εικόνα θέλουν να καλλιεργήσουν οι μηχανικοί για το επάγγελμά τους και τον ρόλο τους στην οικοδόμηση της πόλης;

Η δεύτερη περιήγηση: Μια ματιά στην Αθήνα της Οθωμανικής εποχής, στην Πλάκα

Στην περιήγηση αυτή τα παιδιά θα γνωρίσουν την καρδιά της Αθήνας κατά την προεπαναστατική περίοδο, αλλά και τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι να χτιστούν τα Ανάκτορα. Περιλαμβάνει το Αρχοντικό των Μπενιζέλων (το παλιότερο σωζόμενο σπίτι της Αθήνας, σήμερα μουσείο), το σπίτι του Κατή (Οθωμανού δικαστή), το κτίριο της Ελληνικής Εταιρείας (ΕΛΛΕΤ) με ιστορία που ξεκινά από την αρχαιότητα, τον Πύργο του Τσωρτζ, την Οικία Κλεάνθη - Σάουμπερτ (Παλιό Πανεπιστήμιο, σήμερα Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών), το Χαμάμ (Λουτρό των Αέρηδων, σήμερα), το Φετιχιέ Τζαμί (σήμερα χώρο εκθέσεων). Η περιήγηση αυτή διασταυρώνεται με τις Διαδρομές *Εκπαίδευση και Χώροι λατρείας και θρησκείας*.

Η περιήγηση με τις δραστηριότητές της περιγράφεται στον ομώνυμο ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο.

ΔΕΝ ΗΤΑΝ ΟΛΑ ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ ΜΕΓΑΡΑ

Η πόλη μεγαλώνει. Τα σπίτια ανθρώπων του μόχθου και οι γειτονιές.

«...Και ο φτωχόκοσμος –μάστοροι, τεχνίτες, βιοτέχνες, μικρέμποροι και γυρολόγοι- που κουβαλούσε στις παρυφές της πόλης το λιγοστό του βιος και μεταφύτευε εδώ την καθημερινότητα και την αρχιτεκτονική του νησιού ή του χωριού του. Όσοι έχτιζαν με τα χέρια τους ντουβάρια, liaκωτά, χαγιάτια και τaráσες. Και οι άλλοι που ανέγειραν δειλά δειλά, στα χνάρια των «αρχόντων» μονόπατα νεοκλασικά, προσαρμόζοντάς τα στα δικά τους μέτρα και στο δικό τους γούστο. Σκεπή με κεραμίδια και ακροκέραμα, αυλή με γλάστρες και λουλούδια, μια κληματαριά, ένα πηγάδι... Χρόνο με τον χρόνο, ξεφύτρωναν γειτονιές όπου τα νιόχτιστα σπιτάκια έσμιγαν μέσα στο φως της Αττικής με μουσουλμανικά τζαμιά, βυζαντινές εκκλησίες και αρχαία ερείπια, συνταιριάζοντας τα παράταιρα.

Κιουρτσάκης, Γ. (2020). *Το θαύμα και η τραγωδία*. Αθήνα: Πατάκης, σ.88

Τα Αναφιώτικα στους πρόποδες της Ακρόπολης

Η συνοικία δημιουργήθηκε στα μέσα του 19ου αιώνα, όταν εγκαταστάθηκαν στην περιοχή εργάτες από την Ανάφη, που είχαν έρθει στην Αθήνα για να εργαστούν ως χτίστες στην ανοικοδόμηση της πόλης και στην ανέγερση των ανακτόρων του Όθωνα. Τα σπίτια είναι μικρά, χτισμένα το ένα κολλητά στο άλλο, τα δρομάκια στενά, θυμίζουν νησιώτικο οικισμό. Οι εργάτες έχτισαν οι ίδιοι τα σπίτια τους, όπως τα σπίτια του νησιού τους, εκμεταλλευόμενοι κάθε χώρο και μικρό πλάτωμα του απότομου βράχου.

Σημείωση: Αν η σχολική ομάδα δεν έχει τη δυνατότητα να επισκεφτεί τη συνοικία, μπορούν να πάρουν μια εικόνα από φωτογραφίες και video που υπάρχουν στο διαδίκτυο. Ενδεικτικά: Αναφιώτικα το νησί κάτω από την Ακρόπολη. Διαθέσιμο στο <https://www.youtube.com/watch?v=b0MsXwM3Hxw>

«Στο σπιτάκι, πούχανε νοικιασμένα, είχανε μια μεγάλη κάμαρη στο ισόγειο και την κουζίνα στο υπόγειο. Είχανε δική τους αυλή με το πλυσταριό κι όλα τα χρειαζόμενα. Α, ξέχασα! Εξόν απ' τη βρύση που έτρεχε ολόένα, είχαν και τη ζαρωμένη μυγδαλίτσα. Σο άλλο μισό σπίτι ήταν το όμοιο, μ' ιδιαίτερη είσοδο· και καθότανε μια χήρα ενός δικαστικού κλητήρα με δυο κόρες της παντρειάς. Εικοσπέντε δραχμές πούδιναν το μήνα τι του πλέρωναν, κι ας ήταν και βουνό, γιατί μονάχα η θέα κι ο αέρας εκεί απάνω άξιζαν όσο να πης. Από πάνω ο βράχος του Φιλοπάππου που, ό,τι κρύο και νάκανε τώρα το χειμώνα, τους βαστούσε το Βορριά και τραβούσε όλες τις αχτίδες απάνω του και σαν έκανε καλωσύνη μύριζε πέτρα λιασμένη και μοναξιά βουνίσια και γαϊδουράγκαθο διψασμένο».

Χρηστομάνος, Κ. (1988). *Η Κερένια Κούκλα*. Αθηναϊκό Μυθιστόρημα. Αθήνα: Νεφέλη.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Ο εκπαιδευτικός διαβάξει στα παιδιά το απόσπασμα από την *Κερένια Κούκλα*, εξηγώντας τα δύσκολα σημεία. Ποιες δυσκολίες είχαν οι άνθρωποι του μόχθου στην καθημερινή τους ζωή στο σπίτι; Πόσο διαφέρει η περιγραφή αυτή από τα νεοκλασικά σπίτια που είδαν στη διαδρομή τους;
- Για ποιους λόγους οι άνθρωποι έρχονταν να ζήσουν στην Αθήνα; (βλ. μαρτυρίες στη Διαδρομή *Με το βλέμμα των άλλων*).
- Τι ήθελαν οι αδελφοί Χάνσεν; Ο/η εκπαιδευτικός θέτει τα ερωτήματα: Τι νομίζετε ότι ήθελαν να δείξουν οι αδελφοί Χάνσεν σχεδιάζοντας την Τριλογία; Τι νομίζετε ότι ήθελε να δείξει το αρχιτεκτονικό γραφείο που σχεδίασε το κτίριο του ΤΣΜΕΔΕ;
- Παρατηρήστε και τις πολυκατοικίες γύρω σας: Γιατί έπαψαν τα κτίρια να μοιάζουν με τους αρχαίους ελληνικούς ναούς; Άλλαξαν οι ανάγκες των ανθρώπων; Άλλαξε το γούστο; Μήπως άλλαξε η ιδέα που είχαν οι Αθηναίοι και όλοι οι Έλληνες για τη σύνδεσή τους με το αρχαιοελληνικό παρελθόν; Μήπως ήταν οικονομικοί οι λόγοι; (Βλ. και πληθυσμιακά στοιχεία στη Διαδρομή *Μια πόλη που αλλάζει, Οι κάτοικοι*).
- Με ρολά από χαρτί υγείας και χαρτί κουζίνας, χαρτόνια, κόλλες, ψαλίδια και χρώματα φτιάχνουν ένα νεοκλασικό κτίριο.
- Σχεδιάζουν ένα μοντέρνο κτίριο για το σχολείο τους. Τι μηνύματα θέλουν να στείλουν για το σχολείο και την εκπαίδευση στην Αθήνα σήμερα μέσα από την πρότασή τους;
- Μπορεί να είναι όμορφο ένα κτίριο χωρίς διακοσμητικά στοιχεία; Αναζητούν παραδείγματα άσχημης διακόσμησης και όμορφης απλότητας.
- Σχεδιάζουν μία τομή πολυκατοικίας. Σα να λείπει η πρόσοψη και να βλέπουν τα διαμερίσματα μέσα. Ή χρησιμοποιούν χαρτόκουτα για να την κατασκευάσουν. Πως ζούνε οι άνθρωποι στις πολυκατοικίες; Παίρνουν ιδέες από τις ζωγραφιές του Φίλιππου Φωτιάδη.

Εικ. 43

Στο φαράγγι.
Φ. Φωτιάδης.

ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΙΔΕΩΝ: ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ Ή ΚΑΤΕΔΑΦΙΣΗ;

- Πότε και με ποια κριτήρια αποφασίζει το Υπουργείο Πολιτισμού αν ένα κτίριο πρέπει να κηρυχθεί διατηρητέο; Προτείνεται να γίνει μία καταλογογράφηση των κριτηρίων.
- Ποια πλεονεκτήματα και ποια μειονεκτήματα μπορεί να σημαίνει η κήρυξη ενός κτιρίου διατηρητέου για τον ιδιοκτήτη του κτιρίου, για τους περιοίκους και για την κοινωνία;
- Τι είδους κτίρια είναι τα γειτονικά στα δυο διατηρητέα της οδού Κολοκοτρώνη; Είναι παλαιά ή σύγχρονα; Έχουν κάποια αξία για τη μνήμη ή την αισθητική της πόλης;
- Ποια είναι η ταυτότητα της περιοχής; Είναι περιοχή κατοικίας ή εμπορική; Είναι στο κέντρο ή στην περιφέρεια της πόλης; Είναι τουριστική ή όχι; Έχουν σημασία αυτοί οι παράγοντες για την κήρυξη ενός κτιρίου διατηρητέου;
- Πιστεύει η τάξη ότι ένα διατηρητέο πρέπει να σημαίνει “μην αγγίζετε” ή “αγγίζετε υπό όρους”;
- Πώς διατηρούνται τα ιστορικά κτίρια στο εξωτερικό; Στην Ιταλία και στην Αγγλία, π.χ., έχουν μία παράδοση διατήρησης της όψης του κτιρίου και αλλαγής χρήσης και διαμόρφωσης στο εσωτερικό ώστε να ανταποκρίνεται το κτίριο στις σύγχρονες ανάγκες. Η οικία Ράλλη είναι ένα παράδειγμα. Θα άρεσε στα παιδιά μία τέτοια προσέγγιση; Ποια είναι τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της; Η τάξη χωρίζεται δυο ομάδες για να αναπτυχθεί μια συζήτηση σχετικά με τη διάσωση ή την κατεδάφιση ενός παλιού κτιρίου

προκειμένου να γίνει στη θέση του ένα σύγχρονο κτίριο με βιοκλιματικές προδιαγραφές. Διατυπώνονται απόψεις σχετικά με το ερώτημα αν είναι σημαντική η διάσωση της ιστορικής μνήμης μέσω των κτιρίων.

Και κάτι ακόμα

Τα παιδιά μαθαίνουν περισσότερα για το έργο της οργάνωσης Monumenta, που καταγράφει κτίρια, ιστορίες γύρω από αυτά και αγωνίζεται για την διατήρηση της μνήμης μέσα από μνημεία και κτίρια: <https://www.monumenta.org/>

Παρακολουθούν το ντοκιμαντέρ της Monumenta *Τα κτήρια είναι σαν τους φίλους*. Διαθέσιμο στο https://www.youtube.com/watch?v=M0dQjIQKQ_0&t=441s

Ιδέες για συνθετικές δραστηριότητες

Για τις Διαδρομές *Μια πόλη που αλλάζει* και *Αρχιτεκτονική*

- Δημιουργία χρονοσειράς με κτίρια και τοπόσημα της Αθήνας.
- Δημιουργία ιστοριών με χαρακτηριστικούς τύπους ενοίκων σπιτιών, πολιτικών προσώπων κ.λπ. που «συνάντησαν» στη διαδρομή τους.
- Οργάνωση debate: Υπέρ ή κατά της πολυκατοικίας;
- Συζήτηση: Ποια κτίρια προστατεύουμε τελικά ως μνημεία, πώς, πού, τότε και γιατί.
- Κατασκευή επιτραπέζιου παιχνιδιού για την Αθήνα ή μια γειτονιά της (τύπου φιδάκι, trivial pursuit κ.ο.κ.) με τα τοπόσημα, κτίρια, γεγονότα, ιδέες προβληματισμούς που θα επιλέξει η τάξη.
- Συζήτηση με έναν αρχιτέκτονα: ποια είναι η δουλειά του; από τι επηρεάζεται; Τι ιδέες έχει για τη βελτίωση του σχολείου τους κ.ο.κ.
- Συλλογή και αξιοποίηση καρτ ποστάλ από την Αθήνα του παρελθόντος, καθώς και φωτογραφιών, ως τεκμηρίων της προ διαδκτύου εποχής. Προσθέτουν στο υλικό παλιές οικογενειακές φωτογραφίες και φωτογραφίες από το διαδίκτυο με σκηνές δρόμου στην Αθήνα. Ποια ερωτήματα θέτουν οι φωτογραφίες; Τα παιδιά ερευνούν και απαντούν.
- Προβολή της ελληνικής ταινίας «Συνοικία το όνειρο» που είναι γυρισμένη στον Ασύρματο. Τα παιδιά σχολιάζουν τη γειτονιά, τα σπίτια, τους δρόμους. Περισσότερα για την ταινία και την περιοχή που γυρίστηκε στη σελίδα 28.
- Προβολή για τα μεγαλύτερα παιδιά της ταινίας μικρού μήκους του Κώστα Φέρρη *Τα ματόκλαδά σου λάμπουν* (1961), διαθέσιμη στο <https://www.dailymotion.com/video/xyall2>. Καταγράφει το Δουργούτι (Νέος Κόσμος), στο βάθος φαίνεται η Ακρόπολη.
- Η τάξη παρακολουθεί το βραβευμένο ιστορικό ντοκιμαντέρ «Αιδ' Εις Αθήναι ... η πριν πόλις», αφιέρωμα στα νεοκλασικά σπίτια της Αθήνας και την κατεδάφισή τους, με κείμενα Γιάννη Τσαρούχη και εικόνες Σπύρου Βασιλείου, διαρκείας 20', έτος παραγωγής 1980. Παραγωγή, σενάριο, διεύθυνση φωτογραφίας και σκηνοθεσία: Νίκος Γραμματικόπουλος. Διαθέσιμο στο <https://vimeo.com/41519608>.
- Επίσκεψη στο Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου.

Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή

Η ΑΘΗΝΑ ΑΠΟ ΨΗΛΑ

Επέκταση δραστηριότητας από τη Διαδρομή *Η διαχρονία στη γειτονιά σχολείου*.

- Η τάξη ανεβαίνει στον Λυκαβηττό, στην κορυφή. Μελετά την Αθήνα από ψηλά. Παρατηρεί ότι υπήρχαν ενημερωτικές πινακίδες σε τρία σημεία. Ωστόσο είναι κατεστραμμένες.
- Σε μικρές ομάδες οι μαθητές/ήτριες μπορούν να τοποθετήσουν ένα κομμάτι χαρτόνι σε κάθε μία βάση πινακίδας και να αποφασίσουν ποια σημεία της θέας της πόλης θέλουν να αναδείξουν στη δική τους ενημερωτική πινακίδα. Ο/η εκπαιδευτικός συζητά με τα παιδιά ποια σημεία βλέπουν (ποιες περιοχές, μνημεία, βουνά, λόφους, κ.λπ.). Ποιες σκέψεις γεννά η θέα της πόλης από ψηλά; Ο Λυκαβηττός είναι ένας τόπος που επισκέπτονται οι τουρίστες. Η πινακίδα των παιδιών πρέπει να απευθύνεται και στους τουρίστες. Λαμβάνοντας αυτά υπόψη, πρέπει να αποφασίσουν τι θα συμπεριλάβουν και τι θα αφήσουν εκτός της πινακίδας. Μπορούν, π.χ., να έχουν θέμα μια ιστορία “Ακρόπολη, Σαλαμίνα, Αιγάλεω, Ξέρξης” ή “Επέκταση της πόλης, Δυτικά προάστια” ή “Φύση: Πάρνηθα, Πεντέλη, Υμηττός, Σαρωνικός, λεκανοπέδιο, λόφοι” κ.ά.

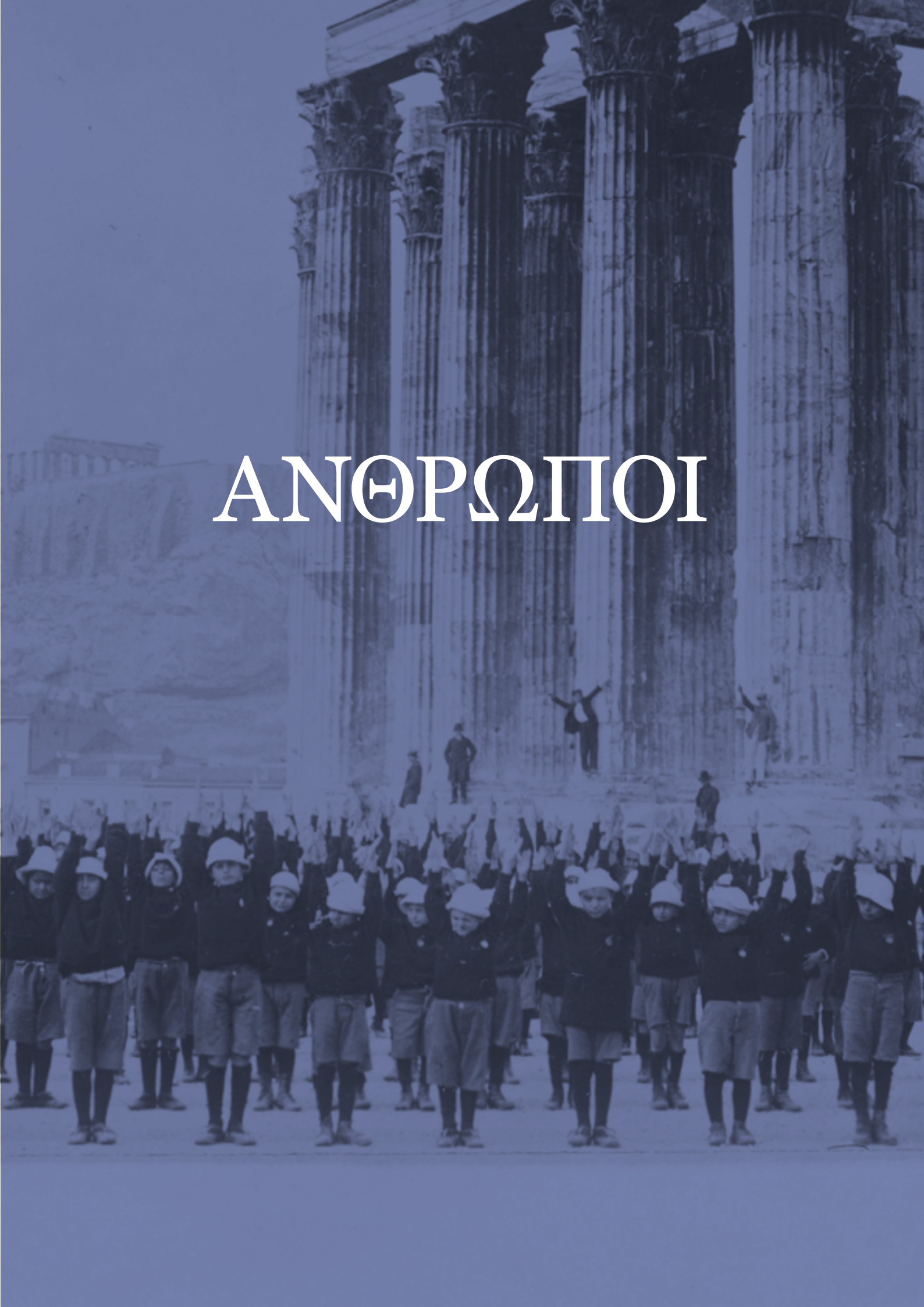
ΜΙΑ ΟΥΤΟΠΙΚΗ ΠΟΛΗ

Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να ενθαρρύνει μία αναζήτηση στο διαδίκτυο κινήματων και δημιουργών που σχεδίασαν ουτοπικές πόλεις. Η ομάδα “Archigram”, π.χ., τη δεκαετία του 1960 σχεδίασε κτίρια και πόλεις που περπατάνε! Από τον 16ο αι. κιόλας ο φιλόσοφος Thomas More συλλαμβάνει και περιγράφει ιδανικούς τόπους και κοινωνίες. Ποια θα ήταν η ουτοπική Αθήνα, σύμφωνα με τη γνώμη των μαθητών; Ποια πρακτική χρησιμότητα μπορεί να έχει η προσπάθεια να σχεδιάσουμε μία ουτοπική πόλη;

Εικ. 44

Ορφανά υπό
την φροντίδα
Αμερικανικής
Αποστολής
ασκούνται στα
ερείπια του Ναού
Ουμπίου Διός.
Πέτρος Πουλίδης.

ΑΝΘΡΩΠΟΙ

Χώροι λατρείας και θρησκείες. Διαδρομή τέταρτη

Η θρησκεία είναι ορατή στον δημόσιο χώρο μέσα από τους ιερούς χώρους διαφορετικών θρησκειμάτων, είτε αυτοί είναι σε λειτουργία, είτε όχι. Οι ιεροί χώροι αφηγούνται την ιστορία των ανθρώπων της πόλης, διασταυρώνονται με την καθημερινότητά τους, θρύλους, ιστορικά γεγονότα αλλά και τις ελπίδες τους. Έχουν υπάρξει τόποι προσευχής, έκφρασης επιθυμιών, παροχής προστασίας, αλλά και συναθροίσεων, λήψης αποφάσεων, αναγγελίας γεγονότων.

Το πρώτο ελληνικό Σύνταγμα, το *Προσωρινόν Σύνταγμα της Επιδάουρου* (1822), θέτει ως κριτήριο για την ιδιότητα του Έλληνα πολίτη τη χριστιανική πίστη: «Όσοι αυτόχθονες κάτοικοι της επικρατείας της Ελλάδος πιστεύουσιν εις Χριστόν εισίν Έλληνες». Με το κριτήριο της θρησκείας αποκλείονται μουσουλμάνοι που η οικογένειά τους είχε εγκατασταθεί στον ελλαδικό χώρο 300, 400 ή και περισσότερα χρόνια πριν, δεν γνώριζαν άλλη πατρίδα, καθώς και μουσουλμάνοι που συμμετείχαν στην Επανάσταση στο πλευρό των χριστιανών⁷. Αποκλείονται φιλέλληνες που είχαν την πρόθεση να εγκατασταθούν στην Ελλάδα, αλλά ήταν προτεστάντες ή καθολικοί.

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, παρά την κυριαρχία της Χριστιανικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, υπήρχαν και υπάρχουν στην Αθήνα, αρκετές ακόμα θρησκευτικές κοινότητες, Μουσουλμάνοι, Εβραίοι, Καθολικοί, Διαμαρτυρόμενοι και άλλοι.

Τα ερωτήματα της διαδρομής

- Όλοι οι κάτοικοι της Αθήνας είχαν και έχουν το ίδιο θρήσκευμα; Επιτρεπόταν παλιότερα σε κάθε άνθρωπο, όποιο θρήσκευμα και αν ακολουθούσε, να ασκεί τη θρησκεία του; Σήμερα επιτρέπεται;
- Υπήρχαν και υπάρχουν ιεροί χώροι για όλα τα θρησκευτά των κατοίκων της πόλης;
- Υπάρχουν μνημεία που μαρτυρούν την συν-ύπαρξη διαφορετικών θρησκειμάτων κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες;
- Έχουν χρησιμοποιηθεί και χρησιμοποιούνται θρησκευτικοί χώροι για άλλες χρήσεις; Έχουν παίξει ρόλο σε ιστορικά γεγονότα;

⁷ Ένα παράδειγμα: Ο Χασάν Αγάς Κουρταλής, μουσουλμάνος γιατρός, κατά την πολιορκία της Ακρόπολης από τον Κιουταχλή Πασά, με τη θέλησή του, κλείστηκε στην Ακρόπολη και περιέθαλπε Έλληνες τραυματίες. Ανάμεσα σε αυτούς που θεράπευσε, ο Μακρυγιάννης.

1821, λίγο πριν, λίγο μετά

Οι συνθήκες στην Αθήνα κατά την οθωμανική περίοδο δεν ήταν πάντοτε σκληρές. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός ήταν αναλογικά μικρός. Το 1809, ο Άγγλος περιηγητής John Hobhouse αναφέρει ότι 36 εκκλησίες ήταν συνεχώς ανοιχτές και λειτουργούσαν. Οι εκκλησίες αυτές είχαν τις ενορίες τους (η ενορία ταυτιζόταν με μια γειτονιά και συχνά της έδινε και ονομασία). Ο ίδιος υπολογίζει όμως ότι υπήρχαν περίπου 200 ναοί, τόποι λατρείας των χριστιανών (140 μέσα στην πόλη). Οι ναοί αυτοί λειτουργούσαν την ημέρα της γιορτής του Αγίου όπου ήταν αφιερωμένοι. Ανάμεσά τους κι ένα γυναικείο μοναστήρι, η Παναγία Παντάνασσα ή Μέγα Μοναστήρι, σήμερα Μοναστηράκι. Έξω από την πόλη λειτουργούσαν κι άλλα μοναστήρια, όπως η Μονή Πετράκη ή Άγιοι Ασώματοι Ταξιάρχες (σήμερα πίσω από το Νοσοκομείο Ευαγγελισμός), η Μονή Καισαριανής, η Μονή Πεντέλης κ.ά.

Για τους μουσουλμάνους υπήρχαν 5 ή 6 τζαμιά, λίγοι ακόμα χώροι προσευχής και 3 τεκέδες (χώροι προσευχής και φιλοξενίας θρησκευτικών ταγμάτων και δερβίσηδων, δηλαδή επαιτών αφοσιωμένων στο Ισλάμ) με πιο γνωστό εκείνον που στεγαζόταν στους Αέρηδες, και ένας Μεντρεσές, δηλαδή ιεροσπουδαστήριο -σήμερα σώζεται μόνο η πύλη του, απέναντι από τους Αέρηδες⁸.

Εικ. 45
Το Χορηγικό
Μνημείο του
Λυσικράτους στο
προαύλιο της μονής
των Καπουτσίνων
στην Αθήνα, πριν
την Επανάσταση.
François Charles
Hugues Laurent
Pouqueville.

Επίσης, στην Αθήνα είχαν κατά διαστήματα εγκατασταθεί εκπρόσωποι από τρία καθολικά τάγματα με σημαντικότερο τους Καπουτσίνους. Οι Καπουτσίνοι το 1669 αγόρασαν και έκαναν έδρα τους το σπίτι στην αυλή του οποίου βρισκόταν το μνημείο του Λυσικράτους.

Ήταν ιδιαίτερα αγαπητοί στους Αθηναίους γιατί τους παρείχαν ιατρικές φροντίδες, αλλά και στους περιηγητές, πολλούς από τους οποίους φιλοξένησαν. Ο Σατωβριάνδος και ο λόρδος Βύρωνας ήταν δύο από αυτούς. Γράφει ο Βύρωνας το 1811: «Μένω στο Μοναστήρι των Καπουτσίνων, μπροστά μου έχω τον Υμηττό, πίσω μου την Ακρόπολη, δεξιά μου τον ναό του Δία, μπροστά το Στάδιο, αριστερά μου την πόλη, ε, κύριε, αυτό θα πει τοπίο, αυτό θα πει γραφικότητα!»

[Επιστολές από την Ελλάδα, 1809-1811 και 1823-1824]

Και κάτι ακόμα

Ο Έλγιν προσπάθησε έναντι ενός σημαντικού ποσού να αγοράσει από τους Καπουτσίνους το μνημείο του Λυσικράτους και να το μεταφέρει στη Αγγλία, όμως ο τότε ηγούμενος αρνήθηκε.

⁸ Πρόταση διαδρομής: Μια βόλτα στα οθωμανικά μνημεία της Αθήνας περιλαμβάνει το τζαμί Τζισταράκη, το Φετιχιέ Τζαμί, την πύλη του Μεντρεσέ, το Χαμάμ, το κονάκι του Κατή (σπίτι του ιεροδικαστή) που βρίσκονται στο Μοναστηράκι και την Πλάκα και λίγο πιο μακριά, στην Ιερά οδό, την κρήνη του Χασεκί, και λίγα απομεινάρια από την κατοικία του, στον χώρο του Γεωπονικού Πανεπιστημίου. Περισσότερα: Οθωμανικά μνημεία της Αθήνας. Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης του 8ου Γυμνασίου Πειραιά. Ανακτήθηκε 18/12/2020, από http://www.hippodamos.edu.gr/othomanika_mnimeia_athinas.htm.

Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο

- Η σχολική ομάδα καταγράφει τα θρησκευόμενα που εκπροσωπούνται από τις οικογένειες των μαθητών και των μαθητριών της τάξης, του σχολείου.
- Συζητούν για τη μορφή των ναών που γνωρίζουν. Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να τους δείξει ναούς διαφορετικών θρησκειών από όλο τον κόσμο. Σε τι μοιάζουν;
- Βλέπουν μια σύγχρονη φωτογραφία του Παρθενώνα και συζητούν σε ποια θεότητα ήταν αφιερωμένος, ποια ήταν η θρησκεία της ελληνικής αρχαιότητας. Στη συνέχεια διαβάζουν το κείμενο και βλέπουν τις εικόνες:

Τον 6ο αι. μ.Χ. ο Παρθενώνας μετατρέπεται σε εκκλησία αφιερωμένη στην Αγία του Θεού Σοφία, αργότερα στην Παναγία την Αθηνιώτισσα. Στη συνέχεια, κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας, γίνεται καθολική εκκλησία, στην οποία προστέθηκε καμπαναριό. Μετά την κατάκτηση από τους Οθωμανούς, το 1458, μετατρέπεται σε τζαμί με μεγάλο μιναρέ. Ο περιηγητής Εβλιά Τσελεπή γράφει γι' αυτό: «Σ' όλου του κόσμου τα τζαμιά εγύρισα και πήγα. Τέτοιο υπέροχο τζαμί αλλού ποτέ δεν είδα!».

Πηγή: Γιοχάλας, Θ. & Καφετζάκη, Τ. (2012). Αθήνα. Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σ.139

Εικ. 46

Άποψη της Ακρόπολης και τμήματος της Αθήνας, πριν την ανατίναξη από τον Μοροζίνι, όπως σχεδιάστηκε από τον Babin και δημοσιεύτηκε από τον Spon (1672-1676).

Ο Ενετός Μοροζίνι Το 1687, με μια κανονιά, ανατίναξε τον Παρθενώνα – μαζί και το τζαμί. Αργότερα οι Οθωμανοί έκτισαν στη θέση του έναν πολύ μικρότερο χώρο προσευχής. Κατά τη διάρκεια του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, για λίγο καιρό, έγινε σχολείο για κορίτσια, ύστερα ξανά τζαμί. Το 1842 το τζαμί κατεδαφίστηκε κατά τη διάρκεια της πρώτης αναστήλωσης του Παρθενώνα.

Περισσότερα στοιχεία, προπλάσματα και σκίτσα στο Κορρές, Μ. & Χατζηασλάνη, Κ. (χ.χ.) *Πάμε στην Ακρόπολη*. Αθήνα: Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/558nwnnd>, σελ. 24 και εξής. (Προσπελάστηκε 21/12/2020).

Αναπαραστάσεις επίσης στο Ιστορία Παρθενώνα 15ου-19ου αιώνας μ.Χ., Βυζαντινή Αθήνα., <https://tinyurl.com/2yhrptsc> (Προσπελάστηκε 21/12/2020)

- Συζητούν για τις εναλλαγές στη θρησκευτική χρήση του μνημείου και για τους λόγους που οδήγησαν σε αυτό το γεγονός. Έχουν ακούσει για άλλες παρόμοιες περιπτώσεις (εκκλησίες που χτίστηκαν στη θέση αρχαίων ναών με χρήση του οικοδομικού υλικού τους, τζαμιά που έγιναν εκκλησίες και εκκλησίες που έγιναν τζαμιά...); Γιατί εκείνοι που κυριαρχούν σε μια περιοχή συχνά «σβήνουν» ή καλύπτουν τους ναούς και τα σύμβολα των προηγούμενων με εκείνα της δικής τους θρησκείας;

Και κάτι ακόμα

Όταν ο Μωάμεθ ο Πορθητής επισκέφτηκε την Αθήνα το 1458, ανέβηκε στην Ακρόπολη, όπου θαύμασε τα αρχαία μνημεία και έδωσε εντολή να γίνει τζαμί στον Παρθενώνα. Απαγόρευσε όμως τη μετατροπή των άλλων χριστιανικών ναών της Αθήνας σε τζαμιά. Έτσι τα μουσουλμανικά τεμένη της Αθήνας ήταν κτίρια που χτίστηκαν εξ αρχής.

Εικ. 47

Το μικρό τζαμί μέσα στον Παρθενώνα - κτίστηκε μετά την έκρηξη για τις ανάγκες των κατοίκων του Κάστρου (της Ακρόπολης). Edward Dodwell, 1805-6.

Οι σταθμοί της περιήγησης: Ακολουθώντας το νήμα των ιερών χώρων στο Μοναστηράκι

Η Αθήνα των προεπαναστατικών χρόνων αλλά και των πρώτων χρόνων του νέου ελληνικού κράτους είχε κέντρο της το Μοναστηράκι. Η διαδρομή που προτείνεται σκιαγραφεί την περίοδο αυτή.

Στάσεις: Παναγία Παντάνασσα (Πλατεία Μοναστηρακίου), Τζαμί Τζισταράκη (Πλατεία Μοναστηρακίου), Αγιογραφία από τον Άγιο Ασώματο στα Σκαλιά (οδός Άρεως – Βιβλιοθήκη Αδριανού, Μοναστηράκι), Άγιος Ελισαίος (οδός Άρεως – Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού), Φετιχιέ Τζαμί (Ρωμαϊκή Αγορά), Πύλη Μεντρεσέ και Ρολόι Κυρρήστου (οδός Πελοπίδα), Καπνικαρέα (Ερμού).

Η ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΠΑΝΤΑΝΑΣΣΑ, ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙΟΥ

Ένας από τους παλαιότερους ναούς της Αθήνας, κατά την Οθωμανική περίοδο έγινε μοναστήρι. Τα νέα κτίσματα κάλυπταν σχεδόν όλη τη σημερινή πλατεία, γι' αυτό οι Αθηναίοι το ονόμαζαν και «Μέγα Μοναστήριον». Οι μοναχές, αλλά και φτωχές γυναίκες που είχαν ζητήσει προστασία από τη μονή, ύφαιναν χοντρά μάλλινα υφάσματα και τα πουλούσαν σε μικρά καταστήματα που είχαν στήσει έξω από τον αυλόγυρο της εκκλησίας. Τα έργα για την κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής μέχρι την Ομόνοια ήταν η αιτία για το γκρέμισμα όλων των παραρτημάτων του ναού, που δεν ήταν πια μονή.

Ο αρχικός βυζαντινός ναός δεν είχε καμπαναριό, αυτό προστέθηκε στις αρχές του 20ου αιώνα. Στον ναό έχουν εντοιχιστεί κιονόκρανα και ανάγλυφα από την αρχαιότητα και την παλαιοχριστιανική εποχή.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Ποιο στοιχείο του ναού μοιάζει αταίριαστο, νεότερο; Παρατηρώντας το κτίσιμο, ποια στοιχεία φαίνονται να είναι τα πιο παλιά; Πού μπορεί να κατοικούσαν οι μοναχές; Πώς πήρε το όνομά της η σημερινή πλατεία; Γιατί άραγε από Μέγα (μεγάλο) Μοναστήρι έγινε Μοναστηράκι;

ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ «ΚΑΤΩ ΣΙΝΤΡΙΒΑΝΙΟΥ» Ή ΤΖΙΣΤΑΡΑΚΗ

Βρίσκεται στο Μοναστηράκι και χτίστηκε από τον βοεβόδα (διοικητή) της Αθήνας Μουσταφά Αγά Τζισταράκη το 1759, στην καρδιά της προεπαναστατικής Αθήνας, στο Κάτω Παζάρι. Άλλωστε, όπως τότε και σήμερα στον κάτω όροφο του λειτουργούν καταστήματα. Οι Αθηναίοι το ονόμαζαν «Τζαμί του Κάτω Σιντριβανιού», επειδή εκεί υπήρχε σιντριβάνι με νερό από τον μικρό ποταμό, Ηριδανό. Η διαδρομή του Ηριδανού είναι σήμερα ορατή στην πλατεία, αλλά και μέσα στον σταθμό του Μετρό.

Εικ. 48

Το σιντριβάνι έξω από το τζαμί Τζισταράκη. Λεπτομέρεια από ακουαρέλα του του Δανού αρχιτέκτονα Harald Conrad Stilling, 1853.

Κατά την οικοδόμησή του χρησιμοποίησαν μια κολώνα από τον ναό του Ολυμπίου Διός για να φτιάξουν ασβέστη. Επειδή τότε πίστευαν ότι κάθε αρχαία κολώνα που καταστρέφεται ξεθάβει μια μεγάλη συμφορά που κοιμάται στη βάση της, αποδόθηκε στον Τζισταράκη μια επιδημία πανώλης (και γι' αυτό τον εξόρισαν). Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης χρησιμοποιήθηκε σαν αίθουσα συνεδριάσεων των δημογέροντων. Εκεί, αργότερα, πραγματοποιήθηκε χορός προς τιμήν του βασιλιά Όθωνα, στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε ως στρατώνας, φυλακή και αποθήκη. Σήμερα είναι χώρος του Μουσείου Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού (πρώην Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης).

Και κάτι ακόμα

Το 1966, όταν, κατά την παραμονή του στην Αθήνα, ζήτησε να προσευχηθεί ο εξόριστος βασιλιάς της Σαουδικής Αραβίας Σαούντ, αφού δεν υπήρχε στην πόλη μουσουλμανικό τέμενος, το κτίριο Τζισταράκη μετατράπηκε για λίγο και πάλι σε τζαμί.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Εκτός από την Παναγία την Παντάνασσα, ποιο άλλο κτίριο της πλατείας μοιάζει πολύ παλιό;
- Τι ομοιότητες και τι διαφορές έχει με τον ναό της Παναγίας Παντάνασσας;
- Πώς νομίζετε ότι πήρε τα δυο ονόματά του;
- Τι πιστεύετε ότι λείπει από το αρχικό οικοδόμημα του τζαμιού;
- Εδώ, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας ήταν το Κάτω Παζάρι. Δεν υπήρχε η πλατεία, ο χώρος ήταν γεμάτος με μικρά μαγαζιά που πουλούσαν υφάσματα και παπούτσια. Σε πάγκους στηριγμένους στον τοίχο του Τζαμιού κάθονταν Οθωμανοί χαζεύοντας την κίνηση και το σιντριβάνι (εικ. 45). Αν βρισκόμασταν εδώ το 1820, τι θ' ακούγαμε; Τι θα μυρίζαμε; Τι θα βλέπαμε;
- Δείτε τη φωτογραφία του 1907, περίπου 100 χρόνια μετά την Επανάσταση (Εικ. 50). Τι θ' ακούγαμε; Τι θα μυρίζαμε; Τι θα βλέπαμε τότε;

Εικ. 49

Το τζαμί Τζισταράκη, συλλογή René Puaux.

Εικ. 50

Το 1907 η σημερινή πλατεία δεν υπήρχε. Ο χώρος ήταν γεμάτος καταστήματα. Πλατεία Μοναστηρακίου, Van Den Brule Alfred. 1907.

ΙΧΝΗ ΜΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΙΑ: ΑΓΙΟΣ ΑΣΩΜΑΤΟΣ ΣΤΑ ΣΚΑΛΙΑ, Η ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ

Η μικρή εκκλησία κτίστηκε το 1295, «ακουμπώντας» στη Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Κατεδαφίστηκε στα μέσα του 19ου αιώνα, όπως και άλλες εκκλησίες, κατά τις ανασκαφές για την ανάδειξη μνημείων της αρχαιότητας. Σήμερα, εκτός από την επιγραφή που υποδεικνύει τη θέση του, υπάρχει μια μισοσβησμένη τοιχογραφία του 1576 στον τοίχο της Βιβλιοθήκης του Αδριανού, όπου εικονίζεται η προσευχή στη Γεθσημανή και η προδοσία του Ιούδα.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τι μπορεί να υποδεικνύει η ύπαρξη της χριστιανικής τοιχογραφίας πάνω σε μνημείο της αρχαιότητας;
- Πατί ο ναός αυτός δεν υπάρχει πια; (διατύπωση υποθέσεων)
- Τα παιδιά σκέφτονται αν θα μπορούσαν οι αρχαιολόγοι της εποχής για να διατηρήσουν την εκκλησία. (Περισσότερα στοιχεία για τη δραστηριότητα αυτή στον ομώνυμο ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο).

Και κάτι ακόμα

Όταν η βαυαρική φρουρά και οι κρατικές αρχές έφτασαν στη νέα πρωτεύουσα, την Αθήνα, βρήκαν ερείπια. Δεν υπήρχαν κτίρια για τη στέγασή τους. Γι' αυτό χρησιμοποιήθηκαν οι εκκλησίες ως στρατώνες, δικαστήρια, βιβλιοθήκη, μουσείο, φαρμακείο, νοσοκομεία.

Οι αρχιτέκτονες πολεοδόμοι Κλεάνθης και Σάουμπερτ στο σχέδιό τους για τη χάραξη των οδών της Αθήνας, το 1834, σημείωσαν 115 εκκλησίες, εκ των οποίων μόνο 30 θα μπορούσαν κατά τη γνώμη τους να επισκευαστούν και διατηρηθούν. Την εποχή εκείνη πίστευαν ότι μόνο τα μνημεία της αρχαιότητας έπρεπε να αναδειχθούν από το παρελθόν της πόλης, ως απόδειξη ελληνικότητας. Οι βυζαντινοί ναοί ήταν απλώς εκκλησίες. Ο Δήμος κατεδάφισε όσες ήταν κατεστραμμένες και έδωσε τα οικοπέδα ως αποζημίωση σε όσους έχαναν τα δικά τους από τη διάλυση δρόμων με το νέο σχέδιο πόλεως. Από το 1842 μέχρι το 1860 κατεδάφισε κι άλλες εκκλησίες, προκειμένου με τα υλικά να χτιστεί ο μητροπολιτικός ναός. Αρκετές ακόμα από εκκλησίες της Αθήνας της εποχής της Οθωμανικής κυριαρχίας κατεδαφίστηκαν αργότερα για να γίνουν αρχαιολογικές ανασκαφές. Έτσι χάθηκαν πληροφορίες και μαρτυρίες της ιστορίας της πόλης.

Μπίρης, Κ. (1940). *Αι Εκκλησίοι των Παλαιών Αθηνών*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Κοντράρου-Ρασσιά, Ν. (20/1/2013). *Κάποτε στην Αθήνα*. Επτά, Ελευθεροτυπία. Διαθέσιμο στο <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=337349>

Εικ. 51

Ο Άγιος Ασώματος στα σκαλιά. Πίσω η βιβλιοθήκη του Αδριανού, στο βάθος το τζαμί Τζισταράκη. Théodore Du Moncel, 1843.

Εικ. 52

Η τοιχογραφία από τον Άγιο Ασώματο στα σκαλιά.

ΑΓΙΟΣ ΕΛΙΣΣΑΙΟΣ

Απέναντι από τη Βιβλιοθήκη του Αδριανού είναι ο Άγιος Ελισσαίος, που βρισκόταν στην αυλή του αρχοντικού Λογοθέτη, ενός από τα παλιότερα σπίτια της πόλης. Σ' αυτό το σπίτι φιλοξενήθηκε ο Έλγιν, όπου και συγκέντρωσε τα γλυπτά του Παρθενώνα, πριν τα μεταφέρει στην Αγγλία. Σήμερα, μετά από πολλά χρόνια εγκατάλειψης, ό,τι έμεινε από το αρχοντικό, μαζί με άλλα κτίρια, στεγάζει το Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού. Σε αυτή τη μικρή εκκλησία έψελναν σπουδαίοι λογοτέχνες, με πιο γνωστό τον Αλέξανδρο Παπαδιαμάντη.

ΦΕΤΙΧΙΕ ΤΖΑΜΙ

Από τη λέξη «φετίχ», κατάκτηση: το τζαμί του Πορθητή (κατακτητή), προς τιμήν του Μωάμεθ Β'. Κατά την τουρκοκρατία οι Αθηναίοι το ονόμαζαν «τζαμί του Σταροπάζαρου», επειδή στην περιοχή γινόταν η πώληση σταριού. Κάποιοι ιστορικοί λένε ότι χτίστηκε στα ερείπια βυζαντινής εκκλησίας. Το 1687 εδώ γιορτάστηκε η κατάληψη της Αθήνας από τον Ενετό Μοροζίνι. Κατά το διάστημα που έμειναν οι Ενετοί στην Αθήνα, μετατράπηκε σε καθολική εκκλησία αφιερωμένη στον Διονύσιο Αρεοπαγίτη. Μετά την Επανάσταση υπήρξε αλληλοδιδασκτικό σχολείο για αγόρια, στρατώνας, φούρνος και αλευραποθήκη, φυλακή, τέλος, μέχρι πρόσφατα, αποθήκη αρχαιοτήτων. Τα τελευταία χρόνια το Υπουργείο Πολιτισμού, μετά από ανακαίνιση, το έκανε χώρο εκθέσεων, ανοιχτό για το κοινό.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Πόσους τρούλους έχει αυτό το τζαμί; Τι βρίσκεται σήμερα γύρω του; Τι νομίζουν τα παιδιά ότι υπήρχε γύρω του το 1821;
- Πώς μπορούν οι αρχαιολόγοι να γνωρίζουν την παλιότερη μορφή κάποιων μνημείων, ώστε να τα αναστηλώνουν; (Προτείνεται να αξιοποιηθούν παραδείγματα από κείμενα, πίνακες και σκίτσα περιηγητών).
- Ο/η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά να θυμηθούν τις μετατροπές στον Παρθενώνα, ανάλογα με τη θρησκεία εκείνων που είχαν στην κυριαρχία τους την Ακρόπολη. Επίσης την αξιοποίηση εκκλησιών για τη στέγαση δημοσίων υπηρεσιών, όταν η Αθήνα έγινε πρωτεύουσα. Κάνουν σχεδιάγραμμα των αλλαγών σε κάθε μνημείο (επιστρέφοντας στο σχολείο). Συζητούν τους λόγους για τους οποίους ένας ιερός χώρος μπορεί να αλλάξει χρήσεις. Τι σημαίνει αυτό για τους πιστούς;

Και κάτι ακόμα

Τα περισσότερα κτίρια της εποχής της Οθωμανικής κυριαρχίας είχαν καταστραφεί λόγω των πολεμικών συγκρούσεων, «...όλα πλην εξήκοντα οικιών» αναφέρει ο Κυριακός Πιττάκης, ο πρώτος Έλληνας αρχαιολόγος. Από αυτά, λίγα ανακαινίστηκαν, τα περισσότερα γκρεμίστηκαν για να γίνουν δρόμοι και να κτιστούν καινούρια σπίτια, αλλά και για να αναδειχθούν οι αρχαιότητες. Τα Οθωμανικά δημόσια κτίρια θύμιζαν τη σκλαβιά, έτσι τα περισσότερα γκρεμίστηκαν. Πώς γλύτωσαν τα δύο τζαμιά; Λόγω των μεγάλων χώρων τους και της καλής κατάστασής τους προσφέρονταν (και αξιοποιήθηκαν) για τις ανάγκες του κράτους.

Αρβανιτόπουλος, Σ.(20/3/2017). *Οι σύγχρονοι αγνοούν την οθωμανική Αθήνα*. Documentonews.gr. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/3n8scmre>

Εικ. 53

Το Φετιχιέ τζαμί και οι Αέρηδες. Νοτιοδυτική άποψη. Eugène Peytier, 1828-1836.

ΡΟΛΟΪ ΤΟΥ ΚΥΡΡΗΣΤΟΥ

Στο τέλος του 17ου αιώνα μετατράπηκε σε Τεκέ, δηλαδή μουσουλμανικό μοναστήρι, για δερβίσηδες (βλ. παραπάνω). Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι έτρεφαν γι' αυτούς μεγάλο σεβασμό, γι' αυτό και τους φρόντιζαν. Το μνημείο γλύτωσε από λεηλασία και καταστροφές από τους ποικίλους περιηγητές και αρχαιοκάπηλους επειδή κατοικούσαν σε αυτό οι σεβάσμιοι δερβίσηδες.

Εικ. 54

Ρολόι του Κυρρήστου, σύναξη των πιστών. Edward Dodwell, 1805-6.

ΜΕΝΤΡΕΣΕΣ

Ακριβώς απέναντι από το ρολόι του Κυρρήστου ήταν ο Μεντρεσές, το ιεροσπουδαστήριο. Οι μαθητές ήταν οικότροφοι και διδάσκονταν το Κοράνι, το ισλαμικό

δίκαιο, φιλοσοφία, γραμματική, καλλιγραφία, μαθηματικά. Οι απόφοιτοι μπορούσαν να γίνουν ανώτεροι ιερείς και υψηλόβαθμοι υπάλληλοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Στα χρόνια του Όθωνα έγινε μισητή φυλακή. Ληστές, καταδικασμένοι σε θάνατο, κουτσαβάκηδες, καθώς και πολιτικοί αντιφρονούντες φυλακίστηκαν εκεί, ανάμεσά τους ο στρατηγός Μακρυγιάννης, το 1852, μετά από κατάδική του για συνωμοσία κατά του Όθωνα. Το 1898 οργισμένοι πολίτες όρμησαν και γκρέμισαν μεγάλο τμήμα της. Γκρεμίστηκε οριστικά στις αρχές του 20ου αιώνα, όμως διατηρήθηκε η πύλη με όλα της τα ανάγλυφα. (Γιοχάλας & Καφετζάκη, ό.π.)

Εικ. 55

Ο Πύργος των Αέρηδων (Ρολόι του Κυρρήστου) και το οθωμανικό Ιεροδιδασκαλείο (Μεντρεσές).
Théodore Du Moncel, Οδοιπορικό του 1843 από την Αθήνα στο Ναύπλιο.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Ο/η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά να σκεφτούν και να σχεδιάσουν τι μπορεί να βρίσκεται σήμερα πίσω από την πόρτα του Μεντρεσέ. Στη συνέχεια εξηγεί γιατί δεν υπάρχουν πλέον κτίσματα.
- Γιατί ήταν σημαντικό μάθημα η καλλιγραφία;

ΚΑΠΝΙΚΑΡΕΑ

Χτίστηκε τον 11ο αιώνα, μάλλον σε ερείπια αρχαίου ναού, και είναι αφιερωμένη στα Εισόδια της Θεοτόκου. Η ονομασία της πιθανόν προέρχεται από την ιδιότητα του κτήτορα του ναού: ως «καπνικάριος» εισέπραττε καπνικό φόρο, δηλαδή φόρο για τις καπνοδόχους των σπιτιών απ' όπου έβγαине καπνός για θέρμανση ή μαγείρεμα, το ΕΝΦΙΑ της εποχής. Το 1834 κινδύνεψε με κατεδάφιση επειδή εμποδίζει τη διάνοιξη της οδού Ερμού που οδηγούσε κατευθείαν στο παλάτι (σημερινή Βουλή). Τελικά σώθηκε με την επέμβαση βασιλιά της Βαυαρίας, Λουδοβίκου, πατέρα του Όθωνα. Κινδύνεψε και πάλι, το 1863, σώθηκε όμως λόγω της αντίδρασης του κόσμου και του Μητροπολίτη. Η υψομετρική διαφορά από τον σημερινό δρόμο μαρτυρά την πάροδο του χρόνου. Σήμερα, 17,5 μέτρα κάτω από τον ναό, περνά το μετρό. Σε βάθος 13 μέτρων υπάρχει ένα πηγάδι όπου πέφτουν τα νερά του Ηριδανού, για να μην εμποδίζουν τη γραμμή του Μετρό.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Σχεδιάζουν οικοδομικά στοιχεία που πιστεύουν ότι είναι πιο παλιά από την εποχή που χτίστηκε ο ναός.
- Συγκρίνουν με την τύχη του Αγίου Ασώματος στα Σκαλιά.
- Γιατί άραγε ο ναός βρίσκεται σήμερα πιο χαμηλά από το επίπεδο του δρόμου;

- Όταν θέλουμε να τονίσουμε τη μεγάλη ηλικία κάποιου τον αποκαλούμε «Καπνικαρέα». Γιατί άραγε;
- Από τον καπνικάρη στο μετρό. Κοιτάζουν γύρω τους: Η εκκλησία αυτή δεν σταμάτησε ποτέ να λειτουργεί. Τα παιδιά σκέφτονται και συζητούν ποιες αλλαγές στην πόλη έχει δει το μνημείο στο πέρασμα 1000 χρόνων.
- Ποιο ποτάμι συνδέει την Καπνικαρέα με την Παντάνασσα (Μοναστηράκι);

Επεκτείνοντας τη διαδρομή

Ο Άγιος Ελευθέριος ή Παναγία η Γοργοεπήκοος, η Ρηγούλα Μπενιζέλου ή Αγία Φιλοθέη και η Μητρόπολη: πληροφορίες, υλικό και δραστηριότητες περιλαμβάνονται στον ομώνυμο ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο.

... ΑΠΟ ΤΟ ΜΟΝΑΣΤΗΡΑΚΙ ΣΤΟΥ ΨΥΡΡΗ

Μια άλλη περιπατητική διαδρομή που προτείνεται για τις σχολικές ομάδες περιλαμβάνει τις εξής στάσεις: Καπνικαρέα (Ερμού), Παναγία Παντάνασσα (Πλατεία Μοναστηρακίου), Τζαμί Τζισταράκη (Πλατεία Μοναστηρακίου), αγιογραφία από τον Άγιο Ασώματο στα Σκαλιά (οδός Άρεως – Βιβλιοθήκη Αδριανού, Μοναστηράκι), Φετιχιέ Τζαμί (Ρωμαϊκή Αγορά), Άγιοι Ασώματοι (Ερμού και Αγίων Ασωμάτων, Θησείο), Εβραϊκές Συναγωγές (η μία απέναντι στην άλλη, οδός Μελιδώνη), Ισλαμικό Μουσείο (οδός Αγ. Ασωμάτων).

ΜΙΚΡΕΣ ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ ΜΕ ΜΕΓΑΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να εμπλουτίσει τη διαδρομή με επίσκεψη σε έναν ή περισσότερους από τους παρακάτω χώρους που συνδέονται με το θέμα: Άγιος Νικόλαος Ραγκαβάς (οδός Πρυτανείου 1, Πλάκα), Άγιος Δημήτριος (οδός Επιμενίδου, κοντά στο Μνημείο του Λυσικράτους), Αγία Δύναμη (Μητροπόλεως και Πεντέλης), Αη Γιάννης στην Κολώνα (οδός Ευριπίδου), Άγιος Δημήτριος Λουμπαρδιάρης (πρόποδες Φιλοπάππου). Πληροφορίες, παλιές ιστορίες και θρύλοι στο ομώνυμο εκπαιδευτικό υλικό.

Παρά τις καταστροφές, είναι πολλές ακόμα οι εκκλησίες που μαρτυρούν την ιστορία της Αθήνας: στο κέντρο της πόλης των επαναστατικών χρόνων οι Άγιοι Απόστολοι Σολάκη (η μόνη εκκλησία που δεν γκρεμίστηκε στις ανασκαφές της αρχαίας Αγοράς), η Αγία Αικατερίνη, οι Άγιοι Θεόδωροι ... Αρκετές ακόμα βρίσκονται σε γειτονιές της πόλης, όπως ο Άγιος Ανδρέας στα Κάτω Πατήσια, η Αγία Τριάδα στο Γουδί, Άγιοι Πάντες στους Αμπελοκήπους κ.ά. Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να εμπλουτίσει τη διαδρομή της τάξης του με επίσκεψη σε αυτές.

ΚΑΙ ΤΑ ΑΛΛΑ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΟΓΜΑΤΑ;

Μετά την απελευθέρωση οι μουσουλμάνοι κάτοικοι της Αθήνας έφυγαν. Όμως δεν έπαψε να υπάρχει, ένας, έστω μικρός, αριθμός μουσουλμάνων στην πόλη, κυρίως περαστικών και εμπόρων αραβικής προέλευσης. Από τη δεκαετία του 1960 προστίθενται εσωτερικοί μετανάστες, από τη μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης. Αρκετοί είναι και οι μουσουλμάνοι φοιτητές από άλλες χώρες που σπουδάζουν στην Αθήνα. Κάποιοι παραμένουν και εργάζονται στην Αθήνα μετά το τέλος των σπουδών τους. Σε αυτούς προστίθενται νέοι κάτοικοι της πόλης, μουσουλμάνοι μετανάστες και πρόσφυγες. Μόλις το 2020, ικανοποιώντας αιτήματα χρόνων, άρχισε να λειτουργεί τζαμί επίσημα.

Η διαδρομή δεν πρέπει να παραβλέψει τη διαρκή παρουσία, τη σημασία και τους ναούς στο κέντρο της Αθήνας, της Καθολικής Εκκλησίας (5 ναοί στον Δήμο Αθηναίων) και των Προτεσταντικών Θρησκευτικών κοινοτήτων (Αγγλικανική Εκκλησία, Ευαγγελική Εκκλησία...), καθώς και των δύο συναγωγών της εβραϊκής κοινότητας της Αθήνας.

Λεπτομέρειες στον ομώνυμο ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο.

Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή

- Τα παιδιά συζητούν για τις αποστάσεις ανάμεσα στα μνημεία που συνάντησαν στη διαδρομή τους. Τι συμπέρασμα βγάζουν για το μέγεθος της Αθήνας την εποχή της Επανάστασης;
- Σε όλη τη διάρκεια της διαδρομής σχεδιάζουν και φωτογραφίζουν λεπτομέρειες: ανάγλυφα, σύμβολα, παράθυρα, επιγραφές. Με το υλικό τους ετοιμάζουν έκθεση στην τάξη με θέμα «Λεπτομέρειες μιας διαδρομής στον χρόνο».
- Η ομάδα μεταφέρεται στο 1820. Ο/η εκπαιδευτικός δίνει σε κάθε παιδί χαρτί με ρόλο, που δεν γνωρίζουν οι υπόλοιποι της ομάδας: περιηγητές, σπουδαστές του Μεντρεσέ, δερβίσηδες, έμποροι, τεχνίτες (παπουτσήδες, σιδηρουργοί κ.α.) αγωγιάτες, δημογέροντες, βοεβόδας, κατής (δικαστής). Ο/η εκπαιδευτικός βάζει μουσική ή χτυπά ρυθμικά κάποιο κρουστό. Τα παιδιά κινούνται ελεύθερα στον χώρο. Μόλις σταματά ο ήχος, ακινητοποιούνται. Ο/η εκπαιδευτικός αγγίζει ένα παιδί. Τότε το παιδί λέει μια φράση που δείχνει την καθημερινότητα του προσώπου που παριστάνει. Ο ήχος και η ελεύθερη κίνηση ξαναρχίζουν και η διαδικασία επαναλαμβάνεται με άλλο παιδί, μέχρι να ερωτηθούν όλα τα παιδιά. Όταν ο/η εκπαιδευτικός δίνει το παράγγελμα «όλοι», κάθε παιδί λέει τη φράση που εκπροσωπεί τον ρόλο του. Τέλος γράφουν τις φράσεις και συνθέτουν μια αφήγηση.
- Οι εκκλησίες φέρουν το όνομα κάποιου Αγίου ή μιας χριστιανικής γιορτής, τα τζαμιά που γνώρισαν τι ονόματα έχουν;
- Ένα κτίριο, μια εκκλησία, ένα τζαμί, εκτός από τα αρχιτεκτονικά τους στοιχεία και πολύτιμα αντικείμενα από την εποχή της λειτουργίας τους, τι άλλο μπορεί να αφηγούνται για το παρελθόν; Επιγραφές, θρύλοι, ευτελή μικροαντικείμενα, ονόματα εκείνων που τα έκτισαν ή τα επισκέφτηκαν. Πώς μας βοηθούν τα στοιχεία αυτά να γνωρίσουμε την ιστορία της πόλης;
- Αντιλογίες: Ανάδειξη του αρχαίου παρελθόντος ή όλων των ιστορικών

περιόδων; Τα παιδιά χωρίζονται σε 4 ομάδες. Οι δύο αναπτύσσουν επιχειρήματα υπέρ της ανάδειξης των στοιχείων της αρχαιότητας με την απομάκρυνση όλων των νεότερων προσθηκών, οι άλλες δυο τη συνύπαρξη όλων των στοιχείων που δείχνουν την εξέλιξη και την ιστορία της πόλης. (Συστήνεται να διαβάσουν τα σχετικά κείμενα από τον ομώνυμο ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο.)

- Σε ποιες περιπτώσεις τα παιδιά διαπίστωσαν σεβασμό σε μνημεία και ιερούς χώρους του παρελθόντος της πόλης και των ανθρώπων της; Σε ποιες το αντίθετο;
- Μνημείο Λυσικράτους, Ρολόι Κυρρήστου, Καπνικαρέα: σχολιάζουν το πώς τα τρία μνημεία διασώθηκαν. Έχουν κάτι κοινό οι τρεις περιπτώσεις; (Διαρκής χρήση, σεβασμός στο ιστορικό παρελθόν τους).
- Διαβάζουν τι προβλέφθηκε από τα πρώτα Ελληνικά Συντάγματα, το σχετικό με το θρήσκειο άρθρο από τα «Δίκαια του Ανθρώπου», του Ρήγα Βελεστινλή, αλλά και τι προβλέπεται από το ισχύον Σύνταγμα για την άσκηση της θρησκείας.
- * Τα κείμενα παρατίθενται στη συνέχεια στην πρωτότυπη μορφή τους, ο/η εκπαιδευτικός φροντίζει για την απλοποίησή τους.

Στο άρθρο 7 του Συντάγματός του, ο Ρήγας τόνιζε ότι κυρίαρχος λαός του κράτους μετά την επανάσταση θα είναι όλοι οι κάτοικοι «χωρίς εξαιρέσιν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Βούλγαροι, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες, Τούρκοι, και κάθε άλλο είδος γενεάς».

Στο πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας («Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος», Επίδαιρος 1822) αναγράφεται ότι «η επικρατούσα θρησκεία εις την ελληνικήν επικράτειαν είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας, ανέχεται όμως η διοίκηση της Ελλάδος πάσαν άλλην θρησκείαν, και αι τελεταί και ιεροπραγίαι εκάστης αυτών εκτελούνται ακωλύτως».

Στο Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827) η διάταξη αναφέρει «Καθείς εις την Ελλάδα επαγγέλλεται την θρησκείαν του ελευθέρως και δια την λατρείαν αυτής έχει ίσην υπεράσπισιν. Η δε της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι θρησκεία της Επικρατείας».

Στο Σύνταγμα που ισχύει σήμερα αναγράφεται ότι «η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός».

Στην πρώτη περίπτωση κατοχυρώνεται απλή ανεξιθρησκία ενώ στις δύο άλλες η θρησκευτική ελευθερία. Σε κάθε περίπτωση αναφέρεται ως επικρατούσα θρησκεία αυτή της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.

- Συζητούν στην τάξη γιατί η θρησκευτική ελευθερία είναι δικαίωμα όλων των ανθρώπων. Πώς κρίνουν την περίπτωση που κάποια ομάδα θέλει να επιβάλει τη δική της θρησκεία με τη βία; Πώς θα προωθούσαν στο σχολείο, στη γειτονιά, στην πόλη τον σεβασμό της θρησκευτικής ισότητας;

Εκπαίδευση. Διαδρομή πέμπτη

«Δεν υπάρχει άλλη χώρα με λαό που να είναι τόσο διψασμένος για μάθηση, όσο η Ελλάδα».

Edgar Quinot, Γάλλος περιηγητής, 1829

Η ιστορία της εκπαίδευσης στην Αθήνα, στα 200 χρόνια από την επανάσταση του 1821 ως το 2021, συμβαδίζει με την ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης και γίνεται ορατή τόσο μέσα από τα σχολικά κτίρια όσο και μέσα από τοπόσημα, αρχεία, σχολικά εγχειρίδια, βιβλία για την εκπαίδευση, σχολικά προγράμματα και μαρτυρίες που συνθέτουν μια αφήγηση για την εξέλιξη της δημόσιας εκπαίδευσης από το αλληλοδιδασκτικό σχολείο και τα παρθεναγωγεία στη δωρεάν δημόσια 15χρονη υποχρεωτική μικτή εκπαίδευση. Η διαδρομή ξεκινά από το σχολικό κτίριο, τα αρχεία και την ιστορία του και συνεχίζεται στο ιστορικό κέντρο της πόλης.

Τα ερωτήματα της διαδρομής

- Ποιο ήταν το περιεχόμενο και η μορφή της εκπαίδευσης κατά την προεπαναστατική περίοδο; Τι, πού και πώς μάθαιναν τα παιδιά; Ποιος ήταν ο ρόλος του κλήρου; Υπήρχαν σχολεία στην Αθήνα;
- Τι ακολούθησε στα χρόνια της Επανάστασης; Πώς διαμορφώνεται η εκπαίδευση στο νέο ελληνικό κράτος, από τον Καποδίστρια ως τον Όθωνα;
- Πότε γίνεται η εκπαίδευση υποχρεωτική; Τι προβλέπεται από τα πρώτα ελληνικά συντάγματα;
- Τα κορίτσια πηγαίνουν σχολείο;
- Ποιο ρόλο διαδραματίζει ο Δήμος; Πώς σταδιακά το κράτος αναλαμβάνει την ευθύνη και συγκροτεί τη δημόσια υποχρεωτική εκπαίδευση και πώς αποτυπώνεται αυτό κτιριακά στην Αθήνα;
- Ποιες οι σημερινές προκλήσεις στην εκπαίδευση και πως διασφαλίζεται ο ρόλος της ως αξία και δικαίωμα όλων των παιδιών από το Σύνταγμα;

1821, λίγο πριν, λίγο μετά

Η εκπαίδευση των Ελλήνων κατά την Οθωμανική περίοδο γινόταν σε τοπικά σχολεία αλλά και σε μεγάλες σχολές με οικονομική συνδρομή Ελλήνων, ντόπιων ή της διασποράς, σε αρκετές περιπτώσεις με την υποστήριξη και καθοδήγηση της Εκκλησίας, υπό την επίβλεψη του Οθωμανικού κράτους.

Τα ελληνικά εκπαιδευτήρια που λειτουργούν κατά την Οθωμανική περίοδο είναι διάσπαρτα γεωγραφικά με τοπικές ιδιομορφίες και δεν συνιστούν ένα εκπαιδευτικό σύστημα. Η εκπαίδευση περιορίζεται στη μαθητεία κάποιων παιδιών κοντά σε έναν κληρικό και η χριστιανική κατήχηση εξαιτίας της ελληνικής γλώσσας ταυτίζεται με την παιδεία. Συγχρόνως η ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης υποστηρίζει την εμφάνιση των πρώτων κοσμικών σχολείων στις ελληνόφωνες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Κατά την Οθωμανική περίοδο λειτουργήσαν στην Αθήνα 3 σχολεία:

- Ο Παρθενών, παρθεναγωγείο που ιδρύθηκε από τη Ρηγούλα Μπενιζέλου (Αγία Φιλοθέη) τον 16ο αιώνα.
- Η σχολή που ίδρυσε ο ιερομόναχος Γρηγόριος Σωτήρης, το 1720, και λειτουργούσε σε κτίριο πίσω από τα ερείπια της Βιβλιοθήκης του Αδριανού με την επωνυμία «Φροντιστήριον ελληνικών και κοινών μαθημάτων» (εξελίχθηκε στη λεγόμενη «Σχολή του Κοινού»).
- Η σχολή Ντέκα, στη σημερινή οδό Μητροπόλεως, που ιδρύθηκε το 1750 και λειτουργούσε με χρήματα του Ιωάννη Ντέκα. Οι 12 άποροι μαθητές που φοιτούσαν εκεί έπαιρναν 25 δουκάτα τον χρόνο και ήταν εσωτερικοί. Πολλοί λόγιοι, μετέπειτα πολιτικοί, αξιωματούχοι, ανωτέρα μέλη του κλήρου είχαν φοιτήσει δωρεάν στη σχολή αυτή και συνέχισαν τις σπουδές τους σε Πανεπιστήμια της Ευρώπης. Διέθετε σημαντική βιβλιοθήκη⁹.

Στα δυο τελευταία φοιτούν μόνο αγόρια. Παράλληλα, σε κάποιες ενορίες της Αθήνας, με πρωτοβουλία ιερέων, διδασκόταν ανάγνωση από θρησκευτικά βιβλία.

Καμπούρογλου, Δ. Γ. (1990). *Αι παλαιαί Αθήναι*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Νότη Καραβία
Καρδαμίτση - Αδάμη, Μ. (1987). *Τα πρώτα δημοτικά της Αθήνας*. Διαθέσιμο στο
<https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/25-6.pdf>

Στη διάρκεια της Επανάστασης η λειτουργία των σχολείων στις επαναστατημένες περιοχές σχεδόν σταματά αλλά το θέμα της οργάνωσης της εκπαίδευσης απασχολεί όλα τα επίσημα κείμενα και τις καταστατικές αρχές που προέκυψαν από τις Εθνοσυνελεύσεις, αναδεικνύοντας τη σημασία που της αποδιδόταν στην απόκτηση εθνικής συνείδησης.

Από την Καποδιστριακή περίοδο (1827–1832) στην Οθωνική

Οι πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις της Επανάστασης του 1821 επηρεάζουν τον φιλελεύθερο χαρακτήρα των πρώτων σχεδίων για την ανάπτυξη ενός κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Ο Καποδίστριας δηλώνει στον μεγάλο φιλέλληνα Εϋνάρδο¹⁰, Ελβετό τραπεζίτη που έδωσε μεγάλα ποσά για τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους: «Είμαι αποφασισμένος να στηρίξω την επανόρθωσιν της Ελλάδος εις δυο μεγάλας βάσεις, την εργασία και την στοιχειώδη εκπαίδευσιν».

Κατά την περίοδο 1834–1837 η εκπαίδευση οργανώνεται σε τρεις σχολικές βαθμίδες:

- Το δημοτικό σχολείο που ήταν υποχρεωτικό και διαρκούσε επτά χρόνια. Στην πράξη όμως πολλά παιδιά, κυρίως κορίτσια, δεν πήγαιναν καθόλου στο σχολείο.
- Το ελληνικό σχολείο, που διαρκούσε τρία χρόνια και σε αυτό πήγαιναν μετά την τετάρτη Δημοτικού όσοι μαθητές ήθελαν να πάνε στο Γυμνάσιο.

⁹ Τα βιβλία της μεταφέρθηκαν για ασφάλεια στην Ακρόπολη, μαζί με εκείνα από τη βιβλιοθήκη της Μονής Καισαριανής κι έγιναν φυσέκια (τύλιγαν με το χαρτί τους το μπαρούτι) από τους έγκλειστους επαναστάτες, κατά την πολιορκία από τον Κιουταχλή.

¹⁰ Οι ανδριάντες Καποδίστρια και Εϋνάρδου κοσμούν τον Εθνικό Κήπο.

→ Το γυμνάσιο, που διαρκούσε τέσσερα χρόνια και σε αυτό έμπαιναν με εξετάσεις όσοι τελείωναν το ελληνικό σχολείο. Όσοι έπαιρναν απολυτήριο από το γυμνάσιο, έμπαιναν στο Πανεπιστήμιο χωρίς εξετάσεις.

Στην περίοδο του Όθωνα θεμελιώθηκε νομικά και εξαπλώθηκε γεωγραφικά το κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα, ενώ διαμορφώθηκε η γλώσσα, η μέθοδος και το περιεχόμενο της διδασκαλίας σε αντιστοιχία με τις κοινωνικές ανάγκες της Ελλάδας του 19ου αιώνα.

Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο

Με την ολοκλήρωση των δραστηριοτήτων της Διαδρομής *Η διαχρονία στη γειτονιά του σχολείου*, ο/η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά να καταγράψουν τα ερωτήματά τους για την εκπαίδευση κατά την προεπαναστατική περίοδο και την περίοδο της Επανάστασης στην Αθήνα, αλλά και μέχρι σήμερα. Στα ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσουν να βρουν απαντήσεις ακολουθώντας τη διαδρομή που προτείνεται. Για να βοηθήσει τα παιδιά να θέσουν καίρια ερωτήματα, μπορεί να αξιοποιήσει εικόνες από την ιστοσελίδα <https://spetses.wordpress.com/ktiria/kapodistriaki/>, καθώς και κείμενα της διαδρομής αυτής. Προτείνεται να διαβάσουν επίσης και να σχολιάσουν αποσπάσματα που βρίσκονται στον ομώνυμο ψηφιακό φάκελο και που αναδεικνύουν τη σημασία που έδιναν οι Έλληνες στη μόρφωση και την παιδεία τα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Χρήσιμο είναι να επισημανθούν στο χάρτη η διαδρομή και οι σταθμοί της.

Οι σταθμοί της περιήγησης: Περπατώντας στην Πλάκα

Για την περιπατητική διαδρομή έχει επιλεγεί η Πλάκα, καρδιά της Αθήνας των νεότερων χρόνων, με συνεχή κατοίκηση από την αρχαιότητα. Στον ιστό της διατηρούνται ιστορικά εκπαιδευτικά κτίρια που θα γίνουν αφορμή για τη γνωριμία με την εξέλιξη της εκπαίδευσης από την προεπαναστατική περίοδο μέχρι σήμερα.

Περιλαμβάνει πέντε σταθμούς: Πλατεία Φιλομούσου Εταιρείας (οδός Κυδαθηναίων), Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών (οδός Θόλου), το 74ο Δημοτικό Σχολείο της Αθήνας (οδός Αδριανού), τα Πειραματικά Γυμνάσιο και Λύκειο (οδός, Αδριανού, οδός Ηπίτου) και τέλος τη σχολή Χίλλ (οδός Θουκυδίδου).

ΠΛΑΤΕΙΑ ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΥ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (ΟΔΟΣ ΚΥΔΑΘΗΝΑΙΩΝ, ΠΛΑΚΑ)

Στην καρδιά της Πλάκας βρίσκεται η πλατεία Φιλομούσου Εταιρείας, που πήρε το όνομά της από τον Δήμο Αθηναίων στα μέσα του 19ου αιώνα. Η πλατεία οριοθετείται από τις οδούς Κυδαθηναίων, Φαρμάκη, Φιλομούσου Εταιρείας και Αγγέλου Γέροντα.

Εικ. 56

Γενική άποψη
της πλατείας
Φιλομούσου
Εταιρείας, Πλάκα.

Εικ. 57

Προτομή Δημητρίου
Καμπούρογλου,
Νικόλαος
Γεωργαντής, 1936.

Σκοποί και δράσεις της Φιλομούσου Εταιρείας

Η Φιλόμουσος Εταιρεία ιδρύθηκε το 1813 στην Αθήνα από Έλληνες και Φιλέλληνες με σκοπό την προετοιμασία του Αγώνα της Ανεξαρτησίας, τη στήριξη των γραμμάτων και την αποκάλυψη και διατήρηση αρχαιολογικών θησαυρών. Ιδρυτικά της μέλη Αθηναίοι πρόκριτοι και ξεχωριστό μέλος της ο Ι. Καποδίστριας. Το 1824 η εταιρεία ιδρύει ένα αλληλοδιδασκτικό σχολείο για αγόρια, με στέγη το Φετιχιέ τζαμί (Μοναστηράκι, Ρωμαϊκή Αγορά) και το πρώτο παρθεναγωγείο της Αθήνας, με στέγη το τζαμί του Παρθενώνα. Πληρώνει μισθούς για δασκάλους, στηρίζει τους φτωχούς μαθητές, εκδίδει κλασικούς συγγραφείς, προστατεύει τις αρχαιότητες και ζητά χώρο στέγασης για αρχαιολογικά ευρήματα (βλ. σελίδα 16). Το αλληλοδιδασκτικό σχολείο έφτασε να έχει 250 μαθητές. Από τον Οκτώβρη του 1823 έως το Σεπτέμβρη του 1824 ξοδεύτηκαν 741.03 γρόσια για πάγκους, μελάνη, κονδύλια, τεπεσίρι, σκαμνιά, πίνακες, αβάκια. Η Φιλόμουσος Εταιρεία διαλύεται το 1827 όταν οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν πάλι την Αθήνα και ταυτόχρονα τα σχολεία κλείνουν.

Πηγή: Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ., ο.π.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τα παιδιά περπατούν στο τετράγωνο της πλατείας, καταγράφουν τα ονόματα των οδών που την περιβάλλουν, τα κτίρια που βρίσκονται σε αυτές και τις σημερινές τους χρήσεις, αναζητούν ενημερωτικές πινακίδες με πληροφορίες για την ιστορία τους, σχεδιάζουν το σκαρίφημά της. Γιατί φέρει αυτό το όνομα η πλατεία; Ο/η εκπαιδευτικός δίνει στα παιδιά το κείμενο με τους σκοπούς και τις δράσεις της.
- Φωτογραφίζουν τις προτομές του Δημητρίου Καμπούρογλου, αθηναιογράφου, και του συνθέτη Νίκου Χατζηαποστόλου που βρίσκονται στην πλατεία. Γιατί άραγε οι προτομές τους τοποθετήθηκαν στην καρδιά της Πλάκας; Διευρύνουν τις λήψεις τους φωτογραφίζοντας τα κτίρια που περιβάλλουν την πλατεία (ξενοδοχεία, ταβέρνες, το διατηρητέο θερινό σινεμά «Σινέ Παρί») και συζητούν για την πίεση που δέχεται σήμερα η Πλάκα από τον τουρισμό.

ΜΟΥΣΕΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ (ΟΔΟΣ ΘΟΛΟΥ 5)

Το κτίριο αυτό είναι γνωστό ως «Οικία Κλεάνθη» ή «Παλιό Πανεπιστήμιο». Ο πυρήνας του, ο σημερινός υπόγειος χώρος, είναι του 17ου αιώνα. Οι αρχιτέκτονες Σταμάτης Κλεάνθης και ο Έντουαρντ Σάουμπερτ το αγόρασαν το 1831 από την Οθωμανή ιδιοκτήτριά του, τη Σαντέ Χανούμ, το αναμόρφωσαν και το κατοίκησαν. Το

Εικ. 58

Μουσείο Ιστορίας
του Πανεπιστημίου
Αθηνών.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Η μαθητική ομάδα παρατηρεί προσεκτικά το κτίριο από όλες τις πλευρές, από τις οδούς Θεωρίας, Κλεψύδρας, Θόλου και Πρυτανείου. Πόσοι όροφοι φαίνονται από κάθε πλευρά; Πού βρίσκεται σε σχέση με την πόλη και την Ακρόπολη;
- Ο/η εκπαιδευτικός φροντίζει να έχει προηγουμένως εξασφαλίσει την είσοδο στον μουσειακό χώρο. Τα παιδιά σχεδιάζουν ή φωτογραφίζουν λεπτομέρειες, όπως τον εξώστη του ορόφου, την αυλή, το χαγιάτι, το πηγάδι. Όλα αποτελούν στοιχεία της παραδοσιακής αθηναϊκής αρχιτεκτονικής. Περιηγούνται τις συλλογές του μουσείου που αποτελούνται από σπάνια βιβλία χειρόγραφα, επιστημονικά όργανα κ.α. Περισσότερα στον ιστότοπο του Μουσείου <http://www.historymuseum.uoa.gr/>

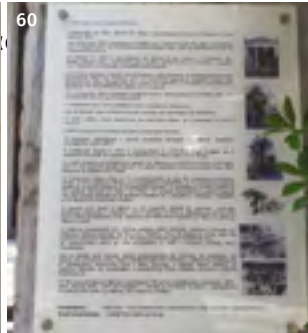
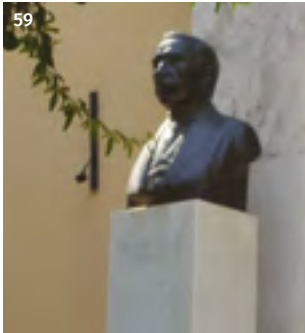
74ο ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΑΘΗΝΩΝ (ΟΔΟΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥ 106)

Εικ. 59

Προτομή Βασιλείου
Καμπάνη, είσοδος
74ου Δημοτικού
Σχολείου Αθηνών.

Εικ. 60

Ενημερωτική
πινακίδα, είσοδος
74ου Δημοτικού
Σχολείου Αθηνών.

Εικ. 61

74ο Δημοτικό
Σχολείο Αθηνών.

κίονες και αέτωμα, έργο του αρχιτέκτονα Παναγή Κάλκου, χτισμένο σε οικόπεδο που παραχωρήθηκε από το κράτος στον Δήμο της Αθήνας. Το 1875-76 στεγάζει το Β' Δημοτικό Αρρένων κι από τότε λειτουργεί αδιάκοπα. Το σχολείο είχε 3 αίθουσες: την μεγάλη όπου εφαρμοζόταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος και 2 μικρότερες, της προκαταρκτικής κλάσης και του συνδιδασκτικού τμήματος. Είχε μεγάλη αυλή γυμναστικής, γραφείο δασκάλων και χώρους υγιεινής. Μαζί με το σχολείο Καραμάνου αποτελούσαν τα μοναδικά κτίρια που χτίστηκαν για δημόσια σχολεία στοιχειώδους εκπαίδευσης στην Αθήνα του 19ου αιώνα. Ονομάστηκε σχολείο του Καμπάνη

από τον δάσκαλο και μετέπειτα διευθυντή του, που δίδασκε εδώ για 34 χρόνια (1904-1938) και η προτομή του βρίσκεται στην είσοδο του σχολείου.

Και κάτι ακόμα

Το «Σχολείο Καραμάνου» ήταν το πρώτο δημοτικό της Αθήνας που χτίστηκε από τον δήμο, το 1840, σε χώρο που υπήρχε παλιότερα εκκλησία, στην οδό Αθηνάς. Στο σημείο σήμερα υπάρχει ομώνυμη μικρή πλατεία, προς τιμήν του δάσκαλου Μιχαήλ Καραμάνου. Μέχρι τότε το σχολείο στεγαζόταν σε ακατάλληλο ημιυπόγειο της Πλάκας με σοβάδες που έπεφταν, παράθυρα χωρίς τζάμια, όπως έγγραφε στη διαμαρτυρία του προς τον Δήμο ο Καραμάνος. Επειδή το νέο σχολείο δεν είχε εξοπλισμό, ο Μ. Καραμάνος και οι μαθητές του κουβάλησαν τα σαθρά έπιπλα από το σχολείο της Πλάκας. Το σχολείο λειτούργησε μέχρι το 1916, οπότε και κατεδαφίστηκε για να κτιστούν λαϊκά λουτρά.

Πηγή: Σκιαδάς, Ε. (11/09/2018). Το πρώτο δημοτικό σχολείο Αθηνών και ο δάσκαλος Μιχαήλ Μ. Καραμάνος. Τα Αθηναϊκά. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/atbv9shw>

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Οι μαθητές/τριες παρατηρούν προσεκτικά το κτίριο, επισημαίνουν τα νεοκλασικά στοιχεία (κίονες, αέτωμα), διαβάζουν και φωτογραφίζουν τη δίγλωσση ενημερωτική πινακίδα. Σε τι χρησιμεύει η πινακίδα; Γιατί είναι σημαντική η σήμανση των ιστορικών κτιρίων στην πόλη; Σε ποιους απευθύνεται;
- Ποιος μπορεί να τιμάται με την προτομή στο προαύλιο του σχολείου; Τι σχέση μπορεί να είχε με το σχολείο; Διατυπώνουν υποθέσεις και τις καταγράφουν.

ΤΑ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ (ΑΔΡΙΑΝΟΥ 114/ ΗΠΙΤΟΥ 15, ΠΛΑΚΑ)

Εικ. 62
1ο Πειραματικό
Λύκειο Αθηνών.
«Γεννάδειο», Ηπίτου
15, Πλάκα.

Εικ. 63
1ο Πειραματικό
Γυμνάσιο Αθηνών,
Αδριανού 114,
Πλάκα.

Σήμερα είναι το 1ο Πρότυπο Πειραματικό Γυμνάσιο και 1ο Πειραματικό Λύκειο Αθηνών. Κάποτε συνέθεταν μαζί το Κεντρικό σχολείο, την πρώτη στέγη της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νέου ελληνικού κράτους, με ιδρυτή τον Ιωάννη Καποδίστρια και έδρα την Αίγινα. Μετά τη δολοφονία του, το σχολείο μεταφέρεται στην Αθήνα όπου για πολλά χρόνια δεν έχει σταθερή στέγη. Από το 1837 ως το 1964 ταξιδεύει σε διάφορα κτίρια όπως η οικία Κλεάνθους (Παλιό Πανεπιστήμιο), η οικία Μπότσαρη και το Βαρβάκειο Λύκειο. Το 1964 καταλήγει στον αριθμό 15 της οδού Ηπίτου. Σήμερα στην Ηπίτου στεγάζεται το 1ο Πειραματικό Λύκειο και στην Αδριανού το 1ο Πρότυπο Πειραματικό Γυμνάσιο. Ο πρώτος του διευθυντής ήταν ο Γρηγόριος Γεννάδιος, με θητεία που άφησε εποχή και έδωσε το όνομά του στο

σχολείο. Η βιβλιοθήκη των Πειραματικών υπάρχει από την εποχή που το σχολείο βρισκόταν στην Αίγινα και περιλαμβάνει 4.500 τίτλους με εκατοντάδες τόμους που χρονολογούνται από τον 16ο και 19ο αιώνα.

Από το κατώφλι του έχουν περάσει ως μαθητές πολλές προσωπικότητες, από τον Κουμουνδούρο και τον Τρικούπη, μέχρι τον ζωγράφο Τσαρούχη.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Οι μαθητές/τριες συζητούν γιατί μπορεί να ονομάζονται Πειραματικά. Ενδεικτικά, πώς δοκιμάζονται καινούριες ιδέες για καλύτερη εκπαίδευση; Εφαρμόζονται σε όλα τα σχολεία από την αρχή; Οι ίδιοι/ίδιες, ποιες ιδέες για καλύτερη εκπαίδευση έχουν να προτείνουν; Πώς θα τις δοκίμαζαν;
- Συζητούν ιδέες και προτάσεις για την ανάδειξη και διαχείριση αυτής της βιβλιοθήκης.

ΣΧΟΛΗ ΧΙΛΛ

(ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ 9 ΚΑΙ ΝΑΥΑΡΧΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ)

Εικ. 64, 65, 66

Σχολή Χιλλ,
Θουκυδίδου 9,
Πλάκα.

Η Σχολή Χιλλ ήταν το πρώτο Παρθεναγωγείο, το παλαιότερο ιδιωτικό σχολείο του ελεύθερου κράτους, το πρώτο Νηπιαγωγείο της Αθήνας. Ιδρύθηκε από τον Αμερικανό προτεστάντη ιεραπόστολο Ιωάννη Χιλλ και τη γυναίκα του Φαννή Χιλλ και λειτουργεί χωρίς διακοπή από το 1831. Οι Χιλλ αφιέρωσαν τη ζωή τους στη γυναικεία εκπαίδευση με το πρώτο αλληλοδιδασκτικό σχολείο για κορίτσια και στη συνέχεια το 1834 το πρώτο ανώτερο παρθεναγωγείο και διδασκαλείο για να εκπαιδευτούν οι πρώτες δασκάλες. Στο σχολείο φοιτούσαν οι κόρες αγωνιστών της επανάστασης με υποτροφία του κράτους. Το σημερινό κτίριο κτίστηκε το 1937 στην ίδια θέση με το παλιότερο. Στη διάρκεια της Κατοχής επιτάχθηκε από τους Γερμανούς και στέγασε βομβόπληκτες οικογένειες. Από το 1982 φοιτούν σε αυτό και αγόρια. Στα αρχεία του μπορεί κανένας να βρει στοιχεία για την κοινωνική και ιστορική εξέλιξη της εκπαίδευσης στον τόπο μας.

Πηγές: Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (11/5/2016) *Η σχολή Χιλλ και το νηπιαγωγείο της* (ομιλία). Σύλλογος των Αθηναίων. Ανακτήθηκε 20/11/2020, από <https://tinyurl.com/bzm3e2dt>

Κτίρια. Ιστορικό Αρχείο. Σχολή Χιλλ. Διαθέσιμο στο <https://www.hillarchive.gr/archive/ktiria/page/0.html>

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Οι μαθητές/τριες αναζητούν την ενημερωτική πινακίδα στην είσοδο του σχολείου και επισημαίνουν την ημερομηνία 1831, μόλις μια δεκαετία μετά την επανάσταση του 1821. Παρατηρούν τον ψηλό μαντρότοιχο και συγκρίνουν με την περίφραξη του σχολείου τους – τι μπορούν να δουν προς

τα μέσα, τι από μέσα προς τα έξω; Ζητούν να επισκεφθούν το εκκλησάκι του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου που βρίσκεται στην πίσω αυλή από το 1885.

Και κάτι ακόμα

Οι Χιλλ όταν ξεκίνησαν τη λειτουργία του σχολείου, έφτιαχναν τα θρανία από ξύλινα κασόνια.

Έγιναν γνωστοί, εκτός των άλλων, στην αθηναϊκή κοινωνία για την πρώτη σόμπα και την πρώτη κουνιστή πολυθρόνα στην Αθήνα.

Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή

Προτείνεται η αξιοποίηση του εικονογραφημένου Χρονολογίου από το Πρόγραμμα Εκπαίδευσης Μουσουλμανοπαίδων. Διαθέσιμο στο <https://museduc.gr/images/stories/books/ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ.pdf>. Εντοπίζουν στο χρονολόγιο την εξέλιξη της επανάστασης του 1821 και την συνέχεια ως την ανακήρυξη της Αθήνας ως πρωτεύουσας το 1834. Συζητούν για την Αμερικανική και τη Γαλλική επανάσταση που προηγούνται και επηρεάζουν την Ελληνική και τις αρχές τους για την εκπαίδευση όλων. Σε χαρτί του μέτρου ετοιμάζουν το δικό τους χρονολόγιο όπου προσθέτουν σταδιακά εικόνες, φωτογραφίες, κείμενα από τη διαδρομή τους στην ιστορία της εκπαίδευσης.

Δραστηριότητες 1ου σταθμού

- Οι μαθητές/τριες διαβάζουν το απόσπασμα που ακολουθεί από τα απομνημονεύματα του Γεωργίου Ψύλλα¹¹, όπου περιγράφει πώς έμαθε τα πρώτα του γράμματα στην ενορία της Αγίας Θέκλας. Στο κείμενο έχει κρατηθεί ο αυθεντικός λόγος για να μπουν τα παιδιά στο κλίμα της εποχής αλλά και να διαπιστώσουν τη συνέχεια στη γλώσσα. Συζητούν για τον τρόπο με τον οποίο μάθαιναν τα παιδιά γράμματα, τα χρόνια της τουρκοκρατίας, για τη συμβολή του κλήρου, για τη σημασία της υποτροφίας της Φιλομούσου Εταιρείας και αναζητούν στοιχεία για για το ρόλο των εύπορων Ελλήνων του εξωτερικού στη στήριξη των σχολείων (βλ. σχετικά στον ομώνυμο ψηφιακό φάκελο).

«Ενθυμούμαι ότι έχων φίλον και συμπαίκτη τον πρωτότοκον υιόν του γείτονος Ελευθερίου Μανδρά [...] και ζητήσας αυτόν Δευτέραν τινά της εβδομάδος και μη ευρών αυτόν εις την οικίαν του, πληροφορηθείς δε παρά της μητρός του ότι ετοποθετήθη εις το σχολείον το οποίον διηύθυνε ο της ενορίας εφημέριος Βησσαρίωνπροσήλθον και εγώ [...] και είδον αυτόν καθήμενον μεταξύ πολλών και άλλων παιδίων και κρατώντα εις χείρας την πινακίδα. Τότε ο εφημέριος και διδάσκαλος [...] καλεί να τον πλησιάσω και να αποφασίσω να μάθω γράμματα. Με κάθισε πλησίον του, μοι προσέφερεν ολίγα σύκα και μου έγραψεν εις την πινακίδα τα 24 γράμματα του αλφαβήτου και μετ' ολίγας στιγμάς, ιδών ότι εξέμαθον το τακτικόν αλφάβητον, μου έγραψε και το σύνθετον, δηλ. αω, βψ ,κ.λπ. Αλλά και τούτο μέχρι τις μεσημβρίας το έμαθα {...} Τότε προετράπη η μητέρα μου να μου αγοράση μίαν φυλλάδα (ούτως ονομάζετο το πρώτον έντυπο της μαθήσεως των γραμμάτων). Μετά την

11 Ο Γ. Ψύλλας γεννήθηκε στην Αθήνα το 1794 και ήταν εκδότης της «Εφημερίδος των Αθηνών» και πολιτικός. Μαθήτευσε στη Σχολή του Κοινού και στη Σχολή Ιωάννου Ντέκα (βλ. παραπάνω), συνέχισε τις σπουδές του στην Ευρώπη, ως υπότροφος της Φιλομούσου Εταιρείας των Αθηνών.

φυλλάδα εδιδάχθην την Οκτώηχον και το Ψαλτήριον και επρόκειτο να διδαχθώ και τον Απόστολον ...όλα ταύτα διδασκόμενα τότε εις εκμάθησιν των γραμμάτων, αλλά χρησιμεύοντα συγχρόνως εις ανάγνωσιν εν ταις εκκλησίαις εκ μέρους των παιδίων των ενοριών».

Ψύλλας, Γ. (1974). *Απομνημονεύματα του βίου μου. Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας* 8. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, σσ. 1-3. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/3v735yms>

- Οι μαθητές/ήτρίες συζητούν για το αλληλοδιδασκτικό σχολείο και τις ανάγκες που οδήγησαν στην εφαρμογή του. Δοκιμάζουν να εφαρμόσουν στοιχεία της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου για μια μέρα και συζητούν την εμπειρία τους. Κάνουν συγκρίσεις με τη σύγχρονη δωρεάν και διαθέσιμη σε όλους δημόσια εκπαίδευση και τον τρόπο διδασκαλίας που ακολουθείται στην τάξη τους. Ερευνούν αν σε άλλα μέρη του κόσμου εξακολουθεί να γίνεται αυτής η μορφής διδασκαλία και για ποιους λόγους συμβαίνει αυτό. Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να τους ενημερώσει για το σύγχρονο μοντέλο peer-to peer education (εκπαίδευση από ομοτίμους), να το δοκιμάσουν και να το συζητήσουν.
- Με αφορμή τα παρθεναγωγεία και τη χωριστή φοίτηση αγοριών κοριτσιών συζητούν αν σήμερα υπάρχουν παιδιά αποκλεισμένα από το σχολείο, όπως ήταν τα κορίτσια πριν δύο αιώνες (και παλιότερα). Γιατί δεν πήγαιναν όλα τα παιδιά σχολείο; Γιατί τα κορίτσια σπάνια μορφώνονταν; Αναπτύσσουν επιχειρήματα υπέρ της ισότιμης εκπαίδευσης όλων.
- Με το βασιλικό διάταγμα περί δημοτικών σχολείων του 1834 τίθενται οι βάσεις της υποχρεωτικής εκπαίδευσης για τις ηλικίες 5-12 ετών υπό την ευθύνη του δήμου, από όπου και το όνομα δημοτικά, με την ίδρυση και τη συντήρηση να βαρύνει το δήμο που είναι υποχρεωμένος να προσφέρει στο δάσκαλο μισθό και στέγη. Τι συμβαίνει σήμερα; Ποιος έχει ποια ευθύνη για τα σχολικά κτίρια, τα βιβλία, τους μισθούς των εκπαιδευτικών;

Δραστηριότητες 2ου σταθμού

- Οι μαθητές/ήτρίες φτιάχνουν την ιστορική γραμμή του κτιρίου, όπου προσθέτουν φωτογραφίες, σχέδια και κείμενα. (Η δραστηριότητα συνδέεται με τη Διαδρομή για την Αρχιτεκτονική.)
- Αξιοποιώντας όσα είδαν στο Μουσείο Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και με τη βοήθεια της ιστοσελίδας του <http://www.historymuseum.uoa.gr>, φαντάζονται τη ζωή των πρώτων φοιτητών. Ήταν μόλις 52, μόνο άντρες. Επιλέγουν μια από τις τέσσερις σχολές που λειτουργούσαν (Ιατρική, Θεολογία, Νομική, Φιλοσοφική που περιλάμβανε και τις θετικές επιστήμες) και ετοιμάζουν παιχνίδια ρόλων.
- Ο Κολοκοτρώνης υπήρξε ένας από τους 75 ακροατές στο πρώτο Πανεπιστήμιο. Συζητούν για την επιλογή του αυτή. Γιατί μπορεί να το έκανε; Τι φαντάζονται ότι ήθελε να μάθει; Πώς αξιολογούν αυτό το στοιχείο για την προσωπικότητα του γέρου του Μοριά; Μαθαίνουν περισσότερα πράγματα για το σημερινό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο.
- Η Ιωάννα Στεφανόπολι ήταν η πρώτη φοιτήτρια, το 1890. Φοίτησε σε αυτό το κτίριο; Πώς φαντάζονται ότι την υποδέχτηκαν οι συμφοιτητές της; Με ρόλο δημοσιογράφων, τα παιδιά σε ομάδες συντάσσουν άρθρα για το γεγονός. Περισσότερα στοιχεία στο Μπέλλα, Μ. (2019). *Ιωάννα Στεφανόπολι - Η πρώτη φοιτήτρια στο ελληνικό πανεπιστήμιο*. Alfavita. Διαθέσιμο στο https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/281312_ioanna-stefanopoli-i-proti-foititria-sto-elliniko-panepistimio.
- Το 1922 το κτίριο φιλοξενεί Μικρασιάτες πρόσφυγες. Διαβάζουν αφηγήσεις ανθρώπων που έζησαν εκεί στο άρθρο της Βροντή, Σ. (13/6/2017)

67

Εικ. 67

Η Φανή Χιλλ με τις
μαθήτριάς της.

Εικ. 68

Φανή Χιλλ.

Εικ. 69

Τζον Χιλλ.

68

69

Ένα άγνωστο Μουσείο. Περιοδικό Κ Καθημερινής. Διαθέσιμο στο <https://www.kathimerini.gr/k/k-magazine/913716/ena-agnosto-moyseio>. Φαντάζονται σκηνές από την καθημερινή ζωή τους και τους διαλόγους τους.

Δραστηριότητες 3ου, 4ου, 5ου σταθμών

→ Οι μαθητές/τριες επισκέπτονται τους ιστότοπους του 74ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών και του 46ου Νηπιαγωγείου που στεγάζονται σήμερα στο κτίριο της οδού Αδριανού, διαβάζουν περισσότερα για την ιστορία του, βλέπουν το φωτογραφικό αφιέρωμα στα 140 χρόνια του σχολείου και εμπνέονται να κάνουν το λεύκωμα του δικού τους σχολείου. Ιστοσελίδες: 46ο Νηπιαγωγείο: <https://blogs.sch.gr/46nipath/> και 74ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών: <https://tinyurl.com/3dm5bthx>

- Οι μαθητές/ήττριες επισκέπτονται το ψηφιακό αρχείο του Καποδίστρια και συγκεντρώνουν περισσότερες πληροφορίες για το έργο του, το όραμά του για την εκπαίδευση, καθώς και για το σχολείο της Αίγινας. Διαθέσιμο στο <https://kapodistrias.digitalarchive.gr/thedigitalarchive.php>
- Επισκέπτονται την ιστοσελίδα του Ιδρύματος της Βουλής και διαβάζουν την ομιλία του Κολοκοτρώνη το 1838 στους μαθητές του σχολείου που με την προτροπή του Γυμνασιάρχη Γεννάδιου έγινε στην Πνύκα. Συζητούν τα στοιχεία που τους εντυπωσίασαν. Τι θεωρεί σημαντικό ο Κολοκοτρώνης; Ο λόγος είναι διαθέσιμος στο <https://tinyurl.com/ev9wnvcp8>
- Τα παιδιά επισκέπτονται το ψηφιακό αρχείο της Σχολής Χιλλ στο <https://www.hill.gr/el/> βλέπουν τις κατηγορίες που περιλαμβάνει, περιηγούνται στις φωτογραφίες και τις επιστολές. Συζητούν για τη σημασία των αρχείων στη διάσωση της ιστορικής μνήμης. Ερευνούν αν το σχολείο τους διατηρεί αρχείο παλιών εγγράφων, αντικειμένων, επίπλων, σχολικών βιβλίων, τίτλων σπουδών, φωτογραφιών που αποτυπώνουν την ιστορία του. Περιεργάζονται το υλικό. Ερευνούν την ιστορία του σχολείου και οργανώνουν τα ευρήματά τους σε μια συλλογή με τεκμηρίωση. Προτείνεται να συμβάλουν στην επέκταση της συλλογής με φωτογραφίες, συγκέντρωση προφορικών μαρτυριών από παλιότερους μαθητές και εκπαιδευτικούς όπως και συνεντεύξεις.
- Παρατηρούν τη φωτογραφία της Φαννής Χιλλ με τις μαθήτριάς της και τα πορτραίτα των Χιλλ και φαντάζονται την προετοιμασία της φωτογράφισης. Στη συνέχεια βγάζουν μια φωτογραφία με τον δάσκαλο/α τους, προσπαθώντας να στηθούν με τον ίδιο τρόπο. Αναζητούν παλιές ομαδικές φωτογραφίες των γονιών τους ή από το αρχείο του σχολείου και οργανώνουν μια έκθεση, τοποθετώντας τις σε χρονική σειρά. Τι παρατηρούν σχετικά με τον αριθμό των παιδιών, την ενδυμασία τους, τη στάση τους;
- Ζωγραφίζουν ή φωτογραφίζουν τα πορτρέτα των εκπαιδευτικών του σχολείου: τους ζητούν να ποζάρουν με ένα αγαπημένο αντικείμενο και να τους πει ο καθένας μια μικρή ιστορία από τα παιδικά του χρόνια στο σχολείο. Με τα πορτρέτα φτιάχνουν την πινακοθήκη των εκπαιδευτικών του σχολείου. Σε τι μοιάζουν και σε τι διαφέρουν με τα πορτρέτα των εκπαιδευτικών του 19ου αιώνα; Συζητούν για τον ρόλο του δασκάλου και τις αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου.

Περισσότερα για την εκπαίδευση και την ιστορία της στην Αθήνα, στον ομώνυμο ψηφιακό φάκελο που περιλαμβάνει συμπληρωματικά κείμενα, γνωριμία με ιστορικά σχολεία και τον ρόλο των ευεργετών, κείμενα σχετικά με την παιδική εργασία, την εκπαίδευση των γυναικών, το γλωσσικό ζήτημα και την επικράτηση της δημοτικής.

Με το βλέμμα των άλλων. Διαδρομή έκτη

Ταξιδιώτες κάθε λογής, περιηγητές, έμποροι, αρχιτέκτονες, αρχαιοδίφες, διπλωμάτες, Βαυαροί αξιωματούχοι, τυχοδιώκτες, στρατιωτικοί, πολιτικοί, εργάτες και τεχνίτες για τις νέες ανάγκες της πρωτεύουσας, δημοσιογράφοι, φοιτητές, πρόσφυγες από την Μικρά Ασία, εσωτερικοί μετανάστες, οικονομικοί μετανάστες από την Αλβανία στην αρχή, από πολλές χώρες της Ευρώπης, της Αφρικής και της Ασίας στη συνέχεια, πολιτικοί πρόσφυγες, πρόσφυγες εξ αιτίας πρόσφατων συγκρούσεων, περαστικοί τουρίστες, αλλά και επιστήμονες, αθλητές, εργαζόμενοι, καλλιτέχνες από άλλες χώρες που αποφάσισαν να συνεχίσουν τη ζωή τους και την καριέρα τους στην Αθήνα. Περιέργεια, αγάπη για την περιπέτεια, ιδιοτέλεια, θαυμασμός στον αρχαίο πολιτισμό, συμφέρον, ρομαντισμός, ανάγκη, πόλεμος, μόδα, φόβος, αναζήτηση καλύτερου μέλλοντος, γαλάζιος ουρανός, σπουδές, τύχη... πολλοί είναι λόγοι που τους οδήγησαν στην Αθήνα. Κάποιοι κάνουν ένα ταξίδι στο ένδοξο παρελθόν, άλλοι απογοητεύονται από τη σύγχρονή τους πόλη κι άλλοι γοητεύονται, κάποιοι βλέπουν αφ' υψηλού μια πόλη που δε μοιάζει ευρωπαϊκή, κι άλλοι βρίσκουν ότι έχει σπουδαίες προοπτικές. Πολλοί έρχονται να ζήσουν στην πόλη από ανάγκη, αγωνιούν για την επιβίωση, την ένταξη, την ευόδωση των ονείρων τους. Όπως και οι περισσότερες οικογένειες των μαθητών και των μαθητριών μας.

Τα ερωτήματα της διαδρομής.

- Ποια είναι η εικόνα των άλλων για την πόλη;
- Πώς βλέπει κανείς την πόλη μέσα από το δικό τους βλέμμα;
- Συναντιούνται τα βλέμματα;

Πώς;

Με αποσπάσματα, σύντομα κείμενα και εικόνες που περιγράφουν όψεις της Αθήνας μέσα από βλέμματα ανθρώπων που ήρθαν στην πόλη για διαφορετικούς λόγους, σε διαφορετικές συγκυρίες και χρονικές περιόδους, επιχειρείται μια διαφορετική ανάγνωση της πόλης. Το υλικό αυτό μπορεί να αξιοποιηθεί είτε αυτοτελώς είτε ως συνοδεία στις άλλες διαδρομές, στο σχολείο ή κατά την περιήγηση. Αρκετά ακόμα αποσπάσματα έχουν ενταχθεί στις διαδρομές και στους αντίστοιχους ψηφιακούς εκπαιδευτικούς φακέλους ως μαρτυρίες.

Και κάτι ακόμα

Προς το τέλος του 17ου αιώνα Ευρωπαίοι λόγιοι περιηγητές που έβλεπαν τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό ως πρόγονο του διαφωτισμού, ως συνδετικό κρίκο μιας αναδυόμενης ευρωπαϊκής ταυτότητας, αρχίζουν να επισκέπτονται την Αθήνα. Επιστρέφοντας στη χώρα τους εκδίδουν βιβλία με περιγραφές και απεικονίσεις του τοπίου και των αρχαίων μνημείων αλλά και κάποιων από τους ανθρώπους που συνάντησαν. Οι εκδόσεις αυτές αποτελούν πολύτιμη γνώση για την Αθήνα, την κατάσταση των αρχαιοτήτων, την καθημερινότητα και τη διακυβέρνηση της πόλης, τις αλλαγές της, τόσο για τα προεπαναστατικά όσο και τα μετεπαναστατικά χρόνια.

Περισσότερα:

Το Αττικό Τοπίο μέσα από τα μάτια των ξένων Περιηγητών (2015). Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/ysca3t23>

Με το Βλέμμα Των Περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι, Αθήνα. TRAVELOGUES, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/6he6thzp> (Σκίτσα, γκραβούρες, φωτογραφίες περιηγητών).

Η Αθήνα μέσα από τα μάτια των περιηγητών - Η Ακρόπολη (H. W. Williams 1820) (4/2017). Μουσείο Μπενάκη. Διαθέσιμο στο <https://youtu.be/frlx6BzAaEw> (Σύντομο βίντεο).

Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. & Κουτσογιάννης Θ. (επιμ) (2015). «Ένα όνειρο ανάμεσα σε υπέροχα ερείπια...». Περίπατος στην Αθήνα των περιηγητών, 17ος -19ος Αιώνας. Αθήνα: ΥΠΠΟΠΑΙΘ, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/5yk2k28c> (Κατάλογος έκθεσης, με πολλές εικόνες και κείμενα).

Κείμενα

«Όλα όσα έπλασε ο Θεός του κόσμου την ημέρα της δημιουργίας κι ό,τι έφτιαξε ο άνθρωπος ή θα φτιάξει μελλοντικά [...] όλα μα όλα, θα τα βρεις ιστορημένα απ' τα καλέμια θείων τεχνιτών σε τούτον εδώ τον ναό της Αθηνάς. [...] Έχω γυρίσει και τις επτά χώρες που βρίσκονται στο τέταρτο του κατοικημένου κόσμου [...] ομολογώ πως **πουθενά αλλού δεν είδα τόσα πολλά και τέτοια αριστουργήματα** [...] Κανείς από τους περιηγητές του κόσμου δεν θα πρέπει να λέει πως είναι κοσμογυρισμένος, αν δεν έχει επισκεφτεί την πόλη των Αθηνών. [...]

Τα σπίτια της Αθήνας (είναι) όλα κεραμοσκεπαστα και πολύ στέρεες πέτρινες κατασκευές. [...] δεν πρόκειται να δεις ξύλινο σπίτι ή χτισμένο με τούβλα και λάσπη (...). Οι σοφοί γερο-γιαούρηδες φοράνε μαύρα καλύμματα (καπέλα). Τα ρούχα τους είναι κι αυτά από κατάμαυρα υφάσματα. Οι πιο νέοι βάζουν κόκκινα φέσια και πολύχρωμα μάλλινα γιλέκα [...] φορούν μαύρα ή κόκκινα παπούτσια. Οι γυναίκες τους ντύνονται με χρωματιστά φουστάνια [...] Οι μουσουλμάνοι κάτοικοι δεν χαίρουν μεγάλης εκτίμησης και θεωρούνται παρακατιανοί. Κι αυτό γιατί οι καφίρηδες (άπιστοι) είναι πλούσιοι έμποροι κι έχουν συνεταίρους στα πέρατα της Ευρώπης.»

Ο Εβλιγιά Τσελεμπί από την Κωνσταντινούπολη, από το 1640 μέχρι το 1676 έκανε περιηγήσεις και οι εντυπώσεις του συγκεντρώθηκαν σε ένα δεκάτομο έργο, το «Seyahatnâme», «Βιβλίο των ταξιδιών».

Τσελεμπί, Ε. (2010). *Ταξίδι στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκάτη

«Ανάμεσα στους λόφους των Μουσών [Φιλοπάππου] και του Αγχεσμού [Λυκαβηττού] και κάτω από την Ακρόπολη, **η Αθήνα αποκαλύφθηκε μπροστά μου**: πλατιές στέγες και, ανάμεσά τους, μιναρέδες, κυπαρίσσια, ερείπια, μοναχικές κολώνες· οι τρούλοι από τα τζαμιά, στεφανωμένοι με φωλιές πελαργών και λουσμένοι στο φως του ήλιου, ήταν ένα όμορφο θέαμα [...] Κατεβαίνοντας από την Ακρόπολη, πήρα μαζί μου ένα κομμάτι μάρμαρο από τον Παρθενώνα, όπως είχα μαζέψει κι ένα μικρό κομματάκι πέτρας από τον τάφο του Αγαμέμνονα. Κι από τότε, κάτι αφαιρώ από τα μνημεία που είδα, έτσι για ενθύμηση. Βέβαια, δεν είναι τόσο ωραία σαν κι αυτά που άρπαξαν ο κ. Ντε Σουαζέλ και ο λόρδος Ελγίνος, όμως εμένα μου φτάνουν.»

Ο François-René de Chateaubriand (1768-1848) ήταν Γάλλος συγγραφέας, πολιτικός, διπλωμάτης και ιστορικός.

Chateaubriand, Fr.-R. de (1979), *Οδοιπορικό. Η Ελλάδα του 1806: Από το Παρίσι στην Ιερουσαλήμ*. Αθήνα: Δωδώνη.

Και κάτι ακόμα

Όταν άρχισε η Ελληνική Επανάσταση, ο Σατωμπριάν συνδέθηκε με τις φιλελληνικές εταιρείες και προσάρτησε στο Οδοιπορικό το «Περί Ελλάδος Υπόμνημα», όπου υποστήριζε από νομικής, ιστορικής και ηθικής άποψης τα «Δίκαια της Ελλάδας». Η πόλη τον τιμά με μια οδό και προτομή σε κηπάριο πίσω από την Εθνική Πινακοθήκη.

«**Οι δρόμοι είναι στενοί** και οι περισσότεροι χωρίς καλντιρίμι [πλακόστρωτο]. Αλλά και στους στρωμένους το καλντιρίμι είναι άθλιο γιατί έχει γίνει από μικρές πέτρες. Άβολα σπίτια συνήθως ισόγεια και με σκοτεινά δωμάτια και χαγιάτι μπροστά στα παράθυρα που εμποδίζει το φως. Όλα έχουν περιτοχισμένη αυλή.»

Simone Pomardi, ζωγράφος, φτάνει στην Αθήνα το 1805.

Σιμόπουλος, Γ. (2001) *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Στάχυ

Έως πριν μερικά χρόνια ένα ταξίδι στην Αθήνα εθεωρείτο πολύ σημαντικό εγχείρημα, τρομερό σε δυσκολίες και κινδύνους. [...] Η Αττική σήμερα βρίθει από ταξιδιώτες, ενώ αρκετές από τις ξανθές συμπατριώτισσές μας έχουν ανεβεί τους βράχους της Ακρόπολης. Τόσο μεγάλη είναι η αύξηση των επισκεπτών, ώστε η πόλη [...] σύντομα θα εφοδιαστεί με ένα πανδοχείο, έναν νεωτερισμό που ποτέ πριν δεν είχε γνωρίσει η Αθήνα. [...] [Η πόλη] **έχει συντηρήσει, ίσως αδιάκοπα, ένα πληθυσμό οκτώ ή δέκα χιλιάδων ανθρώπων για περισσότερο από τριάντα αιώνες, μια τύχη που κανένα άλλο μέρος στον κόσμο που να γνωρίζω, δεν έχει το δικαίωμα να διεκδικεί**, τύχη που η επίγνωση των επαναστάσεων και των καταστροφών που συνέβησαν στο διάστημα αυτό, την κάνει να μοιάζει ακόμα πιο εκπληκτική.

John Cam Hobhouse, Άγγλος πολιτικός, ταξίδεψε στην Ελλάδα, συντροφιά με τον Μπάιρον, 1809-10.

Στο Κουμαριανού, Αικ. (2005). *Αθήνα, η πόλη - οι άνθρωποι. Αφηγήσεις και μαρτυρίες, 12ος - 19ος αιώνες*. Αθήνα: Ποταμός, σ. 199

Επιστρέψαμε έφιπποι μέσα από την αγορά. [...] Διασχίσαμε ένα μεγάλο κομμάτι ακαλλιέργητης γης [...] Από όλες τις μεριές ξεφύτρωναν καλύβες [...] καμωμένες από χώμα και κλαδιά [...] Στο κέντρο υπήρχαν κοπάδια από βόδια. Ένα κανόνι, το μόνο πολεμικό όπλο που είδαμε, ήταν τοποθετημένο [...] απέναντι στην πύλη που θα πρέπει να ήταν η πύλη της Διομείας [προς τον Νέο Κόσμο]. Τάφοι μαρμαρίνοι, διακοσμημένοι με τουρμπάνια, πλαισιώναν από δυο μεριές την πόλη, επιβεβαιώνοντας τον τάφο πολλών αξιωματικών [Οθωμανών] από την επιδημία τύφου που είχε πλήξει πρόσφατα την Ακρόπολη. Ακολουθήσαμε ένα μονοπάτι προς τα δεξιά, μέσα από αγρούς φυτεμένους με ώριμο πλέον στάρι. Σε αυτό έχουν εναποθέσει τις ελπίδες τους οι έγκλειστοι πολιορκημένοι.

Edgard Quinet, 1830. Στο Κάστρο (Ακρόπολη) παραμένει η Οθωμανική φρουρά. Η πόλη έχει καταστραφεί και οι λίγοι κάτοικοί της χτίζουν πρόχειρες κατασκευές για αν στεγαστούν.

Κουμαριανού, Αικ., ο.π., σ. 282

«Εδώ στην Αθήνα κτίζονται πάρα πολλά σπίτια, τα περισσότερα όμως είναι κακές κατασκευές. **Επειδή υπάρχει έλλειψη στέγης, τα ενοίκια είναι πολύ ακριβά.** Τα κεραμίδια είναι τόσο κακότεχνα τοποθετημένα, ώστε όταν βρέχει δυνατά τη νύχτα πρέπει να έχει κανείς ανοικτή ομπρέλα πάνω από το κρεβάτι του. Πριν από δύο εβδομάδες μια νύχτα, είχε τέτοια καταιγίδα που ποτέ άλλοτε δεν είχα δει. Η βροχή έπεφτε σαν καταρράκτης, οι δρόμοι είχαν γίνει ποτάμια και τα νερά έμπαιναν στα σπίτια, κυρίως στις χαμηλές γειτονιές. Από το ρεύμα του νερού παρασύρθηκαν τέσσερα-πέντε σπίτια»

Christian Hansen, 1835. Ο Christian Hansen ήταν Δανός αρχιτέκτονας. Έκανε τα σχέδια του κτιρίου του Πανεπιστημίου και του το Οφθαλμιατρείου.

Μηχανή του Χρόνου, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/bueac94s>

Εικ. 70

Σκίτσο του Χανς Κρίστιαν Άντερσεν από την επίσκεψή του στην Αθήνα, 1841.

«Η Ακρόπολη, σαν γιγάντιος βασιλικός θρόνος, υψωνόταν πάνω απ' όλα αυτά τα μικρά σπίτια. [...] Το πιο πυκνοκατοικημένο μέρος της Αθήνας απλώνεται κάτω από την Ακρόπολη και γύρω χτίζεται καινούργια πόλη. **Ο ξένος μπορεί να δει την Αθήνα να μεγαλώνει μέρα με τη μέρα.** Ένα δυο εκκλησίες και πολλές ιδιωτικές κατοικίες για υπουργούς και εμπόρους μεγαλώνουν ώρα με την ώρα. Μα ποιοι να 'ναι όλοι αυτοί οι τεχνίτες; [...] Είναι χωρικοί, στρατιώτες ή κλέφτες, που χούφτωσαν το μυστήρι, το σφυρί και το πριόνι, έριξαν μια ματιά στους ξένους εργάτες κι αμέσως έγιναν χτίστες, σιδεράδες και μαραγκοί. Οι Έλληνες είναι ένας έξυπνος λαός. [...] Το καινούργιο παλάτι του βασιλιά χτίζεται ανάμεσα στην πόλη και στον Υμηττό. [...] Η Αθήνα μου φάνηκε τόσο μικρή όσο μια κωμόπολη της Δανίας, και έμοιαζε με μια πόλη που την είχαν χτίσει βιαστικά [...]. Αυτά που λένε εδώ παζάρια είναι συνηθισμένοι φιδωτοί δρόμοι με ξυλόσπιτα και στις δύο άκρες, όπως σε μια δανέζικη αγορά. Τα μαγαζιά είναι στολισμένα με σάρπες, πολύχρωμες κάλτσες, ολόκληρες φορεσιές και παπούτσια και μαροκινό δέρμα. Φαίνονταν βέβαια λίγο χοντροκομμένα και παρδαλά. Εδώ θα βρεις κρέατα, φρούτα, φέσια, εδώ μπορείς να αγοράσεις παλιά και καινούργια βιβλία [...]. Όταν μπήκα μέσα, (σημ. στον Παρθενώνα), κάθε κομμάτι από τα ερείπια του ναού έλαμπε στο δυνατό ήλιο. Στο βάθος, πέρα μακριά, υψωνόταν ο Υμηττός και πάνω στα γυμνά του βράχια ένα γκρίζο σύννεφο άπλωνε τη σκιά του. Θεέ μου, να που ο κάθε άνθρωπος μπορούσε να δει τόση ομορφιά, τόση μεγαλοπρέπεια! Η σκέψη πλαταίνει, όσο πλαταίνει ο χώρος γύρω μας! [...] Γονάτισα στη μοναξιά, γεμάτος χαρά, γαλήνη κι ευτυχία! [...] Όσο έμεινα στην Αθήνα επισκεπτόμουν την Ακρόπολη κάθε μέρα, με ήλιο και βροχή... Μπήκα μέσα στο τζαμί που υπάρχει μέσα στον Παρθενώνα. Όταν γυρνάει ο λογισμός μου στην Ελλάδα, εδώ πάνω, στην Ακρόπολη θα ξαποσταίνει». «Κατέβηκα από την Ακρόπολη και στάθηκα στο θέατρο του Ηρώδη: ένας βοσκός έβοσκε εκεί κοντά τα πρόβατά του. Μερικά πεντάχρονα Ελληνόπουλα μου ρίξαν μια πέτρα και μετά έτρεξαν να κρυφτούν.»

«Στη μέση του δρόμου ορθωνόταν μια χουρμαδιά, τόσο ψηλή, που δεν έχω ξαναδεί. Ένας μικρός φράκτης από κούτσουρα γυρόφερνε τον κορμό τη, αλλιώς θα την είχαν καταστρέψει οι Έλληνες. που όρθιοι στα παλιά τους αμάξια την προσπερνούσαν τρέχοντας, λες κι ήταν σε ιπποδρομίες. [...] Όταν άνοιγαν τον δρόμο είχαν σκοπό να την κόψουν [...] Οι Έλληνες ας θυμούνται πάντα, πως η χώρα τους είναι αυτή που γεφυρώνει την Ευρώπη με την Ανατολή και χρέος τους είναι να κρατούν κάθε ανατολίτικο στολίδι. Κάτι τέτοιο είναι κι αυτή η χουρμαδιά».

«Στη μέση του δρόμου ορθωνόταν μια χουρμαδιά, τόσο ψηλή, που δεν έχω ξαναδεί. Ένας μικρός φράκτης από κούτσουρα γυρόφερνε τον κορμό τη, αλλιώς θα την είχαν καταστρέψει οι Έλληνες. που όρθιοι στα παλιά τους αμάξια την προσπερνούσαν τρέχοντας, λες κι ήταν σε ιπποδρομίες. [...] Όταν άνοιγαν τον δρόμο είχαν σκοπό να την κόψουν [...] Οι Έλληνες ας θυμούνται πάντα, πως η χώρα τους είναι αυτή που γεφυρώνει την Ευρώπη με την Ανατολή και χρέος τους είναι να κρατούν κάθε ανατολίτικο στολίδι. Κάτι τέτοιο είναι κι αυτή η χουρμαδιά».

Άντερσεν, Χ. Κ., (1974). Οδοιπορικό στην Ελλάδα. (Μτφρ. Α. Λούντ). Αθήνα: Εστία.

Στις 2 Απριλίου του 1841, την ημέρα που συμπλήρωνε τα 36 του χρόνια, ο Δανός λογοτέχνης γιόρτασε ανεβαίνοντας στην Ακρόπολη δύο φορές, μία το πρωί και μία το βράδυ.

«Στη μέση της πεδιάδας υψώνονται κάποιοι βράχοι που περικλείουν και προστατεύουν την πόλη: είναι ο Λυκαβηττός, ο λόφος των Μουσών, ο Άρειος Πάγος, και πάνω απ' όλα η Ακρόπολη, ο ωραιότερος και διασημότερος απ' όλους. Ο ταξιδιώτης που πλησιάζει στον Πειραιά δεν βλέπει τη σύγχρονη Αθήνα, τα μάτια του όμως αντικρίζουν έκπληκτα την Ακρόπολη και τα γιγάντια ερείπια που τη στεφανώνουν. **Στην Ελλάδα το παρελθόν πάντα θα αδικεί το παρόν.**»

Εντμόντ Αμπού. Επισκέφτηκε την Ελλάδα το 1852 και έμεινε ως το 1854.

Αμπού, Ε. (2018). *Η Ελλάδα του Όθωνα*. (Μτφρ. Α. Κορνηνέλλη). Αθήνα: Μεταίχμιο

Εικ. 71

Φωτογραφία της Ακρόπολης, Frederic Boissonas, 1903.

«Κάτι όμως λείπει από αυτό το παρδαλό πλήθος, οι γυναίκες. Χωρίς να είναι κλεισμένη μέσα στο σπίτι της όπως η Τουρκάλα, **η Αθηναία σπάνια βγαίνει έξω.** Σ' αυτό το σημείο θυμίζουν τις αρχαίες προγόνους τους. Τα φορέματά τους είναι ένας εξαιρετικά άβολος συνδυασμός των ενδυμάτων της Ανατολής και της Δύσης. Ένα μικρό ανοιχτό ζιπούνι, φαρδιά μανίκια και φόρεμα [...] και κρινολίνο [άκαμπτο ρούχο που τοποθετούσαν οι γυναίκες κάτω από τα φορέματά τους, για να φαίνονται φουσκωμένα]. Στον λαιμό και στα χέρια τους κρέμονται ένα σωρό χρυσά και ασημένια κέρματα κι ακόμα σχεδόν όλα τα παλιά ελληνικά νομίσματα».

Jac Ahrenberg, Φινλανδία, 1878.

Εικόνες και ιστορίες από την έκθεση «Η Ελλάδα μέσα από τα μάτια περιηγητών από το Βορρά», Μηχανή του χρόνου. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/bueac94s>

«**Από το κατώφλι όμως της πόλης πρέπει να αισθανθεί κανείς ότι την έφτιαξαν με αγάπη.** Οι κάτοικοί της δεν λυπήθηκαν τίποτε για να γίνει ωραία. [...] Επένδυσαν με μάρμαρο όλα τα δημόσια κτίρια. η πολύτιμη αυτή πέτρα δεν λείπει και από τα ιδιωτικά σπίτια [ο συγγραφέας κινείται στις γειτονιές του κέντρου με τα νεοκλασικά σπίτια]. [...] Στο τέλος του απογεύματος τα μπαλκόνια γεμίζουν από νεαρές γυναίκες με τις ρόμπες τους. Δέχονται εκεί, σαν σε σαλόνι τις επισκέψεις των φιλενάδων τους. [...] Όλοι οι Έλληνες της Αθήνας εγκαταλείπουν τη φουστανέλα. [...] Είναι πολύ άσχημη. [...] Κοπάδια από κατσίκες διασχίζουν τους δρόμους με αργό βήμα. Κάθε τόσο ο βοσκός τις σταματά για να αρμέξει στην άκρη του πεζοδρομίου, μπροστά στις νοικοκυρές που τον επιπλήττουν.»

«Το Ζάππειο είναι ένα είδος δημόσιου μεγάρου που έχει ανεγερθεί στην είσοδο της Αθήνας. Αποτελεί το όριο του βραδινού περιπάτου. Ένας καλός πατριώτης, ο Ζάππας, το έκανε δωρεά στην Ελλάδα. [...] Δεν είναι μια συγκινητική ιδέα; [...] Σε κάθε βήμα συναντάει κανείς ιδιωτικά ιδρύματα που έχουν γίνει για κοινό αγαθό. Και το κοινό από ευγνωμοσύνη δίνει το όνομα του αγαθοεργού και του ευεργέτη στον αντικείμενο της αγαθοεργίας [...] το Αρσάκειον από τον Αρσάκη, από τον Βαρβάκη το Βαρβάκειον [...] γενικώς οι δωρητές δεν κατοικούν στην Αθήνα, δεν είναι μάλιστα ούτε Έλληνες υπήκοοι. Ανήκουν στη σκλαβωμένη ή την ξενιτεμένη Ελλάδα. [...] Έτσι η Αθήνα ανοικοδομήθηκε με λίγα έξοδα.»

Charles Mauras, Ανταποκρίσεις από την Ελλάδα, 1879 1897 (Γάλλος δημοσιογράφος) Κουμαριανού, Αικ., ο.π., σσ. 449-462

Εικ. 72

Ζάππειο, Στάδιο, Λεωφόρος Αμαλίας. Καρτ ποστάλ, 1900.

«Την άνοιξη, δηλαδή στα μέσα Φεβρουαρίου, αν ο τρομερός βοριάς δεν φέρει παγωμένες πνοές από τα βάρη των Βαλκανίων, είναι γλυκό να γυρίζεις στους δρόμους της Αθήνας, χωρίς να σκέφτεσαι τίποτα. **Το καλοκαίρι όμως: η Αττική μοιάζει** (η

Εικ. 73

Αθήνα, Frederic
Boissonnas, 1920.

γλαυκομάτα θεά Παλλάδα Αθηνά ας μου συγχωρήσει αυτή τη βλασφημία) **με τον πάτο πυρωμένου τηγανιού!**»

Γκαστόν Ντεσάν, 1890.

Αρβανιτάκη, Μ. (Νοε- Δεκ. 2019). Ο «Πάτος του πυρωμένου τηγανιού» και η «Σκόνη των αιώνων». Κομμωτής κομητών, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, τχ 1. Ανακτήθηκε 15/12/2022 από <https://kom-kom.gr/2019/07/11/weather-in-athens/>

«Να το λοιπόν, το τελευταίο μας βράδυ, πολύ ζεστό, πολύ σκονισμένο. Αυτό είναι το αποτέλεσμα των καλύτερων διακοπών που έχω κάνει εδώ και πολλά χρόνια... Θα επιστρέψουμε... ενώ οι μέρες στην Αθήνα θα γίνονται ολοένα και πιο ζεστές –απόψε έτρωγαν έξω στο πεζοδρόμιο στου Κωστή– και οι νύχτες θα γίνονται πιο θορυβώδεις και πιο χαρούμενες... **Θέλεις να ψήνεσαι στον ήλιο και να επιστρέφεις σε τούτους τους ομιλητικούς, φιλικούς ανθρώπους,** απλώς να ζεις, να μιλάς...».

Βιρτζίνια Γουλφ, 8 Μαΐου 1932

Αρβανιτάκη, Μ., ό.π.

[...] Πρωτοπάτησα εις την προβλήτα της Τρούμπας του Πειραιώς. Ήταν ημέρα απογνώσεως και απελπισίας για εμέ. Ρωτώντας βρεθήκαμε εις την πλατεία των Παλιών Ανακτόρων, με τον πελώριο γυμνό χώρο και ακατάστατο. Μόνον με πέντε έως έξι πιπεριές [δέντρα] προς την πλευρά του Βασιλικού Κήπου. Εκεί, κάτω από τη μεσημεριανή, μαγιάτικη λάβα και τις πιπεριές, λίγα άτομα ξαπλωμένα, μικρά παιδιά, κορίτσια και δυο-τρεις μητέρες, ανάμεσα σε μπαγκάζια από παλιοκούρελα, περίμεναν άστεγοι και πεινασμένοι την τύχη τους από κάποιον. Τους πλησίασα κι εγώ, ως όμοιός τους. **Ρώτησα μήπως είναι κι αυτοί πρόσφυγες, μου απάντησαν καταφατικά "ναι".** Και πως περιμένουν από την Περίθαλψη που στεγάζεται μέσα στα Παλιά Ανάκτορα να τους τακτοποιήσει. [...] Μου είπε πως πριν από λίγη ώρα έδωσε εις τον πατέρα μου δύο σκηνές κωνικές [...] για να τις στήσουν εις την περιοχή του Νοσοκομείου Συγγρού, για να στεγαστεί αυτός και η χήρα Πηνελόπη Ψυχαλία με τον πατέρα της, Ν. Μπαμπούλη, με τα εγγόνια του.

Μαρτυρία του Παναγιώτη Σταμπούλου από τα Βουρλά Σμύρνης.

Πανταζόπουλος, Γ. (4/2/2019). Η ιστορία των προσφυγικών συνοικισμών της Αθήνας. LiFO. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/39sa4dfa>

«Εκεί ήτανε το μεγάλο δράμα των γονιών μου, γιατί με το μωρό στην αγκαλιά η μαμά μου [...] πηγαίνανε στα ξενοδοχεία και ρωτούσανε αν υπάρχει κρεβάτι, αν υπάρχει δωμάτιο και τους λέγανε “τσ!”, ούτε όχι δεν λέγανε, “τσ!” κάναν με τη γλώσσα τους και αυτό ήτανε. Εζήτησε λέει ένα ποτήρι γάλα για τη λεχώνα και του είπανε δεν έχουμε. Γιατί μας θεωρούσανε παράσιτα. **Ήρθαν οι “πρόσφυγες” να πάρουν το ψωμί μας,** έτσι λέγανε». Μετά από περιπλάνηση αρκετών ημερών, η οικογένεια Ακερμανίδη βρήκε στέγη με τη βοήθεια μιας γυναίκας που έμενε στη συνοικία της Γαργαρέττας κάτω από την Ακρόπολη. Ο μοναδικός χώρος που μπορούσε να τους

Εικ. 74

Πρόσφυγες έχουν ως πρόχειρο κατάλυμα τον ναό του Ηφαίστου, 1922.

Εικ. 75

Πρόσφυγες στην είσοδο της σημερινής Βουλής, 1922.

προσφέρει ήταν ένα κοτέτσι στην αυλή του σπιτιού της. Αφού πρώτα έσφαξε τη μοναδική κότα που είχε και ασβέστωσε καλά τον χώρο, το κοτέτσι αποτέλεσε το πρώτο "σπίτι" της οικογένειας Ακερμανίδη για έναν τουλάχιστον μήνα μετά την άφιξή της στην Αθήνα».

Τασία Χρυσάφη-Ακερμανίδου

Χαραλαμπίδης, Μ. (26/10/2013) Πρόσφυγες και γηγενείς στη μεσοπολεμική Αθήνα: πτυχές μιας δύσκολης συμβίωσης. Tnxs.gr. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/5y8epkws>

«Εκεί θα πας!»... Δεκαπέντε χρονών κοριτσάκι και βρέθηκε για πρώτη φορά στην πρωτεύουσα. Δέος!!! **Μια μεγαλούπολη, που στα μάτια της φάνταζε εξωπραγματική**, τόσο διαφορετική από το Αίγιο όπου έζησε τα παιδικά της χρόνια. «Μην διστάξεις, θέλει αποφασιστικότητα η ζωή, η Αθήνα είναι για τους δυνατούς! Αν αγαπήσεις αυτήν την πόλη, να ξέρεις πως δεν θα μπορέσεις να ζήσεις μακριά της. Εκεί θα πας!».

Ευσταθία Παλάντζα, Γαλάτσι

Η Αθήνα, μέσα από φωτογραφίες των ανθρώπων της. Αθήνα: Atenistas – ΣΤΑΣΥ. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/3y76wx3z>

«Ο πατέρας μου Σπύρος [...] ήταν το έβδομο παιδί μιας φτωχής αγροτικής οικογένειας από τη Γορτυνία, ο οποίος σε ηλικία 9 ετών ήρθε στην Αθήνα, ακολουθώντας τα μεγαλύτερα αδέρφια του σε αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής. Δούλεψε αρχικά στους δρόμους ως λουστράκι και ως εφημεριδοπώλης. Τραυματίας του Ελληνοϊταλικού πολέμου, άνοιξε στη συνέχεια [...] κατάσταση ψιλικών. Το να ανοίξουν μαγαζί και να χτίσουν σπίτι ήταν την εποχή εκείνη τα δύο μεγαλύτερα όνειρα των νέων που μετανάστευαν από τα χωριά τους στην Αθήνα. [...] Το μαγαζί είχε διάφορες πράματεις και κυρίως υλικά μοδιστρικής, που την εποχή εκείνη είχαν μεγάλη ζήτηση.

Σταματία Σπ. Πισιμίσση, Νέος Κόσμος

Η Αθήνα, μέσα από φωτογραφίες των ανθρώπων της. Αθήνα: Atenistas – ΣΤΑΣΥ. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/3y76wx3z>

«Για μένα ήτανε μια τεράστια αλλαγή γιατί άφησα τους φίλους μου εκεί. Ήταν λογικό να μην μπορώ να προσαρμοστώ εύκολα εδώ. Γιατί στην ουσία ξεριζώθηκα. [...] μου έλειπε το χωριό μου, μου έλειπαν οι φίλοι μου. Μου 'λειπε το σπίτι μου, μου 'λειπε η γιαγιά μου, ο παππούς μου, μου λείπανε. [...] Δεν μπορούσα να εγκλωβιστώ σε ένα διαμέρισμα. Γιατί είχα μάθει να είμαι στο ύπαιθρο, είχα μάθει να παίζω στην αυλή, να ασχολούμαι με την αγροτική ζωή [...] και έχασα την ελευθερία μου [...] Όταν ήρθαμε λοιπόν στο Γαλάτσι, μείναμε σε ένα дуάρι. [...] από το αρχοντικό σπίτι το διώροφο, την αυλή, τον κήπο, τα λουλούδια, το πράσινο, τους αγρούς, να βρεθώ στο τσιμέντο, ήτανε δύσκολο. [...] Σαν κλουβί μου φάνηκε.»

Συνέντευξη της Π.Μ. από την Πελοπόννησο, στο Μαρτυρίες: εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση προς την Κυψέλη – Ομάδες Προφορικής Ιστορίας. (2012). Ομάδες προφορικής ιστορίας- ΟΠΙΚ. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/34p8wbrs>

«Πρέπει να βρεις μια δουλειά. Οποιαδήποτε δουλειά. Πρέπει να επιβιώσεις. Πρέπει να βρεις ένα σπίτι, όπως και να είναι, αρκεί να μοιάζει με σπίτι. Πρέπει να μάθεις αυτή τη νέα γλώσσα και εσύ δεν ξέρεις ούτε μια λέξη, μπερδεύεις το «καληνύχτα» με το «καλησπέρα». [...] Αν ήσουν τουρίστας τα σπαστά σου ελληνικά θα ηχούσαν πολύ χαριτωμένα [...]. Πρέπει να μάθεις να μιλάς πιο σιγά, να μη φωνάζεις, γιατί τρομάξεις τους συνομιλητές σου: εδώ δεν είσαι πια στο χωριό σου. [...] Γιατί πρέπει να τα καταφέρεις. Είναι ο όρκος που ο μετανάστης δίνει στον εαυτό του.»

Καπλάνι, Γκ. (2006). *Μικρό ημερολόγιο συνόρων*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνης

«Πολλές φορές η Πανωραία έκλαιγε κρυφά. Τι ήταν αυτή η τρέλα που τους έπιασε; Ν' αφήσουν τα σπίτια τους και να μπουν εδώ στα υπόγεια, εφτά άτομα [...] Όπως όλες οι νέες, ήταν κι αυτή έτοιμη να πετάξει μια ώρα νωρίτερα για την Ελλάδα. Εκεί, στο μαγικό κόσμο με τα φώτα και τα χρώματα. Εκεί που δεν έχει τσαπί και λιοπύρι». «Μια ζωή πάλευε [ο Σωκράτης] στο χωριό και σπίτι της προκοπής δεν είχε. Άνοιξε το πράσινο φως για τον Παράδεισο... και τρέξε να τρέξουμε. [...] Σ' όλη του τη ζωή έβλεπε ένα κακό όνειρο φτώχειας και καταπίεσης, και τώρα, [...] θέλει να δει ένα ευτυχισμένο όνειρο». «Κι εδώ, πάνω στις ταράτσες, η Αθήνα είναι ένα όνειρο, μα και παντού η Αθήνα είναι ονειρική.» [Μετανάστες από την Αλβανία]

Κώτσιας, Τ. (1995). *Το τελευταίο καναρίνι*. Αθήνα: Κέδρος

[...] Ήμουν 29 χρονών και ταξίδευα για πρώτη φορά στην Ευρώπη. [...] Μιας και ήμουν καθηγήτρια ιστορίας ήξερα τα πάντα για την ελληνική ιστορία! Περίμενα να δω πολλά διαφορετικά πράγματα σε σχέση με τη χώρα μου. Στο μυαλό μου φανταζόμουν μια πόλη όμορφη, μοντέρνα με μεγάλη ανάπτυξη. Όταν όμως προσγειώθηκα και είδα στο αεροδρόμιο "λευκές" γυναίκες να καθαρίζουν το πάτωμα ξαφνιάστηκα! Στη συνέχεια είδα "λευκούς" άντρες να οδηγούν λεωφορεία και ταξί, άλλες γυναίκες και άντρες να καθαρίζουν στο δρόμο. «Τι γίνεται εδώ;» σκέφτηκα. Στη χώρα μου αυτές τις δουλειές τις κάνουν οι μαύροι. [...] Δούλευα σκληρά για να στέλνω χρήματα στα παιδιά μου στη Ζιμπάμπουε. Όταν ήρθε η ώρα να επιστρέψω, επέλεξα να παραμείνω στην Ελλάδα, να τελειοποιήσω αυτό που έμαθα και να βοηθήσω καλύτερα τα παιδιά μου. Ξεκίνησα να καθαρίζω σπίτια και να δουλεύω ως μπίμπι σίτερ. Μάζευα όσα λεφτά μπορούσα για να πάρω μια ραπτική μηχανή. [...] Η μεγαλύτερη δυσκολία ήταν η επικοινωνία, η γλώσσα. [...] Δυσκολεύτηκα επίσης στην αρχή να συνηθίσω την κυκλοφορία στους δρόμους. Στην Ζιμπάμπουε οδηγούν αριστερά, στην Αθήνα δεξιά, αλλού ανέτειλε ο ήλιος αλλού έδυε.

Μιχαλινού, Μ. Click Ngwere, μια πολυτάλαντη γυναίκα από τη Ζιμπάμπουε, στην Αθήνα (συνέντευξη). Η Αθήνα με άλλα μάτια. Debop.gr.

«Δεν θα ξεχάσω ποτέ όταν πρωτοήρθα στα 19 μου στην Αθήνα που βγήκα, φοβισμένη, από το μετρό στο Μέγαρο Μουσικής και είδα μπροστά μου ένα τεράστιο δρόμο και το Χίλτον. Είπα στον εαυτό μου ' [...] πού είμαι; Τι κάνω εδώ; ' Ήταν για μένα αυτός ο φόβος του αγνώστου. Και η αίσθηση ότι είμαι μόνη μου αφού ρωτούσα τον κόσμο για οδηγίες και, σε αντίθεση με την Θεσσαλονίκη, κανείς δεν μου απαντούσε και όλοι συνέχιζαν να τρέχουν. Σκέψου ότι τον φόβο μου για την Αθήνα τον ξεπέρασα μόλις τα τελευταία δυο χρόνια.»

Κοκκίνης, Π. (28/2/2020). Η Πηνελόπη Πλάκα δεν είναι καθόλου κουλ. (συνέντευξη). Oneman. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/adwp3h4c>

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Ποια είναι τα πιο σημαντικά στοιχεία που εντοπίζουν τα παιδιά στα κείμενα της διαδρομής αυτής; Ποιες ομοιότητες βρίσκουν και ποιες διαφορές; Βάζουν αποσπάσματα που επιλέγουν σε χρονογραμμή και τα συνδέουν με στοιχεία από τη Διαδρομή *Μια πόλη που αλλάζει*, καθώς και τη διαδρομή που έχουν επιλέξει.
- Ζωγραφίζουν ή κάνουν μακέτες με τις διαφορετικές «Αθήνες». Στη δραστηριότητα αυτή προτείνεται να συμβουλευτούν γκραβούρες, πίνακες και φωτογραφίες.
- Με βάση τα κείμενα, ετοιμάζουν διαλόγους και παίζουν παιχνίδια ρόλων.
- Τι άλλο είδατε; Τι συναντήσατε; Τι άλλο ζήσατε; ποια ήταν η πιο δύσκολη στιγμή; Παίρνουν φανταστικές συνεντεύξεις από τους συγγραφείς /ήρωες των κειμένων.
- Για ποιους λόγους έρχονται, από παλιά, άνθρωποι στην Αθήνα; Τα παιδιά αναπτύσσουν επιχειρήματα. Οι δικοί τους γονείς και οι γονείς των γονιών τους έχουν γεννηθεί στην Αθήνα ή αλλού; (σύνδεση με τη διαδρομή στη γειτονιά). Τι τους ώθησε; Τι είναι το πιο σημαντικό που θυμούνται από τον πρώτο τους καιρό στην πόλη; Ετοιμάζουν ερωτήματα και παίρνουν συνεντεύξεις από ανθρώπους του περιβάλλοντός τους που δεν έχουν γεννηθεί στην Αθήνα, καθώς και από φοιτητές από την περιφέρεια και τουρίστες.
- Πολλοί από τους αγωνιστές του 1821, μετά την ανεξαρτησία, ήρθαν να κατοικήσουν στην Αθήνα όπου και πέθαναν (βλ. και στο κεφάλαιο *Πρώτο Νεκροταφείο Αθηνών, τιμώντας μετά τον θάνατο*), όπως ο Κολοκοτρώνης και ο Κανάρης. Μπορούν να σκεφτούν κάποιους λόγους¹²; Γιατί σε μια πρωτεύουσα κράτους έρχονται νέοι κάτοικοι;
- Με οδηγό τα κείμενα και τις συνεντεύξεις εντοπίζουν τους λόγους που οδήγησαν τους «άλλους» στην Αθήνα. Πώς θα τους κατηγοριοποιούσαν;
- Κάνουν μια μεγάλη σύνθεση σε τοίχο, όπου συνδέουν τις δικές τους απεικονίσεις με απεικονίσεις των περιηγητών και των νέων κατοίκων κάθε περιόδου, κείμενα, λογοτεχνικά αποσπάσματα καθώς και στοιχεία από τις συνεντεύξεις τους. Η σύνθεση μπορεί να εμπλουτίζεται σταδιακά.
- Ο/η εκπαιδευτικός γράφει σε μικρές καρτέλες κατηγορίες ανθρώπων που έρχονται στην Αθήνα (μία σε κάθε καρτέλα): Περιηγητής του 19ου αιώνα, φοιτητής από επαρχία, χτίστης από την Ανάφη, αγωνιστής του '21 που θέλει σύνταξη, Γερμανός αρχαιολόγος, Δανός αρχιτέκτονας, σύγχρονος τουρίστας, εσωτερικός μετανάστης κ.ο.κ., όσες και τα παιδιά της τάξης. Μοιράζει τις καρτέλες έτσι ώστε τα παιδιά να γνωρίζουν μόνο το περιεχόμενο της δικής τους καρτέλας. Κατόπιν τους ζητά να κινηθούν ελεύθερα στον χώρο, ενώ κτυπά ντέφι ή μικρό τύμπανο. Κάθε φορά που σταματά, τα παιδιά πρέπει να μείνουν ακίνητα. Ο/η εκπαιδευτικός αγγίζει στη πλάτη ένα παιδί, κι εκείνο λέει μια φράση που ταιριάζει στον ρόλο του, παίρνοντας ανάλογη στάση. Η διαδικασία ξεκινά και πάλι, μέχρι να λάβουν μέρος όλοι οι ρόλοι. Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να δώσει τον λόγο περισσότερες από μία φορές σε ένα ή περισσότερα παιδιά ή σε δύο παιδιά διαδοχικά. Με την ολοκλήρωση του παιχνιδιού κάθε παιδί παρουσιάζει την καρτέλα του. Παραλλαγή: Τα παιδιά σε μικρές ομάδες παρουσιάζουν αρχικά με παγωμένη εικόνα ένα ρόλο. Στη συνέχεια, με σύντομες φράσεις δίνουν στον ρόλο τους φωνή. Οι υπόλοιπες ομάδες μαντεύουν.

Επιπλέον κείμενα, εικόνες και προτάσεις στον ομώνυμο ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο.

¹² Ο Κολοκοτρώνης υπήρξε υπασπιστής του βασιλιά Όθωνα, ο Κανάρης υπουργός και πρωθυπουργός.

ΘΕΣΜΟΙ

Προς τη δημοκρατία. Διαδρομή έβδομη

Η Αθήνα ως πρωτεύουσα του Ελληνικού κράτους, έγινε το κεντρικό πεδίο για πολιτικές διεκδικήσεις, οργανωμένες διαμαρτυρίες και αγώνες για ελευθερία, πολιτικά, εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα, συμμετοχή στα κοινά. Είναι πολύ πυκνή σε πολιτικά γεγονότα η ιστορία των 200 χρόνων από την Επανάσταση μέχρι το 2021, θα χρειαζόταν κανείς πολλές διαδρομές, πολύ χρόνο και πολλές συζητήσεις για να την περιδιαβεί, ένα εγχείρημα που υπερβαίνει τον Οδηγό αυτό. Προτείνεται λοιπόν μια διαδρομή που συνδέεται με χώρους και κτίρια του κέντρου της πόλης όπου διαδραματίστηκαν –και διαδραματίζονται– γεγονότα της πορείας της χώρας προς τη σημερινή Δημοκρατία.

Στον ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο «Προς τη Δημοκρατία» περιλαμβάνεται η διαδρομή σε πλήρη ανάπτυξη, με περισσότερες πληροφορίες και προτάσεις για κάθε σταθμό και για τις επεκτάσεις, καθώς και κείμενα στα οποία γίνεται αναφορά, εικόνες, λογοτεχνικά αποσπάσματα, χρονολόγιο κ.α.

Τα ερωτήματα της διαδρομής

- Πώς αποτυπώνεται σε χώρους της Αθήνας η πορεία από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι τη σημερινή μορφή της δημοκρατίας;
- Ποιες αρχές θέτουν τα ελληνικά συντάγματα από την αρχή ακόμα του Αγώνα της Ανεξαρτησίας και πώς μπορούμε να «διαβάσουμε» στην πόλη την ιστορία της διεκδίκησής τους;

Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο

1. Τρόποι λήψης αποφάσεων

Οι μαθητές και οι μαθήτριες, για να κατανοήσουν τη διαφορά ανάμεσα σε ένα απολυταρχικό καθεστώς και τη δημοκρατία, εμπλέκονται σε παιχνίδι ρόλων με τέσσερα στάδια. Στόχος είναι να συνειδητοποιήσουν ότι η συμμετοχή, ο σεβασμός των απόψεων των άλλων, η ελευθερία γνώμης είναι συστατικά στοιχεία της

Εικ. 76

Αθηναίοι

γιορτάζουν την
απελευθέρωση
της πόλης τους,
Οκτώβριος 1944.

δημοκρατίας. Προτείνεται το θέμα προς διαπραγμάτευση να αντληθεί από την καθημερινότητα της τάξης.

- Ορίζεται «μονάρχης» που διατάσσει και οι άλλοι εκτελούν. Καλό είναι να πάρει αρχικά αυτόν τον ρόλο ο /η εκπαιδευτικός, ώστε να μην δίνονται εντολές που μπορεί να προσβάλουν κάποιο παιδί.
- Ο «αρχηγός» ζητά τη συμβουλή της ομάδας για την επίλυση του θέματος, αλλά επιλέγει τελικά αυτό που ο ίδιος θέλει.
- Ο «αρχηγός» θέτει ένα θέμα σε διαβούλευση. Αποφασίζει όμως ο ίδιος ποιο είναι το θέμα.
- Θέτουν όλα τα μέλη της ομάδας θέματα σε διαβούλευση και σέβονται την απόφαση της πλειοψηφίας, τόσο για την επιλογή του θέματος, όσο και για τη λύση του. Τη διαδικασία διευκολύνει μια ομάδα τριών εκλεγμένων παιδιών.
- Στο τέλος του παιχνιδιού συζητούν την κάθε περίπτωση και δηλώνουν ποια τους φάνηκε δικαιότερη.

2. Εισαγωγή στις συνταγματικές αρχές

- Τα παιδιά συζητούν και καταγράφουν ποιες αρχές είναι σημαντικές για να ζουν και να αποφασίζουν αρμονικά. Τι θα συνέβαινε αν μόνο μια μικρή ομάδα από τα παιδιά αποφάσιζε; Σε ποια θέματα θα πρέπει να συμφωνήσουν στην τάξη για να μην αισθάνονται αδικία; Για να εκφράζουν όλοι γνώμη και να ακούγεται; Συμφωνούν σε κανόνες που διέπουν την τάξη τους. Συντάσσουν το «σύνταγμα» της τάξης τους, δηλαδή ένα σύνολο κανόνων που όλοι σέβονται και ορίζει τις αξίες και τους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία της τάξης τους, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους.
- Με τις μικρότερες ηλικίες γίνεται συζήτηση με αφορμή τους κανόνες ενός παιχνιδιού. Σε τι βοηθούν; Τι συμβαίνει αν κάποιος δεν παίρνει υπόψη του τους άλλους και παίζει έξω από τους κανόνες; Γιατί στην τάξη να συμφωνήσουν σε κανόνες; Σε τι βοηθά; Προτιμούν να σκεφτούν και να αποφασίσουν όλοι μαζί τους κανόνες ή να αποφασίσει ένα παιδί και τους επιβάλει σε όλους; Αν έναν κανόνα (νόμο) τον θεωρούν άδικο, μπορούν να τον αλλάξουν; Πώς; Ποιος αποφασίζει;

3. Συζητούν τις έννοιες αντιπροσώπευση, Βουλή, Δημοκρατία.

Οι σταθμοί της περιήγησης: από την πλατεία Συντάγματος στα Προπύλαια

Σταθμοί της περιήγησης είναι η Πλατεία Συντάγματος και Βουλή (επέκταση, ανδριάντας Βενιζέλου και προτομή Καποδίστρια), η Παλιά Βουλή και η Τηλεφωνική Εταιρεία (Σταδίου 15), η προτομή του Ρήγα στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου.

ΠΛΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Εικ. 77

Η πλατεία
Συντάγματος και
η γύρω περιοχή
με τον Λυκαβηττό.
Amand Freiherr
von Schweiger
Lerchenfeld, 1887.

Εικ. 78

Στον εορτασμό για
την απελευθέρωση
από του Ναζι
(18/10/1944) ο
κόσμος έχει ανέβει
στη στέγη και
στο πρόστυλο
της Βουλής για να
πανηγυρίσει την
ελευθερία.

Είναι η δεύτερη σε μέγεθος πλατεία στην Ελλάδα, μετά τη Σπινάδα της Κέρκυρας, και μια από τις 100 μεγαλύτερες του κόσμου. Άρχισε να διαμορφώνεται το 1835, μετά την επιλογή της περιοχής για την οικοδόμηση των ανακτόρων. Χάρη στη θέση της, ονομάστηκε πλατεία Ανακτόρων. Με την έλευση του νέου βασιλικού ζεύγους, η Αμαλία ζήτησε να φτιαχτεί στο κέντρο της ένα σιντριβάνι.

Το σημερινό της όνομα το οφείλει στην εξέγερση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Η στρατιωτική φρουρά της Αθήνας, υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Δημητρίου Καλλέργη, τη συνδρομή του Μακρυγιάννη και με την υποστήριξη πλήθους λαού, συγκεντρώθηκε στην πλατεία απαιτώντας από τον Όθωνα να συγκαλέσει εθνοσυνέλευση και να παραχωρήσει Σύνταγμα. Από τότε η πλατεία Συντάγματος, στενά δεμένη με τη ιστορία της πόλης και της χώρας, είναι τόπος συγκεντρώσεων για διεκδίκηση δικαιωμάτων κοινωνικών, εργασιακών, πολιτικών, για εκδηλώσεις και διαμαρτυρίες οργανώσεων και ανθρώπων που θέλουν να κάνουν ορατό ένα ζήτημα, όπως για παράδειγμα την κλιματική αλλαγή.

Είναι και τόπος συγκεντρώσεων για πανηγυρισμούς: Εδώ πανηγύρισαν οι Αθηναίοι την απελευθέρωση από τους Ναζί, τον Οκτώβριο του 1944, εδώ έβγαλε τον λόγο για την απελευθέρωση ο Γεώργιος Παπανδρέου.

«Ποτέ δεν είχα δει την πλατεία σε τέτοιο σημείο πλημμυρισμένη από λαό. Το δάσος οι σημαίες κι οι πινακίδες συνθέτανε μιαν εικόνα παρδαλή και ζωηρή, πολύ αλλιώτικη από το θέαμα των παλαιών αθηναϊκών συλλαλητηρίων, όπου έβλεπε κανείς μονάχα ένα γκριζό πλήθος», γράφει στο ημερολόγιό του ο συγγραφέας Γ. Θεοτοκάς.

[Περισσότερα κείμενα για τις διαδηλώσεις κατά την περίοδο της Κατοχής από Άλκη Ζέη, Ζωρζ Σαρρή κ.ά., στον ομώνυμο ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο]

Και κάτι ακόμα

Η επέτειος της 25ης Μαρτίου γίνεται διαδήλωση

Το 1943, όταν πλησίαζε η επέτειος της 25ης Μαρτίου, με κυβερνητική εντολή απαγορεύτηκε οποιαδήποτε εκδήλωση, ακόμα και εκκλησιαστικές τελετές: «[...] έχω την τιμήν να διαβιβάσω υμίν [απευθύνεται στον αρχιεπίσκοπο] εντολήν της Κυβερνήσεως όπως εν συνεχεία προς τα ληφθέντα μέτρα προς προστασία της δημόσιας τάξεως απαγορευθή δι' επειγούσης εγκυκλίου διαταγής Υμών οιαδήποτε εκκλησιαστική τελετή[...]». Όμως το πρωινό της 25ης Μαρτίου 1943, σε πολλές εκκλησίες συγκεντρωμένο πλήθος έψαλε τον Εθνικό Ύμνο και στη συνέχεια χιλιάδες κόσμου κινήθηκαν προς το μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη. Εργάτες, φοιτητές, μαθητές, ανάπηροι πολέμου, υπάλληλοι, πολλοί με ελληνικές σημαίες και λουλούδια. Οι κατακτητές επιτέθηκαν βίαια στο συγκεντρωμένο πλήθος.

«Κατεβαίνω στο Σύνταγμα στις 11.30¹. Η πλατεία γεμάτη κόσμο ήσυχο που κάνει τον περίπατό του στον ήλιο. [...] Σ' ένα τέταρτο η Αθήνα έχει αλλάξει όψη. Πώς ξεφυτρώσανε έτσι άξαφνα οι χιλιάδες αυτές του κόσμου που τρέχει έξαλλος φωνάζοντας “Λευτεριά” σ' όλους τους κεντρικούς δρόμους, πού βρεθήκανε με μιας οι χιλιάδες σημαίες -φείγ βολάν- που περνούν πάνω από τα κεφάλια μας, οι τεράστιες σημαίες επί κεφαλής των διαδηλωτών; [...] Οι Ιταλοί δρᾶσανε πάλι. Το ιππικό τους έκανε επέλαση με το σπαθί γυμνό στις πλατείες και τους δρόμους της Αθήνας. Ένα παιδί έπεσε σχεδόν μπροστά μου χτυπημένο από χειροβομβίδα, πέσανε κι άλλοι αλλού και χτυπηθήκανε πολλοί. Βάφτηκαν πάλι μ' αίμα οι δρόμοι της Αθήνας. Μα η φλόγα έχει ανάψει πια καλά κι ό,τι κι αν κάνουν δεν τη σβύνουν.»

Ζαχαρία, Ει. (2016). *Ημερολόγιο Κατοχής*, Στο: Κωστόπουλος Τ. Εκδοχές του νέου 21. Εφημερίδα των Συντακτών, 25-03-2017.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τα παιδιά σκέφτονται λόγους για τους οποίους θα έκαναν μια διαμαρτυρία στο Σύνταγμα. Επιχειρηματολογούν και επιλέγουν ένα σύγχρονο θέμα, για παράδειγμα την κλιματική αλλαγή. Ποια θα ήταν τα συνθήματά τους;

ΑΠΟ ΤΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ ΣΤΗ ΒΟΥΛΗ

Υπήρχαν αρκετές προτάσεις για τη θέση των ανακτόρων που θα χτιζονταν για τον Όθωνα και την Αμαλία: ο Κεραμεικός, η Ακρόπολη, η Ομόνοια, που τότε ήταν εξοχή. Ο τόπος που θα επικρατούσε θα γινόταν το διοικητικό κέντρο της χώρας, αλλά και πόλος έλξης για τους αγοραστές γης. Τελικά επελέγη η σημερινή θέση, γιατί θεωρήθηκε καλύτερο το κλίμα της. Το 1922 το κτίριο έπαψε οριστικά να κατοικείται από τη βασιλική οικογένεια. Στεγάστηκαν υπηρεσίες, φορείς και διεθνείς οργανώσεις για την αντιμετώπιση των ζητημάτων που προέκυψαν από τη Μικρασιατική Καταστροφή, καθώς και αρκετές υπηρεσίες υπουργείων (Γεωργίας, Στρατιωτικών, Υγιεινής), η Αστυνομία, ο Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός κ.ά. Λειτουργούσαν παράλληλα ιατρείο βρεφών, οικοτροφείο φοιτητών, νοσοκομείο και ορφανοτροφείο για ορφανά της Μικρασιατικής Καταστροφής. Το 1929 η κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Ελευθέριο Βενιζέλο αποφάσισε τη στέγαση της Βουλής στα Παλαιά Ανάκτορα. Μετά από εργασίες διαμόρφωσης των χώρων, η Βουλή εγκαθίσταται στο κτίριο το 1935.¹³

Από τις 21 Απριλίου 1967 έως τον Ιούλιο του 1974 επιβάλλεται από στρατιωτικούς η «Χούντα ή Δικτατορία των Συνταγματαρχών». Η Χούντα κήρυξε στρατιωτικό νόμο, απαγόρευσε κάθε πολιτική δραστηριότητα και καθιέρωσε αυστηρή λογοκρισία. Όσοι εξέφραζαν την αντίθεσή τους συλλαμβάνονταν, βασανίζονταν και παραπέμπονταν σε έκτακτα στρατοδικεία. Στο διάστημα αυτό δημοκρατικά εκλεγμένο κοινοβούλιο δεν υπήρχε.

¹³ Το κτήριο της Βουλής των Ελλήνων. Κατάλογος έκθεσης (2010),

Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/tbdnd8ex>

Περιλαμβάνονται φωτογραφίες του τοπίου γύρω από τη Βουλή σε διαφορετικά χρονικά σημεία.

Βουλή των Ελλήνων, το κτήριο. Εικονική περιήγηση <https://tinyurl.com/f355er79>

Εικ. 79

Η κυβέρνηση
Παπαναστασίου
μπροστά από τη
Βουλή, 25 Μαρτίου
1924.

Και κάτι ακόμα

1. Φωτογραφίες με Πρόσφυγες μπροστά στα Παλαιά Ανάκτορα. Αθήνα, 1922:

I] Αρχείο Αμερικανικού Ερυθρού Σταυρού. Διαθέσιμες στο
<https://tinyurl.com/bakvy7a8> και στο <https://tinyurl.com/kxhj3xrx>

II] Αρχείο Πουλίδη, ΕΡΤ, ιστότοπος του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων.
Διαθέσιμη στο <https://tinyurl.com/nms2s4ar>

2. Μια διαφορετική 25η Μαρτίου

Στη συνεδρίαση της Βουλής της 24ης Μαρτίου 1924 η κυβέρνηση Παπαναστασίου έλαβε την ψήφο εμπιστοσύνης. Με το τέλος της ψηφοφορίας, ο πρόεδρος της Βουλής, Κωνσταντίνος Ρακτιβάν, ανακοίνωσε στον λαό που ήταν συγκεντρωμένος μέσα και έξω από το Κοινοβούλιο, την έκπτωση από το θρόνο της δυναστείας των Γλύξμπουργκ και την εγκαθίδρυση αβασίλευτης Δημοκρατίας. Την επόμενη μέρα, 25 Μαρτίου 1924, 283 βουλευτές επικύρωσαν το «Ψήφισμα περί εκπτώσεως της Δυναστείας και ανακηρύξεως της Δημοκρατίας».

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τι θα συνέβαινε αν είχαν κτιστεί τα ανάκτορα στην Ομόνοια; Σε ποιο άλλο σημείο της Αθήνας τα παιδιά θα φαντάζονταν τη Βουλή;
- Επισκέπτονται το γλυπτό του Αγνώστου Στρατιώτη. Σε ποιον είναι αφιερωμένο; Γιατί νομίζουν ότι έχει τιμητική φρουρά; Για ποιο λόγο σκέπτονται ότι έχει αυτή την ονομασία; Για ποιο λόγο τοποθετήθηκε μπροστά στη Βουλή; Σε ποιον άλλον «άγνωστο» θα αφιέρωναν ένα τιμητικό γλυπτό, με αφορμή τη Δημοκρατία;

Επέκταση:

Δυο ηγέτες που τιμά η Αθήνα (επίσκεψη με φυσική παρουσία ή διαδικτυακά): Αναφορά στον Ελευθέριο Βενιζέλο, με αφορμή το άγαλμά του στον περίβολο της Βουλής. Αναφορά στον Ιωάννη Καποδίστρια και το έργο του, με αφορμή την προτομή

του στον Εθνικό Κήπο (περισσότερα στον ψηφιακό εκπαιδευτικό φάκελο). Και οι δυο θεωρούνται σημαντικοί ηγέτες της Ελλάδας. Αφού συλλέξουν πληροφορίες, τα παιδιά συζητούν για τις συνθήκες που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν, τις δυσκολίες που συνάντησαν, τον τρόπο που κυβέρνησαν. Τι ήταν το πιο σημαντικό κατά τη διακυβέρνηση του καθενός τους, λαμβάνοντας υπόψη τις αλλαγές στα σχεδόν 100 χρόνια που μεσολάβησαν; Καλό θα ήταν στη δραστηριότητά αυτή να χρησιμοποιηθεί χάρτης.

Και κάτι ακόμα

Η περιοχή, μέχρι το 1835 ήταν εξοχή στις παρυφές της πόλης, και ονομαζόταν Περιβολάκια. Εδώ ήταν μια από τις πύλες του τείχους του Χασεκή (σήμερα, γωνία Αμαλίας και Όθωνος) και η πηγή της «Μπουμπουνίστρας», που πήγαζε από τους Αμπελόκηπους. Πήρε το όνομά της λόγω του θορύβου που έκανε το ορμητικό νερό της. Μόλις αποφασίστηκε η θέση των Ανακτόρων, αρκετοί ήταν οι πλούσιοι Έλληνες που αγόρασαν κτήματα στην περιοχή και έκτισαν τα μεγάρά τους. Απεικόνιση της πύλης και της πηγής έγινε από τον Edward Dodwell: στο έργο του *Views in Greece, London 1821*. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/fj4bt3v>

Η ΠΑΛΙΑ ΒΟΥΛΗ (ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ)

Το 1832, στη θέση αυτή, λίγο έξω από την τότε πόλη, είχε κτίσει το μεγάλο του ο Χιώτης τραπεζίτης Αλέξανδρος Κοντόσταυλος μέσα σε έναν μεγάλο κήπο. Το 1834 το παραχώρησε προσωρινά για κατοικία στον βασιλιά Όθωνα¹⁴. Μετά την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, γεννιέται η ανάγκη για χώρο που θα στεγάσει τη

Εικ. 80

Η αίθουσα συνεδριάσεων της Βουλής στο τέλος του 19ου αιώνα, Παλιά Βουλή. Έργο του N. Orlof.

Βουλή και τη Γερουσία. Η αίθουσα χορού για 200 άτομα που διέθετε η οικία Κοντόσταυλου ήταν η λύση¹⁵. Το 1854 η οικία Κοντόσταυλου καταστρέφεται από πυρκαγιά. Αποφασίζεται η οικοδόμηση στο ίδιο σημείο του κτιρίου που θα στεγάσει το κοινοβούλιο. Οι εργασίες σύντομα σταματούν λόγω έλλειψης χρημάτων. Για τις ανάγκες προσωρινής στέγασης της Βουλής κατασκευάστηκε ένα πρόχειρο κτίσμα στο πίσω μέρος της σημερινής πλατείας της Παλαιάς Βουλής, που έμεινε γνωστό ως «Παράγκα». Τελικά το κτίριο ολοκληρώνεται το 1871

και η Βουλή εγκαθίσταται σε αυτό το 1875, επί πρωθυπουργίας Χαρίλαου Τρικούπη. Το 1935 η Βουλή μεταφέρθηκε στα Παλαιά Ανάκτορα και το κτίριο αυτό έγινε υπουργείο Δικαιοσύνης. Σήμερα η Παλαιά Βουλή στεγάζει το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Περισσότερες πληροφορίες και εικόνες: *Το Μέγαρο της Παλαιάς Βουλής*. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/3h5ceba6>

Στην πλατεία Κολοκοτρώνη, μπροστά από την Παλιά Βουλή, δεσπόζει ο έφιππος ανδριάντας του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη, έργο του Λάζαρου Σώχου. Στο πλάι του κτιρίου, ο ανδριάντας του πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη, έργο του Θωμά Θωμόπουλου, και ο ανδριάντας του πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη, ο οποίος δολοφονήθηκε το 1905 στα σκαλιά του μεγάρου.

¹⁴ Μετά την άφιξη της Αμαλίας, το βασιλικό ζεύγος εγκαταστάθηκε στην οικία του Χιώτη τραπεζίτη Σταμάτιου Δεκόζη Βούρου, στη σημερινή πλατεία Κλαυθμώνος, μέχρι να κατασκευαστούν τα ανάκτορα. Σήμερα εκεί στεγάζεται το Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών, όπου μεταξύ άλλων εκτίθενται αντικείμενα του Όθωνα και της Αμαλίας.

¹⁵ Στις 18 Μαρτίου 1843 πραγματοποιήθηκε εκεί η πανηγυρική συνεδρίαση της Βουλής κατά την οποία ο Όθωνας ορκίστηκε υπακοή στο σύνταγμα αναγνωρίζοντας το πολίτευμα της συνταγματικής μοναρχίας.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τα παιδιά διατυπώνουν υποθέσεις για την ονομασία του κτιρίου και διαβάζουν στην είσοδο τη σημερινή του χρήση. Τι συλλογές μπορεί να έχει ένα Ιστορικό Μουσείο;
- Επισκέπτονται την αίθουσα συνεδριάσεων της παλιάς Βουλής. Τι τους θυμίζει; Πού κάθονταν οι Βουλευτές; Ήταν εύκολο να ακούσουν τους ομιλητές αφού δεν υπήρχαν τότε μικρόφωνα; Αν υπάρχει η δυνατότητα, και μετά από συνεννόηση με το μουσείο, αναπαριστούν μια συνεδρίαση επιτροπής της Βουλής (έχει προηγηθεί προετοιμασία στην τάξη με την επιλογή θέματος και χωρισμό σε ομάδες με αντικρουόμενα συμφέροντα – και επιχειρήματα).
- Τα παιδιά παρατηρούν το άγαλμα του Κολοκοτρώνη και αναζητούν το όνομα της πλατείας έξω από την Παλιά Βουλή, αλλά και του δρόμου στο πλάι της. Μπορούν να δουν την περικεφαλαία του στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Συζητούν αν η δράση του Κολοκοτρώνη συνδέεται με τις αξίες της δημοκρατίας.
- Ποια άλλα αγάλματα βλέπουν γύρω από την Παλιά Βουλή; Διατυπώνουν υποθέσεις για το πώς συνδέονται τα πρόσωπά αυτά με τη Βουλή. Στο τέλος ο/η εκπαιδευτικός τους δίνει την πληροφορία.

Και κάτι ακόμα

Ο Κολοκοτρώνης, το 1838, είχε μιλήσει για τις αξίες που θεωρούσε σημαντικές για τους μελλοντικούς πολίτες της χώρας, στην Πνύκα, στους μαθητές του Γυμνασίου, ύστερα από ένα μάθημα του Γεωργίου Γεννάδιου για τον Θουκυδίδη. Μαζί τους και πλήθος κόσμου που είχε πληροφορηθεί το γεγονός. Ξαφνικά εμφανίσθηκε ομάδα χωροφυλάκων για να διαλύσει τη συγκέντρωση, επειδή θεώρησαν ότι ήταν εναντίον του Όθωνα. Τελικά πείσθηκαν να αποχωρήσουν και η ομιλία έγινε κανονικά.

Ο λόγος του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη στην Πνύκα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. Διαθέσιμος στο <https://tinyurl.com/ev9wnvcp8>

**ΤΗΛΕΦΩΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (ΣΤΑΔΙΟΥ 15):
Η ΠΡΩΤΗ ΑΠΕΡΓΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ**

Την περίοδο της Κατοχής, πολύ κοντά στην Παλιά Βουλή στεγαζόταν η Τηλεφωνική Εταιρεία. Οι υπάλληλοί της, μαζί με τους ταχυδρομικούς, ξεκίνησαν απεργία, που επεκτάθηκε σε όλους τους δημοσίους υπαλλήλους, στις 12 Απριλίου 1942. Ήταν η πρώτη μεγάλη απεργία στην Αθήνα, μια από τις πρώτες στην κατεχόμενη Ευρώπη. (βλ. και *Δήμος Αθηναίων. Διαδρομή όγδοη*)

**Ο ΑΝΔΡΙΑΝΤΑΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ
ΣΤΑ ΠΡΟΠΥΛΑΙΑ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ**

Η περιήγηση ολοκληρώνεται με το ξεκίνημα της διαδρομής της νεότερης Ελλάδας προς τη Δημοκρατία με τον οραματιστή της, Ρήγα Φεραίο ή Βελεστινλή. Ο ανδριάντας του, έργο του Ιωάννη Κότσου, έχει σκαλισμένα στα πόδια του τμήματα

Εικ. 81

Ανδριάντας
Ρήγα Φεραίου,
Προπύλαια, Εθνικό
και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο.
Ιωάννης Κόσσοις,
1871.

σπασμένης αλυσίδας. Ήταν το πρώτο άγαλμα που στήθηκε στην Αθήνα μετά την ανακήρυξή της σε πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Τα αποκαλυπτήρια έγιναν το 1871, επέτειο των 50 χρόνων από την Επανάσταση.

Η «Ελληνική Δημοκρατία» του Ρήγα στηριζόταν στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, την κοινωνική και πολιτική χειραφέτηση, την πολυφωνία, την αρμονική συνύπαρξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου, την ατομική και εθνική ελευθερία, την ελευθερία έκφρασης των ιδεών, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, της συνάντησης, την ελευθερία του τύπου, την ασφάλεια των πολιτών, το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, την κατάργηση της δουλείας, την αντίσταση στη βία και αδικία, την υποχρεωτική εκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Ο/η εκπαιδευτικός διαβάζει ή δίνει στα παιδιά τις φράσεις του Ρήγα «Όποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά» και «Τα φυσικά δίκαια¹⁶ είναι: πρώτον το να είμαστε όλοι ίσοι και όχι ο ένας ανώτερος από τον άλλο, δεύτερο να είμαστε ελεύθεροι, και όχι ο ένας σκλάβος του άλλου [...]». Τα παιδιά παρατηρούν την αλυσίδα και διαβάζουν από το βάθρο την αρχή του επιγράμματος: ΣΠΕΡΜΑΤ ΕΛΕΥΘΕΡΙΗΣ Ο ΦΕΡΑΙΟΣ ΣΠΕΙΡΕΝ (Ο Φεραίος έσπειρε σπόρους ελευθερίας). Προσπαθούν να την ερμηνεύσουν με τη βοήθεια του/της εκπαιδευτικού και τη συζητούν. Πώς συνδέεται ο αγώνας για την ελευθερία με τη δημοκρατία; Γράφουν ή λένε τις σκέψεις τους για να τις συζητήσουν στο σχολείο.
- Πατί τα ανθρώπινα δικαιώματα τα ονόμαζαν φυσικά δίκαια; Τα παιδιά συζητούν τη σχέση των εννοιών δικαίωμα και δίκαιο. Τι πιστεύουν ότι ήθελε ο Ρήγας να δείξει με τη λέξη φυσικό δίπλα στο δίκαιο;

Και κάτι ακόμα

Προτείνεται να αξιοποιηθούν από τον ιστότοπο της Βουλής των Ελλήνων:

1] Το έργο του Χρήστου Λεοντή *Καντάτα Ελευθερίας*, (Ρήγας – Σολωμός – Μακρυγιάννης) διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/56h44v2y> όπου ο συνθέτης χρησιμοποιώντας τη μουσική και χαρακτηριστικά δείγματα λόγου, αναδεικνύει αρχές της δημοκρατικής παράδοσης. Από το ίδιο έργο, αποσπάσματα από *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, του Ρήγα, στο <https://www.youtube.com/watch?v=56EMEXpN0xo>

2] Κείμενα του Ρήγα από το βιβλίο *Ρήγας Βελεστινλής Απάνθισμα Κειμένων*, έκδοση της Βουλής των Ελλήνων, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/z5yy5n4y>

Ειδικότερα, *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, στο <https://tinyurl.com/y4r63kee>

Περισσότερα στο βιβλίο, Κιτρομηλίδης, Π. (1998). *Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/zk2vhd25>

«Τα Δίκαια του Ανθρώπου» ηχογραφημένα [GPITRAL1 Λογοτεχνία Greek Audiobooks for free]. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/439h5sm4>

Προτείνεται επίσης ο εμπλουτισμός της διαδρομής με την πλατεία Κλαυθμώνος και το γλυπτό για την Εθνική Συμφιλίωση, καθώς και με αναφορά στην Εθνική Φοιτητική Ένωση Ελλάδας (Πανεπιστημίου και Κοραή) (περισσότερα στον εκπαιδευτικό ψηφιακό φάκελο.

¹⁶ Φυσικά δίκαια ήταν η ονομασία που χρησιμοποιούσαν τότε για τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Η δεύτερη περιήγηση: Επτά χρόνια Χούντα

Η πρόταση μπορεί να αποτελέσει μια αυτοτελή περιηγητική διαδρομή ή να αξιοποιηθεί σταθμός ή σταθμοί της ως επέκταση της 1ης περιήγησης, σε συνδυασμό με την πλατεία Συντάγματος και τη Βουλή. Δεν είναι εξαντλητική η αναφορά χώρων, αλλά αφορμή για μια προσέγγιση της περιόδου.

- Τα κτίρια της ΕΑΤ-ΕΣΑ (Ειδικό Ανακριτικό Τμήμα της Ελληνικής Στρατιωτικής Αστυνομίας) Πάρκο Ελευθερίας, λεωφόρος Β. Σοφίας: ένας από τους χώρους όπου υποβάλλονταν σε σκληρά βασανιστήρια κατά τη διάρκεια ανακρίσεων όσοι συλλαμβάνονταν για αντιδικτατορική δράση ή για παραβάσεις των διαταγμάτων της Χούντας. Σήμερα στεγάζουν το Μουσείο του Αντιδικτατορικού Αγώνα, το Κέντρο Τεχνών του Δήμου Αθηναίων και το Μουσείου Ελευθέρου Βενιζέλου. Στον χώρο, προτομή του Σπύρου Μουστακλή, στρατιωτικού με αντιδικτατορική δράση που βασανίστηκε άγρια από την Χούντα με αποτέλεσμα να μείνει παράλυτος.
- Ανδριάντας Αλέξανδρου Παναγούλη, οδός Πανεπιστημίου, πλατεία Δικαιοσύνης: Ο Α. Παναγούλης συμμετείχε από την αρχή στον αγώνα για την επαναφορά της δημοκρατίας. Το 1968 προχώρησε σε απόπειρα δολοφονίας του δικτάτορα Γεώργιου Παπαδόπουλου, σε μια προσπάθεια αποσταθεροποίησης του δικτατορικού καθεστώτος. Έγινε γνωστός σε όλο τον κόσμο για τη γενναιότητά του και την αντοχή του στα βασανιστήρια που υποβλήθηκε μετά τη σύλληψή του. Καταδικάστηκε σε θάνατο, έκανε απόπειρες δραπετεύσης, αλλά λόγω του παγκόσμιου ενδιαφέροντος δεν εκτελέστηκε. Ο ανδριάντας είναι αποτέλεσμα πρωτοβουλίας της Ένωσης Βουλευτών και Ευρωβουλευτών. Περισσότερα στην wikipedia, στο <https://tinyurl.com/zzd7u4ks>
- Πολυτεχνείο: το ιστορικό κτίριο στην Πατησίων, κέντρο της εξέγερσης των φοιτητών και της μαζικής εκδήλωσης της λαϊκής αντίθεσης στο καθεστώς της Χούντας των Συνταγματαρχών, τον Νοέμβριο του 1973. Μια εξέγερση με νεκρούς που προανήγγειλε την πτώση της Χούντας. Προτείνεται η αξιοποίηση υλικού που χρησιμοποιείται στις σχολικές εκδηλώσεις για την επέτειο της 17ης Νοεμβρίου.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τα παιδιά φωτογραφίζουν στοιχεία και λεπτομέρειες από τα σημεία της διαδρομής. Επιστρέφοντας στο σχολείο, τοποθετούν τις φωτογραφίες σε χάρτη και προσθέτουν αποσπάσματα από λογοτεχνικά κείμενα και μαρτυρίες.
- Γιατί ονομάστηκε Πάρκο Ελευθερίας ο χώρος ΕΑΤ-ΕΣΑ; Ποιος πολιτικός τιμάται με ένα πολύ μεγάλο ανδριάντα σε αυτό το πάρκο;
- Πώς θα αισθάνονταν τα παιδιά αν τους στερούσαν το δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα τη σκέψη και τη γνώμη τους; Να επιλέγουν τις παρέες τους;

Και κάτι ακόμα

Τις πρώτες μέρες της επιβολής της δικτατορίας κυκλοφόρησε διάταγμα με τίτλο «Υποχρεώσεις των πολιτών»: «Απεφασίσαμεν και διατάσσομεν, Απαγορεύομεν.

- Τας εν υπαίθρω συγκεντρώσεις άνω των πέντε ατόμων
- Τας εν κλειστώ χώρῳ συγκεντρώσεις πλην των δημοσίων θεαμάτων.

- Την καθ' οιονδήποτε τρόπον άσκησιν αντεθνικής προπαγάνδας.
 - Την προσωρινήν περίθαλψιν κατ' οίκον προσώπων μην ενοικούντων μετά της οικογενείας [...]
 - Την κατοχήν, εγκατάστασιν και λειτουργίαν ερασιτεχνικών ραδιοφωνικών σταθμών και παντός μέσου ανταποκρίσεων και διαβιβάσεων...
- Οι παραβάται της παρούσης θα παραπέμπωνται εις το Έκτακτον Στρατοδικείον. Αγγελής Οδυσσεύς, Αντιστράτηγος - Αρχηγός ΓΕΣ»

Οι κηδείες δυο ποιητών γίνονται μεγάλες διαδηλώσεις για την ελευθερία

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Την 1η Νοεμβρίου 1940, τρεις μέρες μετά την κήρυξη του Ελληνοϊταλικού Πολέμου, ο Κωστής Παλαμάς είχε γράψει «[...] τούτο τον λόγο θα σας πω, δεν έχω άλλο κανένα, μεθύστε με τ' αθάνατο κρασί του Εικοσιένα».

Στις 28 Φεβρουαρίου 1943 έγινε στην Αθήνα η κηδεία του, που μετατράπηκε σε μεγάλη αντικατοχική εκδήλωση. Μπροστά στους κατακτητές, χιλιάδες κόσμου τον συνόδευσαν στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών, ψάλλοντας τον εθνικό ύμνο. Πάνω από το φέρετρο, έναν άλλος ποιητής, ο Άγγελος Σικελιανός, απήγγειλε ένα ποίημα αντίστασης, ύμνο στην ελευθερία: «[...] Σ' αυτό το φέρετρο ακουμπά η Ελλάδα. Ένας λαός, σηκώνοντας τα μάτια του τη βλέπει [...] Ηχήστε οι σάλπιγγες... Καμπάνες βροντερές, δονήστε σύγκορμη τη χώρα πέρα ως πέρα... Βόγκα Παιάνα!» Οι σημαίες οι φοβερές της Λευτεριάς ξεδιπλωθείτε στον αέρα!»

Βίντεο για τη συγκλονιστική μέρα της ταφής του ποιητή, μέσα από μαρτυρίες, από το Αρχείο της ΕΡΤ, διαθέσιμη στο <https://archive.ert.gr/26807/>. Επίσης, κείμενα και οπτικοακουστικό υλικό στο, στο: *Η κηδεία του Κωστή Παλαμά*. Λογοτεχνία και Ιστορία, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html?subpoint=145#46

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

Στις 22 Σεπτέμβρη 1971 η κηδεία του Γεώργιου Σεφέρη, ποιητή που είχε τιμηθεί με το βραβείο Νόμπελ, εξελίσσεται σε μια από τις μεγαλύτερες διαδηλώσεις κατά της Χούντας. «Στο περιγιάλι το κρυφό κι άσπρο σαν περιστέρι ...» ακούγονταν τραγουδιστά από το στόμα των περισσότερων από 150.000 ανθρώπων που συνόδευσαν το φέρετρο μέσα από δρόμους της Αθήνας, μαζί και λέξεις απαγορευμένες, όπως «Αθάνατος, Ελευθερία, Δημοκρατία...», ο Εθνικός Ύμνος, το τραγούδι «Πότε θα κάνει ξαστεριά». Ηχητικό ντοκουμέντο στο <https://youtu.be/ANtbngw7TKA>.

Επίσης, κείμενα και οπτικοακουστικό υλικό, στο *Η κηδεία του Γ. Σεφέρη*. Ιστορία και Λογοτεχνία, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Διαθέσιμο στο https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html?subpoint=149#57.

Τι είχε προηγηθεί; Το 1969 μεταδίδεται από ελληνόφωνους ραδιοφωνικούς σταθμούς σε όλον τον κόσμο η δήλωση του ποιητή Γεώργιου Σεφέρη: «Κλείνουν σχεδόν δύο χρόνια που μας έχει επιβληθεί ένα καθεστώς όλως διόλου αντίθετο με τα ιδεώδη για τα οποία πολέμησε ο κόσμος και τόσο περίλαμπρα ο λαός μας. Είναι μια κατάσταση που όσες πνευματικές αξίες κατορθώσαμε να κρατήσουμε ζωντανές με πόνο και μόχθο πάνε κι αυτές να καταποντιστούν μέσα στο έλος, μέσα στα στεκάμενα νερά. Τώρα ξαναγυρίζω στη σιωπή μου. Και προσεύχομαι στο Θεό να μην βρεθώ ξανά στην ανάγκη να μιλήσω πάλι. [...] Βλέπω μπροστά μου τον γκρεμό όπου μας οδηγεί η κατάσταση. Αυτή η ανωμαλία πρέπει να σταματήσει. Είναι εθνική επιταγή». Οι δηλώσεις του τάρaxαν τα νερά, όχι μόνο γιατί θεωρούνταν ο σημαντικότερος ποιητής της γενιάς του, αλλά και γιατί είχε διατελέσει για πολλά χρόνια διπλωμάτης.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τα παιδιά συγκρίνουν και συζητούν τις πολιτικές συνθήκες των δύο περιόδων. Σκέφτονται πώς και γιατί οι δυο κηδείες έγιναν αφορμή για διαμαρτυρία.
- Αναζητούν στίχους του Παλαμά και του Σεφέρη, ακούνε μελοποιήσεις των ποιημάτων τους και ετοιμάζουν ένα λεύκωμα με εικονογραφήσεις αποσπασμάτων που τους φέρνουν στο μυαλό εικόνες ελευθερίας.

Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή

Διαβάζουν ή τους διαβάζει ο/η εκπαιδευτικός αποσπάσματα από έργα του Ρήγα (φροντίζει να γίνονται κατανοητά) και τα παιδιά καταγράφουν τις αρχές που πρόσβευε. Πόσο σημαντικές είναι αυτές οι αξίες σήμερα;¹⁷ Έχουν κάποιες από αυτές τις αρχές στον δικό τους συνταγματικό χάρτη;

Επέκταση:

Διαβάζοντας διασκευασμένα αποσπάσματα από τα πρώτα συντάγματα, συγκρίνουν με τα κείμενα του Ρήγα. Τι συνέβαινε στην Ελλάδα και στον κόσμο όταν ο Ρήγας έγραψε τα έργα του; Όταν οι Έλληνες ψήφισαν τα πρώτα ελληνικά συντάγματα; Όταν ο Όθωνας γινόταν μονάρχης της Ελλάδας; κ.ο.κ. Η δραστηριότητα μπορεί να υποστηριχτεί από το Χρονολόγιο, βιβλίο του Προγράμματος Εκπαίδευσης των παιδιών της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Θράκη, σελ. 22 και εξής, διαθέσιμο στο <https://museduc.gr/images/stories/books/XRONOLOGIO.pdf>

Ετοιμάζουν σε χαρτί του μέτρου γραμμή του χρόνου, όπου τοποθετούν πρόσωπα και γεγονότα, με εικόνες, φωτογραφίες, κείμενα, δικές τους σκέψεις. Δεν επιζητείται η χρονολογική ακρίβεια, αλλά η τοποθέτηση σε σειρά όσων προσέγγισαν, με την παράλληλη τοποθέτηση γεγονότων από τον κόσμο, ώστε να κατανοήσουν τις αλληλεπιδράσεις.

¹⁷ Περισσότερα στο Σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Βελεστινλή (1797), syntagmawatch.gr.

Διαθέσιμο στο <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/syntagma-rigas-velestinlis/>

Εικ. 82

Η επανάσταση της
3ης Σεπτεμβρίου.
Διακρίνεται
έφιππος ο
Δημήτριος
Καλλέργης.
Πίνακας άγνωστου
ζωγράφου του 19ου
αιώνα. Συλλογή Λ.
Ευταξία, Μουσείο
της Πόλεως των
Αθηνών.

- Δημιουργούν ένα ομαδικό έργο με μορφή κολάζ, με θέμα τον δρόμο προς τη Δημοκρατία. Αξιοποιούν ιστορικές φωτογραφίες και εικόνες, κείμενα, λογοτεχνικά αποσπάσματα, δικές τους φωτογραφίες και σκέψεις.
- Για ποιους λόγους οι άνθρωποι ατομικά ή σε οργανωμένες ομάδες, συγκεντρώνονται σε πλατείες, και ιδιαίτερα στην Πλατεία Συντάγματος, για να διαμαρτυρηθούν;
- Τα παιδιά, σε χαρτί του μέτρου, βάζουν σε χρονική σειρά τις διαφορετικές χρήσεις του κτιρίου της Βουλής, αξιοποιώντας γκραβούρες και φωτογραφίες. Παράλληλα, τοποθετούν εικόνες της πλατείας Συντάγματος και γεγονότα που συνδέονται με αυτήν.

Δήμος Αθηναίων.

Διαδρομή όγδοη

Ο Δήμος Αθηναίων, ο μεγαλύτερος της χώρας, ιδρύθηκε το 1834 από την αντιβασίλειά του Όθωνα. Η εξέλιξή του συνδέεται άμεσα με την εξέλιξη των θεσμών του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Στα όρια του εγκαθίστανται τα Ανάκτορα, δημόσιες υπηρεσίες, το Πανεπιστήμιο, η Βουλή αργότερα, οι πρώτες θεατρικές σκηνές, ο Μητροπολιτικός ναός... Το νήμα ξεκινά από την προεπαναστατική περίοδο.

Ο Δήμος Αθηναίων με 7.177 κατοίκους κατά τη σύστασή του, σήμερα αποτελεί, σύμφωνα με την απογραφή της ΕΛΣΤΑΤ (2011) τον πολυπληθέστερο Ο.Τ.Α. της χώρας, με 664.046 μόνιμους κατοίκους.

Τα ερωτήματα της διαδρομής

- Η διαδρομή αναζητά απαντήσεις στα εξής ερωτήματα:
- Γιατί η πόλη χρειάζεται τους δικούς της δημοτικούς άρχοντες; Ποιος ήταν και είναι οι αρμοδιότητές τους;
- Ποιος και πώς μπορούσε/μπορεί να εκλεγεί δήμαρχος; Πώς εξελίχθηκε ο θεσμός;
- Ποια προβλήματα είχε και έχει να αντιμετωπίσει η εκάστοτε δημοτική αρχή; Ποιος είναι οι προκλήσεις για το μέλλον;
- Γιατί ο θεσμός της αυτοδιοίκησης είναι στοιχείο της Δημοκρατίας;

1821, λίγο πριν, λίγο μετά

Ο θεσμός της Δημογεροντίας

Η Αθήνα συστάθηκε πρώτη φορά ως κοινότητα το 1690 οπότε ορίστηκαν και οι πρώτοι δημογέροντες της πόλης. Οι δημογέροντες προέρχονταν αποκλειστικά από την τάξη των αρχόντων, δηλαδή από 15-20 αριστοκρατικές οικογένειες (Μπενιζέλος, Παλαιολόγος, Λατίνος, Πατούσας, Λογοθέτης, Γέροντας, Τυρναβίτης, Καπετανάκης μερικά από τα επίθετα των οικογενειών αυτών). Οι δημογέροντες εκπροσωπούσαν την κοινότητα στις σχέσεις της με τους Οθωμανούς. Οι νοικοκυραίοι και οι παζαρίτες (έμποροι) μπόρεσαν να συμμετάσχουν στον θεσμό μόνο μετά την

επανάσταση του 1821. Οι άρχοντες, με τη σύμφωνη γνώμη του μητροπολίτη, των ηγούμενων των μοναστηριών και των έγκριτων νοικοκυραίων, όριζαν υποψήφιους τους οποίους οι επικεφαλής των συντεχνιών σύστηναν στους χριστιανούς Αθηναίους. Στην εκλογή (ή, καλύτερα, στην επικύρωση της επιλογής των αρχόντων που είχε προηγηθεί) συμμετείχαν όσοι πλήρωναν κεφαλικό φόρο¹⁸, σε ομάδες. Κάθε ομάδα ψήφιζε χωριστά και η εκλογή με θητεία ενός έτους επικυρώνονταν από τον καδή (Οθωμανός ιεροδικαστής) με ένα «χοτζέτι»¹⁹. Καθήκοντά τους ήταν η διαχείριση της περιουσίας της κοινότητας, η συλλογή του κεφαλικού φόρου που παρέδιδαν στον βοεβόδα, η υλοποίηση δημόσιων έργων, η διευθέτηση των υποθέσεων των χριστιανών, ο διορισμός των δασκάλων. Είχαν μεγάλη δύναμη, ασκούσαν έλεγχο ακόμα και στους Οθωμανούς αξιωματούχους με την έκφραση παραπόνων προς την Υψηλή Πύλη. Έπαιρναν μισθό από την κοινότητα ο οποίος πρέπει να κυμαινόταν ανάμεσα στα 1.000 και 1.500 γρόσια. Σύμφωνα με αρκετούς ιστορικούς μια μερίδα τους τάσσονταν υπέρ της διατήρησης της οθωμανικής εξουσίας, από λόγους συμφέροντος. Από την άλλη, αρκετά μέλη των αρχοντικών οικογενειών είχαν μνηθεί στη Φιλική Εταιρία και στη συνέχεια πήραν μέρος στην Επανάσταση.

Οι πρώτες δημοτικές εκλογές έγιναν το 1822 με την εκλογή δημογερόντων σύμφωνα με το οθωμανικό σύστημα διοίκησης. Η σημασία της κοινοτικής οργάνωσης και της εκλογής των δημογερόντων από τον λαό αναγνωρίστηκε επίσημα από την Α' Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο (1822), που θεμελιώνει ένα δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης. Ο θεσμός της δημογεροντίας καταργήθηκε το 1835.

Και κάτι ακόμα

Μετά την έκρηξη της επανάστασης, και πριν την έναρξή της στην Αθήνα, οι τρεις δημογέροντες Άγγελος Γέροντας, Παλαιολόγος Μπενιζέλος και Προκόπιος Μπενιζέλος προσφέρθηκαν να γίνουν όμηροι των Οθωμανών, για να μην σφαγιαστούν οι Αθηναίοι άντρες. Φυλακίστηκαν μαζί με άρρενες συγγενείς τους στην Ακρόπολη, όπου βασανίστηκαν αφόρητα επί επτά μήνες.

Οι πρώτες δημοτικές εκλογές

Δικαίωμα εκλέγειν και εκλέγεσθαι είχαν οι δημότες που είχαν υπερβεί το 25ο έτος της ηλικίας τους και διέμεναν μόνιμα στον Δήμο. Εξαιρούνταν οι γυναίκες και οι κατηγορούμενοι για έγκλημα. Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν μεταξύ 15 και 20 Μαρτίου 1835, διήρκεσαν δηλαδή έξι ημέρες. Το σύστημα προέβλεπε την επιλογή δια ψηφοφορίας τριών προσώπων, από τα οποία ο βασιλιάς θα επέλεγε τον ένα. Επειδή όμως ο Όθωνας ενηλικιώθηκε τον Μάιο 1835, την επιλογή έκανε το Συμβούλιο της Αντιβασιλείας που επέλεξε τον Ανάργυρο Πετράκη, αν και πρώτος σε ψήφους ήταν ο Δημήτριος Καλλιφρονάς.

Στο απόσπασμα από την εφημερίδα *Εθνική* (7/3/1835), για τις πρώτες δημοτικές εκλογές στην Αθήνα, είναι εμφανής η ανακούφιση για την αλλαγή στον τρόπο ορισμού των εκπροσώπων της κοινότητας:

"Παρήλθον οι χρόνοι και οι αιώνες, κατά τους οποίους ο δυνατός και ο πλούσιος καθίστατο διά της βίας δημογέρων ή κοτζάπασις, διά να τυρανή τον πτωχόν λαόν και τον αδύνατον. Ουδείς σήμερον δεν ημπορεί να ζη με τους κόπους και τους ιδρώτας του άλλου ούτε να άρχη αυτόκλητος. Όλοι είμεθα όμοιοι ενώπιον των νόμων. Οι δίκαιοι και οι ωφέλιμοι πολίται αγαπώνται και τιμώνται από όλους σχεδόν τους

¹⁸ Φόρος που κατέβαλλαν κάθε χρόνο μόνο οι μη μουσουλμάνοι ικανοί για εργασία άνδρες, άνω των 14 ετών, προκειμένου να εξασφαλίζουν την άδεια να κατοικούν στην επικράτεια του Ισλάμ, διατηρώντας τη θρησκεία τους με την εγγύηση και την προστασία του κράτους.

¹⁹ Απόφαση του ιεροδικαστή.

συμπολίτας των· οι τοιούτοι μόνοι είναι άξιοι και πρέπει να προάρχουν εις τας κοινότητας και τους δήμους μας".

Τα πρώτα έργα που αναγγέλλθηκαν ήταν η ανέγερση Δημοτικού Νοσοκομείου, η σύσταση Δημοτικής Αστυνομίας και Δημοτικών Σχολείων.

Περισσότερα για τις πρώτες δημοτικές εκλογές: *Οι πρώτες εκλογές του Δήμου Αθηναίων*. Σαν Σήμερα. Ανακτήθηκε 25/10/2020, από <https://www.sansimera.gr/articles/9>

Στη συνέχεια, με τη διαίρεση του κράτους σε νομαρχίες και δήμους, οι εκλογές για την τοπική αυτοδιοίκηση πήραν άλλη διάσταση. Οι έντονες αντιπαράθεσεις, ακόμα και με αιματηρές συγκρούσεις, δωροδοκίες και νοθείες, δυστυχώς για αρκετά χρόνια τις στιγμάτισαν. Η οριστική καθιέρωση της ψήφου των γυναικών, η έμμεση εκλογή δημάρχου και η διαίρεση των Αθηνών σε εφτά δημοτικά διαμερίσματα ήταν τρία στοιχεία που επηρέασαν την εξέλιξη της τοπικής αυτοδιοίκησης.

Τα πρώτα βήματα της διαδρομής στο σχολείο

- Στην ενότητα «από τη γειτονιά στην πόλη» τα παιδιά έχουν καταγράψει την παρουσία του Δήμου στη γειτονιά. Αξιοποιώντας το διαδραστικό χρονολόγιο των Αθηνών στην ιστοσελίδα του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών <https://athenscitymuseum.gr/timeline/>, γνωρίζουν στοιχεία από την εξέλιξη της ιστορίας της Αθήνας και βλέπουν εικόνες δημογερόντων σε γκραβούρες της εποχής. Προτείνεται να σχολιάσουν την ενδυμασία και τα σπίτια τους.
- Στον χάρτη του λεκανοπεδίου Αττικής βρίσκουν τα σημερινά όρια του Δήμου Αθηναίων και συγκρίνουν με την Αθήνα των μετεπαναστατικών χρόνων (Περιλαμβάνονται στοιχεία στη Διαδρομή *Μια πόλη που εξελίσσεται*).
- Αναζητούν πληροφορίες για τις τελευταίες δημοτικές εκλογές: Πότε έγιναν; Κάθε πότε γίνονται; Πώς εκλέγονται ο δήμαρχος και οι δημοτικοί σύμβουλοι; Επισημαίνουν τις διαφορές από τις πρώτες δημοτικές εκλογές. Σε ποια περίπτωση εκφράζεται καλύτερα η προτίμηση των δημοτών;
- Υπήρχε κάποιου είδους εκπροσώπηση των χριστιανών κατά την προεπαναστατική περίοδο; Μετά τη διατύπωση υποθέσεων, ο/η εκπαιδευτικός δίνει στα παιδιά στοιχεία για τα καθήκοντα των δημογερόντων και τους ζητά να συγκρίνουν με τις αρμοδιότητες των δημοτικών αρχών.
- Διευρύνοντας και διερευνώντας: Από ποια ηλικία ψηφίζουν σήμερα οι νέοι; Πότε άρχισαν να ψηφίζουν οι γυναίκες;
- Υπάρχουν άνθρωποι που κατοικούν στην πόλη, βιώνουν την καθημερινότητά της αλλά δεν έχουν δικαίωμα ψήφου ούτε εκπροσωπούνται σε αυτήν; Καταγράφουν τις υποθέσεις τους και ερευνούν ποιοι έχουν (και ποιοι όχι) δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές εκλογές.

Εικ. 83

Δημαρχείο, πλατεία
Κοτζιά, 2006.

Ο θεσμός της δημοτικής κοινότητας

Τι μπορεί να είναι μια δημοτική κοινότητα; Ένας κοινοτικός σύμβουλος; Πώς γίνεται κάποιος κοινοτικός σύμβουλος; Τα παιδιά διατυπώνουν υποθέσεις και αναζητούν στοιχεία. Στη συνέχεια διερευνούν σε ποια δημοτική κοινότητα ανήκει η γειτονιά τους και πού στεγάζεται. (Χάρτες στο ModmonAthens, Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, στο <http://modmon.ellet.gr/maps/#>) Σκέπτονται ποιες μπορεί να είναι οι αρμοδιότητές της, οι δραστηριότητές της και ο ρόλος των κοινοτικών συμβούλων. Αναζητούν τις απαντήσεις στο διαδίκτυο (βλ. Δημοτικές Κοινότητες, Δήμος Αθηναίων, στο <https://www.cityofathens.gr/node/19410>) ή με επίσκεψη στον χώρο της. Πραγματοποιούνται δράσεις και πρωτοβουλίες που αφορούν παιδιά; Προτείνεται να πάρουν συνέντευξη από έναν/μία κοινοτικό/ή σύμβουλο. Τα παιδιά καταγράφουν τις προτάσεις τους για τη γειτονιά και τις καταθέτουν στη δημοτική κοινότητα.

Αναζητούν άλλες δημοτικές υπηρεσίες στην περιοχή τους (δημοτικό ιατρείο, λέσχη φιλίας, βρεφονηπιακός σταθμός, γυμναστήριο, κολυμβητήριο, κέντρο δημιουργικής απασχόλησης για παιδιά, δημοτικός κινηματογράφος, δημοτική βιβλιοθήκη, κοινωνικό φροντιστήριο) και τις τοποθετούν στον χάρτη της γειτονιάς. Σε ομάδες ερευνούν τον ρόλο τους, τις επισκέπτονται και παίρνουν συνέντευξη από τους υπεύθυνους. Οργανώνουν στο σχολείο παρουσίαση με καλεσμένους εκπροσώπους από κάθε φορέα, με στόχο την ενημέρωση αλλά και τη δικτύωση με αυτές τις υπηρεσίες προς όφελος των παιδιών.

Κατά την έρευνα στην γειτονιά (Διαδρομή *Η διαχρονία στη γειτονιά του σχολείου*) εντοπίζουν δρόμους και πλατείες με ονόματα που σχετίζονται με το παρελθόν της τοπικής αυτοδιοίκησης στην Αθήνα. Ενδεικτικά, η οδός Σπύρου Μερκούρη στο Παγκράτι, οδός Καλλιφρονά στην Κολιάτσου, οδός Παναγή Κυριακού στους Αμπελόκηπους, πλατεία Κοτζιά κ.ο.κ.).

Και κάτι ακόμα

Από τα 8 πλατώματα της Οθωμανικής Αθήνας στις 7 δημοτικές κοινότητες: Οκτώ συνολικά πλατώματα, ή συνοικίες, είχε η οθωμανική Αθήνα: Την Πλάκα, του Ψυρρή, τους Κολύμπους στο Θησείο, τη Σωτείρα Κοττάκη γύρω από τη σημερινή Ρωσική εκκλησία, τη Μονοκαλούφτη κοντά στη σημερινή οδό Ναυάρχου Νικοδήμου (περιοχή Συντάγματος), τη Ρούμπη γύρω από την Καπνικαρέα, τη Βορηά γύρω από την Παναγία τη Χρυσοσπηλιώτισσα και τη Γερλάδα στους πρόποδες της Ακρόπολης. Ποιες συνοικίες διατηρούν και σήμερα το όνομά τους;

Οι σταθμοί της περιήγησης: το Δημαρχείο και η πλατεία του

Σταθμοί της περιήγησης είναι η πλατεία Εθνικής Αντίστασης με τα χαρακτηριστικά της κτίρια και το Δημαρχείο.

Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΕ ΤΑ ΠΟΛΛΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΘΕΑΤΡΟ: ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η πλατεία που έμεινε στα σχέδια και το Δημοτικό Θέατρο

Η πλατεία αυτή έχει γνωρίσει πολλά ονόματα: ο Κήπος του Λαού, πλατεία Λουδοβίκου, πλατεία Δημοτικού Θεάτρου, πλατεία Ταχυδρομείου, πλατεία Κοτζιά, πλατεία Εθνικής Αντίστασης, ακόμα και «Στα κανόνια» την έλεγαν. Πολλές από τις ονομασίες συνυπήρχαν χρονικά.

Στο πρώτο πολεοδομικό σχέδιο της Αθήνας των αρχιτεκτόνων Κλεάνθη και Σάουμπερτ (1835) «Ο Κήπος του Λαού» ήταν η μεγάλη πλατεία που θα ξεκινούσε από την Ομόνοια όπου θα χτίζονταν τα ανάκτορα, θα έφτανε στην οδό Ευριπίδου, θα είχε κτίρια με στοές και μαγαζιά, δενδροστοιχίες και σιντριβάνια. Το σχέδιο δεν υλοποιήθηκε λόγω του μεγάλου κόστους αγοράς των οικοπέδων, δημιουργήθηκε το 1860 μια πολύ μικρότερη πλατεία, το 1/5 της αρχικής, με το όνομα του Λουδοβίκου, προς τιμήν του πατέρα του Όθωνα. Η περιοχή ήταν γνωστή για χρόνια ως «Στα κανόνια», λόγω ενός υπόστεγου του Πυροβολικού με δώδεκα κανόνια. Στην πλατεία χτίστηκε το Δημοτικό Θέατρο Αθηνών, σε σχέδια του Ε. Τσίλλερ, που καταλάμβανε ένα μεγάλο μέρος της σημερινής πλατείας και ολοκληρώθηκε το 1888. Το 1922 στεγάστηκαν στους χώρους του 150 οικογένειες προσφύγων από τη Μ. Ασία (βλ. παρακάτω). Το Δημοτικό Θέατρο, εγκαταλελειμμένο για χρόνια, είχε ανάγκη από εκτεταμένες επισκευές για τις οποίες δεν υπήρχαν κονδύλια. Ο Δήμος προχώρησε στην κατεδάφισή του το 1939, με πρωτοβουλία του υπουργού διοικήσεως πρωτεύουσας, πρώην δημάρχου, Κώστα Κοτζιά, παρά τις έντονες διαμαρτυρίες. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία (Γιοχάλας & Καφετζάκη, 2012: 206) «η κατεδάφισή του εγκαινίασε μία εκτεταμένη καταστροφή των νεοκλασικών κτιρίων της Αθήνας και την αλλαγή της φυσιογνωμίας της».

Περισσότερα στο άρθρο «Η ιστορία του άτυχου θεάτρου της πλατείας Λουδοβίκου», στο <https://tetysolou.wordpress.com/2018/12/29/16078/>.

Όταν πέθανε ο Κ. Κοτζιάς, το 1951, η πλατεία Λουδοβίκου μετονομάστηκε σε πλατεία Κοτζιά. Το 1977 ονομάστηκε πλατεία Εθνικής Αντίστασης, για να τιμηθεί η αντίσταση του ελληνικού λαού κατά την περίοδο της Κατοχής, όμως πολλοί Αθηναίοι εξακολουθούν να την αποκαλούν με το παλιό της όνομα ή πλατεία Δημαρχείου.

Και κάτι ακόμα

Πώς προέκυψε αυτός ο μεγάλος δημόσιος χώρος; Σύμφωνα με την καθηγήτρια του ΕΜΠ Μάρω Καρδαμίτση –Αδάμη η πλατεία οφείλει την ύπαρξή της στα ρέματα που περνούσαν και έκαναν αδύνατη την οικοπεδοποίησή της. Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (2004). «Η πλατεία Εθνικής Αντιστάσεως», *Τα Αθηναϊκά*, 109, σ. 47

Εικ. 84

Πλατεία
Λουδοβίκου, Αθήνα,
1847.

Εικ. 85

Πλατεία
Λουδοβίκου, Αθήνα,
1900.

Εικ. 86

Πλατεία Δημαρχείου
στην Αθήνα, 1907.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

Οι μαθητές/ήτριες στέκονται στο κέντρο της πλατείας και απολαμβάνουν την αίσθηση του ελεύθερου χώρου. Παρατηρούν το μέγεθος και το σχήμα της, αναζητούν το όνομά της και τα ονόματα των δρόμων που την περιβάλλουν. Χαρτογραφούν πρόχειρα στα μπλοκ τους την πλατεία, το σιντριβάνι και το γλυπτό του Θησέα, την αρχαιολογική ανασκαφή με τα ευρήματά της, το υπόγειο πάρκινγκ. Δοκιμάζουν να χρονολογήσουν τα κτίρια που την περιβάλλουν σε σύγχρονα, παλιά, πολύ παλιά. Αναζητούν, φωτογραφίζουν και διαβάζουν τη μαρμαρίνη στήλη με την ιστορία της πλατείας. Τοποθετούν στο σκαρίφημα τα γύρω κτίρια και αναζητούν πληροφοριακές πινακίδες για αυτά.

Συγκρίνουν τη σημερινή μορφή της με τη μορφή της στο παρελθόν (εικ. 79, 80, 81, τυπωμένες) και επισημαίνουν τις διαφορές. Φωτογραφίζουν αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες των κτιρίων.

Ο/η εκπαιδευτικός εφιστά την προσοχή τους σε ένα εντυπωσιακό κτίριο που δεν υπάρχει πια (το Δημοτικό Θέατρο στη δεξιά πλευρά των παλιών φωτογραφιών) και τους ζητά να φανταστούν τι μπορεί να ήταν. Στη συνέχεια τους διαβάζει το απόσπασμα

του Τίμου Μωραϊτίνη που ακολουθεί ώστε να κατανοήσουν τη χρήση του: «Στις εννέα το βράδυ άνοιξαν αι χρυσαί πύλαι του μαγικού παλατιού. Ήταν κάτι σαν όνειρο νύχτας χειμερινής το θέαμα που παρουσιάστηκε [...] Μεταξύ των θεωρείων και της πλατείας διεξήγετο τρομερός ανθοπόλεμος» (Γιοχάλας & Καφετζάκη, σελ. 205, ό.π.).

ΔΥΟ ΚΤΙΡΙΑ ΜΕ ΙΣΤΟΡΙΑ

Μέγαρο Μελά:

Έργο του Τσίλερ. Κτίστηκε το 1874, κατά παραγγελία του εμπόρου σιτηρών στο Λονδίνο Βασιλείου Μελά. Στέγασε αρχικά το πολυτελές ξενοδοχείο Grand Hotel d' Athenes. Τα έσοδά του ο ιδιοκτήτης του τα διέθετε στην «Επιτροπή Κληροδοτημάτων Μελά», η οποία έκτιζε σχολεία σε όλη την Ελλάδα. Εν συνεχεία στέγασε το Χρηματιστήριο, την κατοχική Υπηρεσία Λογοκρισίας και, στο διάστημα 1900-1973, το Κεντρικό Ταχυδρομείο. (Περισσότερα στην ιστοσελίδα του Μουσείου της Πόλεως των Αθηνών <https://athenscitymuseum.gr/architecture/>). Οι υπάλληλοι του Ταχυδρομείου κήρυξαν το 1942 μια από τις πρώτες απεργίες στη γερμανοκρατούμενη Ευρώπη (βλ. και στην Διαδρομή *Προς τη Δημοκρατία*). Σήμερα στεγάζει υπηρεσίες της Εθνικής Τράπεζας.

Μέγαρο της Εθνικής Τράπεζας:

Σε κτίριο στη συμβολή των σημερινών οδών Αιόλου και Γ. Σταύρου, στεγάστηκε το 1845 η Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, που είχε ιδρυθεί το 1841 από τον Γεώργιο Σταύρου με την παροχή κεφαλαίων από τον Ελβετό φιλέλληνα Εϋνάρδο. Το κεντρικό κτίριο της Τράπεζας, με την πάροδο των ετών επεκτάθηκε. Ένα από τα κτίρια που στεγάζουν υπηρεσίες της, Αιόλου και Σοφοκλέους, είναι ένα από τα σημαντικότερα μοντέρνα κτίρια της Αθήνας.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Συζητούν πώς συνδέονται η ονομασία πλατεία Ταχυδρομείου, το μέγαρο Μελά και η αναθηματική πλάκα που βρίσκεται στα αριστερά του δημαρχείου αφιερωμένη στην απεργία των «τριατικών» (εργαζόμενοι των Ταχυδρομείων, των Τηλεγραφημάτων και της Τηλεφωνίας, 3 Τ).
- Συγκρίνουν τα κτίρια της πλατείας με το μοντέρνο κτίριο (Αιόλου και Σοφοκλέους), το φωτογραφίζουν και σχολιάζουν πώς εντάχθηκαν σε αυτό τα αρχαιολογικά ευρήματα.
- Παρατηρούν το σημερινό υλικό επίστρωσης της πλατείας, την περιορισμένη φύτευση, το τρεχούμενο νερό στο σιντριβάνι και κάνουν υποθέσεις για την κατάσταση το καλοκαίρι. Συγκρίνουν τη σημερινή εικόνα της πλατείας με εκείνη του παρελθόντος, όπου υπάρχει μεγάλος κήπος, και συζητούν για τη μείωση του πρασίνου στον δημόσιο χώρο. Ποιες υπηρεσίες φροντίζουν το πράσινο, τα παγκάκια και την καθαριότητα της πόλης, τις επισκευές των πεζοδρομίων; Ποια είναι η ευθύνη όλων μας για την συντήρηση, την προστασία τους, αλλά και την ειδοποίηση των αρμόδιων υπηρεσιών, όταν διαπιστώνουμε προβλήματα;
- Αναζητούν στην πλατεία την είσοδο του υπόγειου σταθμού αυτοκινήτων. Κατά την κατασκευή του εντοπίστηκε τμήμα του αρχαίου δρόμου από την Αθήνα προς τις Αχαρνές, νεκροταφείο και εργαστήρια. Παρατηρούν την ανοιχτή ανασκαφή, φωτογραφίζουν και διαβάζουν την ενημερωτική πινακίδα. Συζητούν τα πλεονεκτήματα ενός υπόγειου χώρου στάθμευσης στο κέντρο της πόλης.

Εικ. 87, 88

Τοιχογραφία
στο Δημαρχιακό
Μέγαρο, Φώτης
Κόντογλου.

Εικ. 89

Συλλογή μικρών
γλυπτών
ομοιωμάτων
Αθηναίων
Δημάρχων,
Δημαρχιακό
Μέγαρο.

Εικ. 90

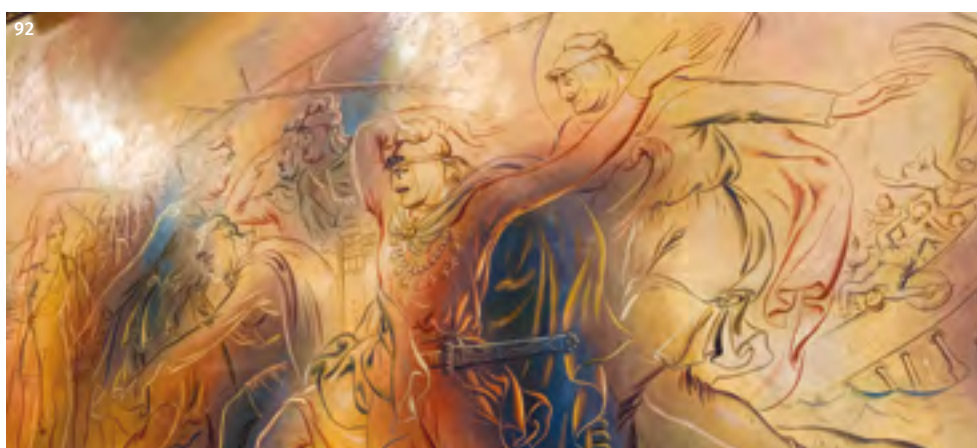
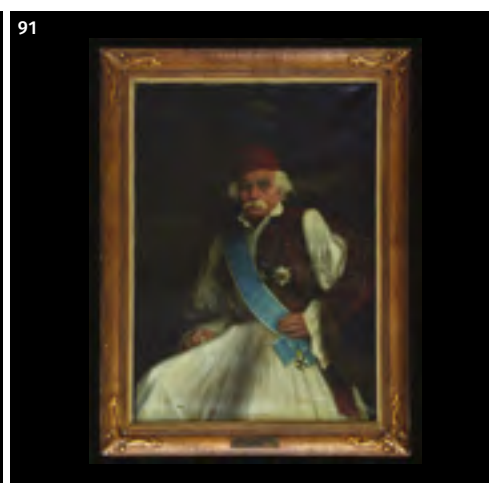
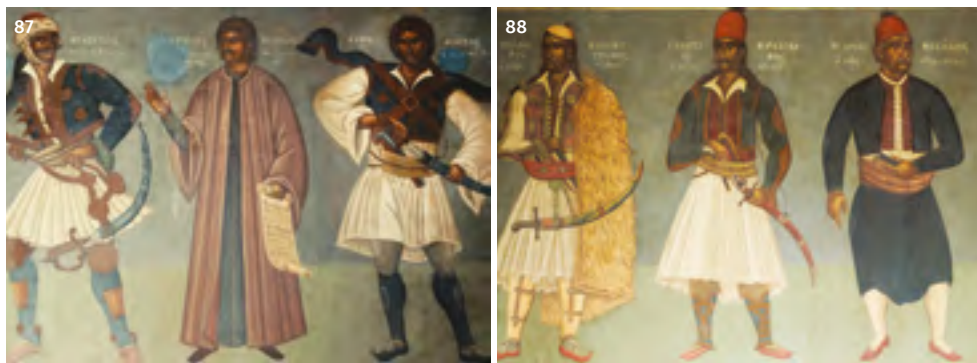
Πορταίτο του
Δημάρχου
Ανάργγου
Πετράκη,
Αλέξανδρος
Καλούδης.

Εικ. 91

Πορταίτο του
Δημάρχου
Δημητρίου
Καλλιφρονά,
Αλέξανδρος
Καλούδης.

Εικ. 92

Τοιχογραφία
στο Δημαρχιακό
Μέγαρο, Γιώργος
Γουναρόπουλος.

Και κάτι ακόμα

Σε αυτή την πλατεία έγινε μάχη Ελλήνων εναντίον Ελλήνων. Το 1863 μετά την αποχώρηση του βασιλιά Όθωνα, δυο πολιτικές παρατάξεις, «οι Ορεινοί» και «οι Πεδινοί», συγκρούστηκαν για την εξουσία. Έγιναν σφοδρές μάχες, με πολλούς νεκρούς, γύρω από το κτίριο της Εθνικής Τράπεζας. Το μέγαρο έπαθε πολλές ζημιές και ο ιδρυτής της Γ. Σταύρου αποφάσισε να μην τις επισκευάσει για να θυμίζουν στους Αθηναίους τον εμφύλιο και τις συνέπειές του. Οι ταραχές αυτές ονομάστηκαν «Ιουνιάκα». Τελικά οι συγκρούσεις σταμάτησαν με την παρέμβαση των πρεσβευτών των τριών μεγάλων δυνάμεων.

ΤΟ ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ**Λίγα λόγια για το κτίριο**

Για αρκετά χρόνια το Δημαρχείο δεν είχε στέγη και περιφέρονταν από κτίριο σε κτίριο. Ο σχεδιασμός του δημαρχιακού μεγάρου ανατέθηκε το 1872 στον αρχιτέκτονα Παναγή Κάλκο. Η οικοδομή ολοκληρώθηκε τον Μάρτιο του 1874. Ο Κάλκος, επηρεασμένος από την αρχιτεκτονική των ανακτόρων, έφτιαξε το κτίριο σε αυστηρό νεοκλασικό ρυθμό, διώροφο αρχικά με κεραμίδια, με συμμετρική εικόνα και δωρικό πρόπυλο. Το κτίριο έχει κηρυχθεί διατηρητέο μνημείο από το ΥΠ.ΠΟ.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Τα παιδιά παρατηρούν από την πλατεία το κτίριο του Δημαρχείου, το σκιστάρουν και το περιγράφουν. Ποιο είναι το σχήμα του; Τι τους θυμίζει η είσοδός του; Σε τι διαφέρει από τα άλλα κτίρια που είδαν προηγουμένως; Πώς φαντάζονται το εσωτερικό του; Τι δραστηριότητες νομίζουν ότι γίνονται στους χώρους του;

Εικ. 93
Το Δημαρχιακό
Μέγαρο, 1872-1874.

Το εσωτερικό του κτιρίου. Η ιστορία σε τοιχογραφίες

Ο Δήμος Αθηναίων το 1937 ανέθεσε στον ζωγράφο Γιώργο Γουναρόπουλο να διακοσμήσει τους τοίχους στην αίθουσα του δημοτικού συμβουλίου, στο Δημαρχιακό Μέγαρο. Το αποτέλεσμα ήταν μια τοιχογραφία που θυμίζει όνειρα, συνολικής έκτασης 113 τ.μ., φτιαγμένη με χρώματα λαδιού και κερί, που αναπαριστά την ιστορία της πόλης από την αρχαιότητα μέχρι τη δεκαετία του '30. Χρειάστηκαν δύο χρόνια για να ολοκληρωθεί το έργο, στο οποίο μπορεί κάποιος να περιεργαστεί σκηνές όπως η «Αποθέωση του Περικλή», οι «Περσικοί Πόλεμοι», η «Αγία Φιλοθέη», το «Αθηναϊκό Πανόραμα».

Την ίδια εποχή, εκτός από τον Γουναρόπουλο, η Δημοτική Αρχή προσκάλεσε και τον ζωγράφο -αγιογράφο Φώτη Κόντογλου, ο οποίος έφτιαξε μια μνημειακή τοιχογραφία: τη συνθέτουν μυθολογικοί ήρωες, όπως ο Θησέας, ιστορικά πρόσωπα της αρχαιότητας, όπως ο Φίλιππος και ο Μέγας Αλέξανδρος, βυζαντινοί αυτοκράτορες σαν τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, ήρωες του 1821, όλοι τους ιστορημένοι με βυζαντινή τεχνοτροπία.

Επίσης, βιτρό, γλυπτά και άλλα ζωγραφικά έργα κοσμούν το σπίτι της πόλης.

Όλοι οι δήμαρχοι, μια συλλογή

Στο μέγαρο στεγάζεται μια συλλογή μικρογλυπτικών ομοιωμάτων των δημάρχων της Αθήνας, που θα μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για μελέτη των ενδυματολογικών συνηθειών από τον 19ο αιώνα ως σήμερα.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Σημείωση: Απαιτείται προηγούμενη άδεια για την επίσκεψη. Αν δεν είναι εφικτή προτείνεται το βίντεο ξενάγησης στο εσωτερικό του Δημαρχείου: Λιάπη, Γ. (2019), *Αθήνα. Δημαρχείο Αθηνών και πρωτότυπα έργα τέχνης*. Διπλωματική εργασία. Διαθέσιμη στο <https://www.youtube.com/watch?v=vqK1f7QWNAo>
- Περιήγηση: Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες και επισκέπτονται τους χώρους με τις τοιχογραφίες, τη συλλογή των πορτραίτων των Δημάρχων, την σύγχρονη αίθουσα του Δημοτικού Συμβουλίου ίσως και το γραφείο Δημάρχου. Φωτογραφίζουν λεπτομέρειες που τους κάνουν εντύπωση.
- Τα πορτραίτα των δύο πρώτων δημάρχων της Αθήνας. Τα παιδιά παρατηρούν τα πορτραίτα των δημάρχων Ανάργυρου Πετράκη και Δημήτριου Καλλιφρονά, στην αίθουσα αναμονής των επισκεπτών, καθώς και τη συλλογή των μικρών γλυπτών ομοιωμάτων των Αθηναίων δημάρχων. Συγκρίνουν την ενδυμασία των δυο ανδρών, ευρωπαϊκά ρούχα για τον Πετράκη, φουστανέλα για τον Καλλιφρονά και κάνουν υποθέσεις για την Αθήνα της εποχής τους, τότε που διασταυρώνονταν ο παλιός με τον καινούριο κόσμο, και τα προβλήματα που είχε. Με την επιστροφή στην τάξη ψάχνουν περισσότερα στοιχεία για τη ζωή και το έργο τους.
- Στην αίθουσα του δημοτικού συμβουλίου: Επισκέπτονται τη σύγχρονη αίθουσα του δημοτικού συμβουλίου, παρατηρούν τη διάταξη των καθισμάτων, την υποδομή για την ηλεκτρονική ψηφοφορία και μαθαίνουν πώς οργανώνεται μια συνεδρίαση, πώς παίρνουν τον λόγο, πώς ψηφίζουν, πώς καταγράφονται οι αποφάσεις.
- Επισκέπτονται επίσης την αίθουσα υποδοχής ξένων επισκεπτών. Ποιους μπορεί να υποδέχεται εκεί ο Δήμαρχος;

Επεκτείνοντας τη διαδρομή

Άλλα σημαντικά δημοτικά κτίρια που προτείνεται να επισκεφτούν και να γνωρίσουν την ιστορία τους είναι το Πνευματικό Κέντρο στην οδό Ακαδημίας, η Δημοτική Βιβλιοθήκη στον σταθμό Λαρίσης, η Δημοτική Πινακοθήκη στην πλατεία Αυδή, το πολιτιστικό κέντρο «Μελίνα» στο Θησείο, η Τεχνόπολη και το Σεράφειο στην οδό Πειραιώς.

Ολοκληρώνοντας τη διαδρομή

Η ΠΛΑΤΕΙΑ

Τα παιδιά με το πρόγραμμα περιήγησης google street view βρίσκουν την πλατεία Εθνικής Αντίστασης. Βλέπουν στον χάρτη την έκταση που θα καταλάμβανε ως «Κήπος του Λαού». Κάνουν υποθέσεις γιατί η πρόταση δεν υλοποιήθηκε. Ο/η εκπαιδευτικός αναφέρει την ανάγκη προηγούμενης αγοράς από το κράτος ή τον Δήμο των οικοπέδων και συζητούν για το πόσο ακριβό έργο ήταν για το νεοσύστατο κράτος. Εντοπίζουν από παλιές φωτογραφίες τη διαχρονική χρήση της πλατείας για ξεκούραση, πολιτικές συγκεντρώσεις, εκδηλώσεις, εκθέσεις και παζάρια (ενδεικτικά, ανθοκομική έκθεση, παζάρι του βιβλίου). Συζητούν για την έννοια του δημόσιου χώρου και της χρήσης του.

ΕΝΑ ΘΕΑΤΡΟ ΠΟΥ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΙΑ

Τα παιδιά βρίσκουν περισσότερες πληροφορίες και φωτογραφίες για το Δημοτικό Θέατρο και την ιστορία του στο άρθρο «Το Δημοτικό Θέατρο της Αθήνας χαρακτηρίστηκε το 'καλλίτερον της Ευρώπης' αλλά το κατεδάφισαν». Μηχανή του Χρόνου. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/4ce6t8ff>

Προτείνεται να διαβάσουν το βραβευμένο βιβλίο της Αγγελικής Δαρλάση *Το αγόρι στο θεωρείο*, που αναφέρεται στη χρήση του θεάτρου ως κατοικία για μεγάλο αριθμό προσφύγων από τη Μικρά Ασία.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Πού θα πρότειναν να χτιστεί σήμερα ένα Δημοτικό Θέατρο;
- Τα παιδιά μεταφέρονται στο 1939, λίγο πριν το γκρέμισμά του. Ένα παιδί παίρνει τον ρόλο του δημάρχου και βγαίνει από την αίθουσα. Τα υπόλοιπα χωρίζονται σε 2 ομάδες δημοτικών συμβούλων: η μία υποστηρίζει την επισκευή του Θεάτρου και η άλλη το γκρέμισμά του, με επιχειρήματα. Καλούν το παιδί – δήμαρχο και προσπαθούν να το πείσουν, η κάθε ομάδα για τη δική της θέση.
- Με αφορμή την κατεδάφιση του Δημοτικού Θεάτρου, συζητούν στην τάξη για την έννοια «διατηρητέο». Υπάρχουν διατηρητέα κτίρια στη γειτονιά τους; Κτίρια που θα ήθελαν αν προτείνουν ως διατηρητέα; Γιατί; Τι προσφέρει στη μνήμη της πόλης ένα διατηρητέο κτίριο; Καταθέτουν ιδέες για την ανακαίνιση και μελλοντική τους χρήση. Πώς θα μπορούσε ο Δήμος να αξιοποιήσει διατηρητέα κτίρια; (βλ. και Διαδρομή Αρχιτεκτονικής)

ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ, ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ

Με αφορμή τις τοιχογραφίες στο δημαρχιακό μέγαρο, αναζητούν έργα του Φώτη Κόντογλου και του Γιώργου Γουναρόπουλου, καθώς και στοιχεία της βιογραφίας τους. Αν τα παιδιά ήταν ζωγράφοι, τι θα προσέθεταν στη θεματολογία των

τοιχογραφιών; Δημιουργούν μια φανταστική συνομιλία ανάμεσα στο μεταγενέστερο γλυπτό του Θησέα της πλατείας Εθνικής Αντιστάσεως (της γλύπτριας Βάρη) και τον Θησέα του Γουναρόπουλου. Τι θα έκανε για την Αθήνα αν ζούσε σήμερα ο Θησέας; Συσχετίζουν τις τοιχογραφίες των δυο καλλιτεχνών με μεγάλες τοιχογραφίες κατά παραγγελία σε τοίχους της πόλης από street artists, ενδεικτικά, στην Τεχνόπολη οι τοιχογραφίες στον τοίχο της οδού Πειραιώς.

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΜΙΑ ΣΕΛΙΔΑ ΤΟΥ 1841

Σε έκθεση με τα χειρόγραφα πρακτικά των Δημοτικών Συμβουλίων της πόλης από τον 19ο αιώνα και μετά, που έγινε με πρωτοβουλία του Ιστορικού Αρχείου του Δήμου Αθηναίων το 2019, ο πρώτος τόμος των Δημοτικών Συμβουλίων της Αθήνας του 1841, ήταν ανοιχτός σε σελίδα που αφορούσε την επιχορήγηση νέων Αθηναίων για σπουδές στο εξωτερικό και είχε τις υπογραφές των δημοτικών συμβούλων Ιωάννη Μακρυγιάννη και Γεωργίου Π. Σκουζέ.

Τα παιδιά συζητούν τι μπορεί να περιλαμβάνει το Ιστορικό Αρχείο του Δήμου Αθηναίων, γιατί είναι σημαντική η διαφύλαξη εγγράφων από το παρελθόν. Τι άλλο θα μπορούσε να διαφυλάττει ένα αρχείο; Διαβάζουν το άρθρο της Ξένιας Στούκα «Μουσείο Δήμου Αθηναίων: Η Αθήνα απόκτα το δικό της θησαυροφυλάκιο μνήμης» που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ελεύθερος Τύπος*, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/ytx3ujht> Συζητούν γιατί αποκαλείται θησαυροφυλάκιο. Τι θα ήθελαν να περιλαμβάνει στις αίθουσες του ένα τέτοιο μουσείο; Σχεδιάζουν μια πτέρυγα που να αφορά το παιδί και την διαχρονική επαφή του με τις υπηρεσίες του Δήμου από τη σύσταση του. Τι θα μπορούσε να περιλαμβάνει;

ΑΝ ΗΜΟΥΝ ΔΗΜΟΤΙΚΟΣ/Η ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ

Ανάλογα με το ενδιαφέρον και την ηλικία των παιδιών ο/η εκπαιδευτικός τα βοηθά να θέσουν ερωτήματα όπως: Ποιος μπορεί να γίνει δημοτικός σύμβουλος; Πώς εκλέγεται ο δήμαρχος; Κάθε πότε; Με τι ζητήματα ασχολείται το δημοτικό συμβούλιο; Πώς συνεδριάζει; Πώς παίρνει αποφάσεις; Πού δημοσιεύονται οι αποφάσεις του; Οι πολίτες μπορούν να παρακολουθήσουν μια συνεδρίαση; Μπορούν να έχουν μάθουν τι συζητήθηκε (πρόσβαση στο αρχείο δημοτικών συμβουλίων); Πώς χρηματοδοτείται ο Δήμος; Τι είναι τα δημοτικά τέλη; Ποια είναι τα πεδία ευθύνης του Δήμου; Προτείνεται να καλέσουν εκπρόσωπο του δήμου και να του θέσουν ερωτήματα.

Σημείωση: η συζήτηση μπορεί να γίνει στο Δημαρχείο, κατά την επίσκεψή τους. Ετοιμάζουν μια προσομοίωση συνεδρίασης δημοτικού συμβουλίου φέρνοντας για συζήτηση θέματα που σχετίζονται με τη γειτονιά τους. Δοκιμάζουν τη λειτουργία του συμβουλίου της τάξης, ορίζοντας μια μέρα συζήτησης τη βδομάδα με θέματα από την καθημερινότητά τους, τα οποία παρουσιάζουν με επιχειρήματα.

Περισσότερα στον ιστότοπο του Δήμου Αθηναίων: για το δημοτικό συμβούλιο στο <http://www.cityofathens.gr/node/424>, για τους Αντιδημάρχους στο <http://www.cityofathens.gr/node/424>

Εικ. 94

Διανομή νερού
σε γειτονιά της
Αθήνας, 1933.

ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΤΕ ΚΑΙ ΤΩΡΑ

- Ο/η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά να σκεφτούν αν οι παροχές που θεωρούνται αυτονόητες στην καθημερινότητά μας (όπως: υδροδότηση, αποχέτευση, φωτισμός των δρόμων) υπήρχαν από την αρχή της ανακήρυξης της Αθήνας σε πρωτεύουσα. Πώς μπορεί να εξυπηρετούνταν τα σπίτια χωρίς αυτά;
- Συζητούν για το επάγγελμα του Σπύρου Λούη και την καθημερινή διαδρομή του για να πουλήσει νερό. Επίσης για το τραγούδι για τον Μπαρμπα-Γιάννη Κανατά.
- Τα παιδιά σε ομάδες αναζητούν στοιχεία για την ιστορία της ύδρευσης, της κεντρικής αποχέτευσης, του δημόσιου φωτισμού, της διαχείρισης απορριμμάτων στην πόλη. Στοιχεία στη Wikipedia, στο <https://tinyurl.com/hjd7twsz> και φωτογραφικό υλικό στο Ιστορικό Αρχείο της ΕΥΔΑΠ, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/9de2pe7s> Για τον δημόσιο φωτισμό στο Σκιαδάς, Ε., «Τα λαδοφάναρα και οι φανοκόροι στην παλιά Αθήνα», Μικρός Ρωμιός. Διαθέσιμο στο <https://mikros-romios.gr/ladofanara/>
- Υπερβαίνοντας τα όρια ενός δήμου: Αναζήτηση στοιχείων και συζήτηση για υπερτοπικά έργα προς εξυπηρέτηση όλων των δήμων της Αττικής, όπως η μεταφορά νερού από τον Μόρνο, ο βιολογικός καθαρισμός της Ψυττάλειας, αλλά και η ανάγκη πρόσθετων αντιπλημμυρικών έργων για την αντιμετώπιση των ακραίων καιρικών φαινομένων.

- Σύγχρονα προβλήματα, λύσεις για το μέλλον: Τα παιδιά θέτουν ζητήματα για τα οποία πιστεύουν ότι θα πρέπει να λάβει μέτρα ο Δήμος, όπως η κλιματική κρίση και προσαρμογή, η ανακύκλωση, η ατμοσφαιρική ρύπανση, το κυκλοφοριακό, η παροχή υποστήριξης και η ένταξη προσφύγων και μεταναστών, η βελτίωση των σχολικών κτιρίων και των δημόσιων χώρων αναψυχής, η προστασία στοιχείων της ιστορίας της πόλης κ.α. Ποιες είναι οι πρωτοβουλίες του Δήμου; Τι μπορούν να κάνουν τα παιδιά ως πολίτες; Τι έχουν να προτείνουν στη δημοτική αρχή;

Και κάτι ακόμα

Με πρωτοβουλία της δημοτικής αρχής τη δεκαετία του 1840 άρχισαν επισκευές και καθαρισμοί του Αδριάνειου Υδραγωγείου (κατασκευάστηκε το 140 μ. Χ., μέρος του σήμερα είναι ορατό στη Νέα Ιωνία) για την υδροδότηση της Αθήνας. Το 1870 αποκαλύφτηκε η Αδριάνειος Δεξαμενή (στο Κολωνάκι), η οποία ανακατασκευάστηκε και λειτούργησε μέχρι το 1940. Όμως τα έργα αυτά, καθώς και οι 55 περίπου δημοτικές βρύσες που υπήρχαν στην Αθήνα δεν είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα στην αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών της κατανάλωσης νερού και της λειψυδρίας. Για αυτό έκαναν χρυσές δουλιές οι νερούλαδες που μετέφεραν και πουλούσαν νερό στην Αθήνα από τις πηγές γειτονικών χωριών, όπως της Κηφισιάς και του Αμαρουσίου.

Το 1924 υπογράφηκε Σύμβαση μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου, της Αμερικανικής Εταιρείας ULEN (Ούλεν) και της Τράπεζας Αθηνών, και το 1925 άρχισε η κατασκευή των πρώτων σύγχρονων έργων ύδρευσης, με κύριο το φράγμα του Μαραθώνα. Το έργο εγκαινιάστηκε τον Ιούνιο του 1931, τροφοδοτώντας με νερό την Αθήνα.

Πηγή: *Ιστορική αναδρομή ύδρευσης*. ΕΥΔΑΠ. Διαθέσιμη στο <https://www.eydap.gr/TheCompany/Water/HistoricalTrackBack/>

Το 1840 κατασκευάστηκαν οι πρώτοι υπόνομοι στις οδούς Κολοκοτρώνη, Αιόλου και Ερμού, που κατέληγαν σε ρέμα του Κεραμεικού. Παρά τα έργα, οι ανάγκες ήταν πολύ μεγαλύτερες από αυτές που εξυπηρετούσε το σύστημα. Η ανάπτυξη των δικτύων πραγματοποιήθηκε ουσιαστικά τη δεκαετία του '70.

Περισσότερα: *Ιστορική αναδρομή αποχέτευσης*. ΕΥΔΑΠ. Διαθέσιμη στο <https://tinyurl.com/yjxve4mw>

ΜΙΚΡΕΣ ΑΘΗΝΑΪΚΕΣ ΙΣΤΟΡΙΕΣ

Ο πρώτος Δήμαρχος της Αθήνας

Ο Ανάργυρος Πετράκης διορίστηκε το 1822 δημογέροντας από τον Οδυσσέα Ανδρούτσο και δήμαρχος Αθηνών από τον Όθωνα το 1835. Παρέλαβε την πόλη σε άθλια κατάσταση. Το ταμείο του Δήμου ήταν τελείως αδειανό και για την ενίσχυσή του ο Πετράκης πούλησε τρία σπίτια και δώρισε τα χρήματα στο Δήμο. Στα δυο χρόνια που έμεινε δήμαρχος έκανε πολλά. Έχτισε το πρώτο δημοτικό σχολείο στην Πλάκα, δημιούργησε «Δημοτική φρουρά» για την ασφάλεια της πόλης, ίδρυσε βιβλιοθήκη και δύο λαϊκά ιατρεία για τους απόρους. Βελτιώθηκε η δημόσια υγιεινή της πόλης με τη συλλογή των απορριμμάτων, ενώ απαγορεύθηκε στους χασάπηδες να σφάζουν στα καταστήματα τους και στους βοσκούς να βόσκουν τα ζώα τους εντός της περιοχής των Αθηνών. Παύθηκε με βασιλικό διάταγμα το 1837 γιατί στην προσφώνησή του, όταν έφτασε στην Αθήνα η βασίλισσα Αμαλία είπε «Ζήτω ο βασιλιάς, ζήτω η βασίλισσα, ζήτω το Σύνταγμα».

Πηγή: Βουγιούκα, Μ. & Μεγαρίδης, Β. (19973). *Οδωνυμικά. Η σημασία των ονομάτων των οδών της Αθήνας* Αθήνα: Δήμος Αθηναίων - Πολιτισμικός Οργανισμός. Τόμος Β', σ. 525.

Εικ. 95

Ο Παρθενώνας από τα Προπύλαια. Καθισμένος στο έδαφος απεικονίζεται ο διοικητής του φρουρίου της Ακρόπολης Ντισνάρ Αγάς, ο οποίος μόλις

αιφνιδιάστηκε από την προσέλευση άλλου μέλους της φρουράς, ενώ έπινε κρασί το οποίο είχε πάρει από τους περιηγητές. Edward Dodwell, 1819.

Εικ. 96

Η Ακρόπολη με το μεγάλο τζαμί, Frederick de Wit, 1680 περίπου.

Τέσσερις σταθμοί ιστορίας και μνήμης: Πεδίο Άρεως, Εθνικός Κήπος και Ζάππειο, Α' Νεκροταφείο Αθηνών

Τρεις χώροι με ιστορία, τρεις πνεύμονες πρασίνου, όπου ο επισκέπτης βρίσκει στοιχεία ιστορίας, αποτυπώσεις της μνήμης της Αθήνας, αλλά και δείγματα της τιμής που η πόλη αποδίδει στους επιφανείς, με γλυπτά που τους έχει αφιερώσει.

Πεδίο του Άρεως, τιμή στους ήρωες πολέμου

Καλύπτει περίπου 230 στρέμματα πρασίνου, ανάμεσα σε πυκνοκατοικημένες γειτονιές. Πήρε το όνομά του από τον θεό του πολέμου, χάρη στα στρατιωτικά γυμνάσια της Φρουράς των Αθηνών που γίνονταν κατά την Οθωνική περίοδο μπροστά στον ναό των Ταξιαρχών, εκκλησία του 16ου αιώνα, στο μέσο του σημερινού άλσους. Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα, το βασιλικό ζεύγος περπατούσε κάθε Κυριακή στον χώρο, όπου έπαιζε η στρατιωτική μπάντα και γίνονταν η βόλτα των Αθηναίων. Το 1859 τα Σκιαδικά (φοιτητική διαμαρτυρία με στόχο την αλλαγή του καπέλου των φοιτητών από ευρωπαϊκό σε ψάθινο) και άλλες λαϊκές αντιδράσεις έγιναν η αιτία να σταματήσει ο βασιλικός περίπατος. Μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα η περιοχή ήταν εκτός των ορίων της πόλης, χωρίς κάποια φροντίδα. Το 1922, στην άκρη του, αναπτύχθηκε ένας συνοικισμός από παράγκες, στέγη για πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Το 1934 αποφασίστηκε να γίνει πάρκο. Κι εκεί η πόλη να τιμήσει τους αγωνιστές της Επανάστασης του 1821 με τη δημιουργία της Λεωφόρου των Ηρώων, όπου θα στήνονταν προτομές τους. Οι Δημήτριος Υψηλάντης, Κίτσοι Τζαβέλλας, Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, Κωνσταντίνος Κανάρης, Μάρκος Μπότσαρης, Γεώργιος Καραϊσκάκης, Ανδρέας Μιαούλης, Νικηταράς (Νικήτας Σταματελόπουλος), Λασκαρίνα Μπουμπουλίνα, Παλαιών Πατρών Γερμανός, Οδυσσεύς Ανδρούτσος, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Αθανάσιος Διάκος, Μαντώ Μαυρογένους, Δημήτρης Πλαπούτας, Δ. Παπανικολής και Γρηγόριος Παπαφλέσσας, φιλοτεχνήθηκαν σε μάρμαρο, μετά από συμφωνία ανάμεσα στην Ένωση γλυπτών και τον Δήμο Αθηναίων, από ισάριθμους γλύπτες. Αργότερα προστέθηκαν ο Εμμανουήλ Παππάς ο Νικόλαος Κριεζώτης και, το 2005, η αρχικαπετανίσσα στον ελληνικό επαναστατικό στόλο Δόμνα Βισβίζη.

Εικ. 97
Εθνικός Κήπος,
Αθήνα, 2013.

Και κάτι ακόμα

Ένα δημοτικό τραγούδι αφηγείται για την Δ. Βισβίζη:

Πουλάκι πόθεν έρχεσαι, πουλάκι γι' αποκρίσου/ μην είδες και μην άκουσες για την κυρά Δομνίτσα /την όμορφη, τη δυνατή, την αρχικαπετάνα/ πούχει καράβι ατίμητο και πρώτο μεσ' στα πρώτα [...] τρεις μέρες επολέμαγε με δυο χιλιάδες Τούρκους/ Καράβια εδώ, καράβια εκεί, καράβια παρά πέρα/ και τούτη σαν τον αετό όρμαγε και χτυπούσε...

Περισσότερα: Μίλεσης, Στ. Η Θρακιώτισσα καπετάνισσα που πέθανε στον Πειραιά. Η φωνή των Πειραιωτών. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/t77vze8h>

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΚΟ: Η ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΤΩΝ ΗΡΩΩΝ, ΜΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ

Εικ. 98

Μαντώ
Μαυρογένους,
Πεδίον του Άρεως,
Νίκος Κουβαράς,
1936.

Εικ. 99

Δόμνα Βισβίζη,
Πεδίον του Άρεως,
Απόστολος
Φανακίδης, 2005.

Εικ. 100

Λασκαρίνα
Μπουμπουλίνα,
Πεδίον του Άρεως,
Λάζαρος Λαμέρας,
1937.

- Τα παιδιά περιηγούνται στη Λεωφόρο των Ηρώων, καταγράφουν ονόματα. Ποια είναι τα ονόματα των ηρώων και ποια των καλλιτεχνών; Ποια κοινά χαρακτηριστικά βρίσκουν ανάμεσα στις μορφές; Σε τι διαφέρουν από άλλα αγάλματα που έχουν δει, τι είναι «προτομές»; Ποια εποχή έζησαν; Πόσοι πέθαναν στη διάρκεια της Επανάστασης; Ποιος ήταν ο πιο νέος κ.ο.κ. Πόσους από τους ήρωες αυτούς γνωρίζουν; Πόσες είναι γυναίκες; Είχαν άραγε συναντηθεί όλοι μεταξύ τους όταν ζούσαν; Μήπως κάποιιοι πρωτοσυναντήθηκαν εδώ; Άραγε ήταν μόνο αυτά τα πρόσωπα που απελευθέρωσαν την Ελλάδα; Ο/η εκπαιδευτικός καθοδηγεί με ερωτήσεις τα παιδιά να κατανοήσουν ότι στο πρόσωπο αυτών των αγωνιστών τιμώνται όλοι οι γνωστοί και άγνωστοι ήρωες της Επανάστασης. Τα προτρέπει να σκεφτούν το γλυπτό του Άγνωστου Στρατιώτη και ποιους τιμά.
- Πατί ονομάζεται το σημείο αυτό Λεωφόρος Ηρώων; Μπορεί μια λεωφόρος να είναι σε ένα πάρκο; Πώς βρήκαν οι γλύπτες τα χαρακτηριστικά των προσώπων και τα ρούχα τους, για να τους απεικονίσουν, αφού δεν υπήρχαν τότε φωτογραφίες;
- Φωτογραφίζουν τις προτομές, διαλέγουν έναν ήρωα ή μια ηρωίδα και φωτογραφίζονται δίπλα του. Τι θα τον ρωτούσαν; Καταγράφουν τις ερωτήσεις μιας φανταστικής συνέντευξης.
- Αν οι ήρωες ζωντάνευαν; Τι θα διάλεγαν να κάνουν σήμερα; Για τι (ποιες αξίες και δικαιώματα) θα πολεμούσαν; Πώς θα ήταν ο πόλεμός τους σήμερα; Με σπαθιά ή με λόγια;

Επέκταση: Αναζητούν στοιχεία ιστορίας εξετάζοντας και άλλα αγάλματα και μνημεία που βρίσκονται στο Πεδίο του Άρεως και τα τοποθετούν σε χρονογραμμή. Ενδεικτικά, το κενοτάφιο του Υψηλάντη, το μνημείο του Ιερού Λόχου, ο έφιππος ανδριάντας

του Βασιλέως Κωνσταντίνου, το μνημείο για τους πεσόντες Αυστραλούς και Νεοζηλανδούς στρατιώτες στην Ελλάδα τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, το μνημείο των πεσόντων στη μάχη Δομοκού (1897) και άλλα. Το πάρκο τελικά είναι ένα μεγάλο ηρώο, αφού τιμώνται σε αυτό πεσόντες και μαχητές πολέμων των νεότερων χρόνων.

Και κάτι ακόμα

Στο Μεσολόγγι υπάρχει ο Κήπος των Ηρώων, μια έκταση όπου αγωνίστηκαν και θάφτηκαν οι μαχητές της φρουράς της πόλης κατά την Επανάσταση. Σήμερα εκεί βρίσκονται 69 μνημεία Ελλήνων και Φιλελλήνων, καθώς και πάρα πολλοί σταυροί πεσόντων Μεσολογγιτών.

Περισσότερες πληροφορίες: Ο Κήπος των Ηρώων, wikipedia. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/ftak4ru>

Επιστρέφοντας στο σχολείο

- Τα παιδιά επισκέπτονται την ιστοσελίδα της Εθνικής Πινακοθήκης με τη συλλογή πορτραίτων των αγωνιστών, του φιλέλληνα υπολοχαγού Καρλ Κράτσαιζεν, ονομαζόμενη «Αγιογραφία του Αγώνα», στο <https://tinyurl.com/sj3dn7hr>
- Συγκεντρώνουν πορτραίτα των ηρώων που μπορεί να βρίσκονται στο σχολείο και τα τοποθετούν δίπλα στις δικές τους φωτογραφίες ή σκίτσα, δημιουργώντας τη «Λεωφόρο της τάξης».
- Δημιουργούν comics με τους ήρωες σε διάλογο, αξιοποιώντας τις φωτογραφίες των γλυπτών. Στη συνέχεια μπορούν να ζωντανέψουν τους διαλόγους.
- Αν οι ήρωες ζωντάνευαν, τι θα τους έδειχναν από την Αθήνα;
- Συνεχίζοντας τη σειρά στη λεωφόρο των Ηρώων, ποιων τις προτομές θα πρόσθεταν σήμερα; Για ποιο λόγο;
- Παίρνοντας αφορμή από το δημοτικό τραγούδι για τη Δ. Βισβίζη, γράφουν στίχους για έναν σημερινό ήρωα.
- Ένας ήρωας στην Αθήνα: Επιλέγουν έναν ήρωα και αναζητούν την καταγραφή της μνήμης του στη πόλη, για παράδειγμα τον Γεώργιο Καραϊσκάκη: προτομή του στο Πεδίο του Άρεως, έφιππο άγαλμα στο Ζάππειο (έργο Μ. Τόμπρου), δρόμοι, πλατεία κι ένα γήπεδο που φέρουν το όνομα του, πίνακες σε Μουσεία της Αθήνας (ενδεικτικά, από την Εθνική Πινακοθήκη, το στρατόπεδο του Καραϊσκάκη στην Καστέλα, του Θεόδωρου Βρυζάκη, στο <https://tinyurl.com/k3khxeun>, Ο Γεωργιος Καραϊσκάκης εφορμά στην Ακρόπολη, του Γεωργίου Μαργαρίτη, στο <https://tinyurl.com/kdf6dzm>). Γράφουν μια ιστορία με αφορμή την επιγραφή στον ανδριάντα του: «Εγώ πεθαίνω όμως εσείς να είστε μονοιασμένοι και να βαστήξετε την πατρίδα».
- Αντίστοιχα μπορούν να αναζητήσουν το ίχνος του Κολοκτρώνη, του Κανάρη και άλλων.
- Ιστορίες από την πλευρά των αλόγων: Τι θα συζητούσαν τα άλογα των αγαλμάτων του Καραϊσκάκη και του Κολοκοτρώνη αν ζωντάνευαν;

Και κάτι ακόμα

Φωτογραφίες των προτομών: Οι μαρμάρινες προτομές των Ηρώων της Επανάστασης στο Πεδίον του Άρεως, Stone news. Διαθέσιμες στο <https://tinyurl.com/2mxxm4xj>

Φυλλάδιο της WWF και της Διεύθυνσης Π.Ε. Α' Αθήνας (Περιβαλλοντική Εκπαίδευση) με παιχνίδι αναγνώρισης των ηρώων, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/xfpdcraw> Οι απαντήσεις στο <https://tinyurl.com/5x447kzw>

Εικ. 101

Τα ανάκτορα, το
Σύνταγμα και η
γύρω περιοχή, 1865.

101**Εικ. 102**

Πανόραμα του
Βασιλικού Κήπου
από τον νότιο
εξώστη των
ανακτόρων, γύρω
στο 1860.

102**Εικ. 103**

Σχέδιο του
Βασιλικού
Κήπου, όπου
αποτυπώνονται όλα
τα μορφολογικά του
χαρακτηριστικά:
δρόμοι,
μικροαρχιτεκτονική,
λίμνες, πέργκολες,
φυτά. Αποδίδεται
στον François-Louis
Bareaud.

103**104**

Εθνικός Κήπος, ψήγματα ιστορίας

Ο Βασιλικός Κήπος δημιουργήθηκε από επιθυμία της βασίλισσας Αμαλίας, ως κήπος των Ανακτόρων (για τα Ανάκτορα βλ. Διαδρομές: *Προς τη Δημοκρατία και Μια πόλη που αλλάζει*). Η θέση που επιλέχθηκε, στην άκρη της πόλης, ήταν υπερυψωμένη με θέα στον Σαρωνικό και την Ακρόπολη. Εκεί ήταν η πηγή της Μπουμπουνίστρας (βλ. Κεφάλαιο *Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας στην Αθήνα*). Ο κήπος θα έφτανε σχεδόν μέχρι τις όχθες του Ιλισσού. Σε επαφή με τον Κήπο, αργότερα κατασκευάστηκε το Ζάππειο και ο κήπος του (βλ. παρακάτω και Διαδρομή *Με το βλέμμα των άλλων*) και μαζί με το αναδιαμορφωμένο Παναθηναϊκό Στάδιο, τον λόφο του Αρδηττού, που φυτεύτηκε αργότερα, και τον αρχαιολογικό χώρο (στύλους του Ολυμπίου Διός) δημιουργήθηκε μια μεγάλη ανοιχτή έκταση.

Έγιναν πολλές απαλλοτριώσεις ιδιόκτητων αγροτεμαχίων με δαπάνες του κράτους. Τα έξοδα δημιουργίας και συντήρησης του κήπου πληρώνονταν από το βασιλικό ταμείο. Ο Κήπος σχεδιάστηκε ως φυσικό τοπίο με μεγάλα δέντρα, γιατί, όπως είπε ο πατέρας του Όθωνα, Λουδοβίκος Α΄ της Βαυαρίας, «Σκιά, πολλή σκιά χρειάζεται η Αθήνα, σε αντίθεση με την Αγγλία όπου το φως του ήλιου είναι η εξαίρεση, γι' αυτό και τα πάρκα της πρέπει να είναι διαφορετικά». Πάντως κάθε θάμνος κόστιζε 2 δραχμές, την εποχή που το ημερομίσθιο του εργάτη ήταν 2,5 δραχμές. Το πότισμα γινόταν εν μέρει από το αρχαίο δίκτυο του Πεισιστράτειου Υδραγωγείου, σε μια πόλη που είχε πρόβλημα λειψυδρίας. Όπως αναφέρει ο Γάλλος συγγραφέας Εντμόντ Αμπού, «Οι Αθηναίοι υποφέρουν, αλλά η χλόη έχει πολύ καλώς εις την υγείαν την». Πάντως λίγοι ήταν οι Αθηναίοι που χαίρονταν τον Κήπο: μόνο κάποιες οικογένειες που είχαν άδεια εισόδου, όταν οι βασιλείς έλειπαν από τα ανάκτορα.

Και κάτι ακόμα

Η Αμαλία, το 1842, φύτεψε 8 από τους πανύψηλους φοίνικες, τις ουασινγκτόνιες, που υπάρχουν και σήμερα στην είσοδο της λεωφόρου Βασιλίσσης Αμαλίας.

«Οι φοίνικες που έχω φυτέψει, ήδη αναπτύσσονται θαυμάσια και φαντάζομαι πως θα κάνουν τον περίπατό τους οι άνθρωποι ύστερα από 300 χρόνια κάτω απ' αυτούς. Έτσι περιγελώ όλους εκείνους που κουνούσαν το κεφάλι αμφιβάλλοντας για τα σχέδιά μου και την επιτυχία τους», έγραφε το 1846.

Κατά τη διάρκεια των εργασιών κατασκευής αρκετά ήταν τα αρχαιολογικά ευρήματα διαφόρων περιόδων. Κάποια παρέμειναν στον χώρο, όπως το επιστύλιο του Αδριάνειου Υδραγωγείου, το οποίο κατά τα χρόνια της Τουρκοκρατίας ήταν εντοιχισμένο στην πύλη της Μπουμπουνίστρας (βλ. Διαδρομή *Προς τη Δημοκρατία*) και ένα ρωμαϊκό ψηφιδωτό δάπεδο έπαυλης.

ΒΑΣΙΛΙΚΟΣ, ΕΘΝΙΚΟΣ ... ΟΤΑΝ ΕΝΑΣ ΚΗΠΟΣ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΤΙΣ ΑΛΛΑΓΕΣ ΣΤΟ ΠΟΛΙΤΕΥΜΑ

Ο Βασιλικός Κήπος μετονομάστηκε, για πρώτη φορά, σε Εθνικό το 1927 κατά την περίοδο της αβασιλευτής δημοκρατίας (1924-1935), με την επάνοδο του βασιλιά Γεωργίου του Β' (1935) ονομάστηκε πάλι Βασιλικός Κήπος και, οριστικά, το 1974, ξανά Εθνικός Κήπος. Σήμερα στον Κήπο υπάρχουν 500 είδη φυτών. Μερικά μικρά κτίρια, από την «βασιλική» περίοδο του Κήπου είναι διάσπαρτα στον χώρο: το κυνηγετικό περίπτερο του βασιλιά Όθωνα, σήμερα στεγάζει την Παιδική Βιβλιοθήκη,

Εικ. 105

Ο Όθων και η
Αμαλία βγαίνουν
από τα ανάκτορα,
1854.

το περίπτερο του βασιλέως Γεωργίου σε σχέδια Τσίλλερ, σήμερα Βοτανολογικό Μουσείο, το κελάρι - ψυκτικός θάλαμος των Ανακτόρων, σήμερα τουαλέτες, οι στάβλοι του Όθωνα, σήμερα καφενείο. Ο Εθνικός Κήπος έχει χαρακτηριστεί από τη Διεθνή Επιτροπή Ιστορικών Κήπων και Πολιτιστικών Τοπίων (ICOMOS – IFLA) ως σπάνιο δείγμα αρχιτεκτονικής τοπίου του 19ου αιώνα και πολιτιστικό μνημείο της Ευρώπης.

Στον Κήπο έχουν τοποθετηθεί οι προτομές των Ιωάννη Καποδίστρια (πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας), Ιωάννη Γαβριήλ Εϋνάρδου (ευεργέτη της Ελλάδας, βλ. και Διαδρομή Δήμος Αθηναίων), Αριστοτέλη Βαλαωρίτη (ποιητή), Διονύσιου Σολωμού (ποιητή), Σπύρου Σαμάρα (συνθέτη, μεταξύ άλλων του Ολυμπιακού Ύμνου), Ζαν Μωρεάς (Ελληνογάλλου ποιητή).

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Ο/η εκπαιδευτικός έχει τυπώσει εικόνα του κήπου κατά την εποχή της φύτευσής του, διαθέσιμη στο <https://tinyurl.com/9525abxc> Επίσης το έργο του Ludwig Lange (1835), με την περιοχή όπου διαμορφώθηκε αργότερα ο Κήπος, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/54bu6rkz> Τα παιδιά συγκρίνουν με το παρόν. Πώς θα ήταν ο χώρος αυτός χωρίς τα δέντρα; Πώς τον φαντάζονται 200 χρόνια πριν; Πώς θα ήταν η περιοχή αν είχαν κτίσει το παλάτι αλλού; Αν η βασίλισσα Αμαλία προτιμούσε να ζωγραφίζει αντί να φυτεύει δέντρα; Γιατί ο Κήπος λεγόταν, στην αρχή, Βασιλικός; Πώς θα λεγόταν αν τον είχε φτιάξει ο Δήμος; Γιατί άραγε σήμερα ονομάζεται Εθνικός; Την εποχή που φτιάχτηκε, ήταν ένας κήπος για όλους ή μόνο για τους βασιλιάδες; Πώς άραγε να έβρισκαν νερό για να ποτίσουν τόσα δέντρα;
- Τα παιδιά περιηγούνται στον Κήπο, βλέπουν τα μικρά κτίσματα και κάνουν υποθέσεις για τις χρήσεις τους. Πόσο παλιά μπορεί να είναι; Πώς το καταλαβαίνουν;
- Όταν η Αμαλία έκανε ιππασία στον Κήπο: Τα παιδιά κλείνουν τα μάτια και καταγράφουν ήχους. Την εποχή της δημιουργίας του, τι σκέφτονται ότι θα (ή δεν θα) άκουγαν; Ετοιμάζουν διαλόγους ανάμεσα: α) Στην Αμαλία και τον κηποτέχνη σχεδιαστή του Κήπου β) Σε τρεις Αθηναίους, ο ένας θαυμάζει το αποτέλεσμα γιατί δεν πίστευε ότι θα ήταν δυνατόν στην

περιοχή αυτή να γίνει κήπος, ο δεύτερος υποστηρίζει ότι είναι τεράστια τα έξοδα, ο τρίτος ότι ξοδεύεται πολύ νερό ενώ η Αθήνα διψάει.

- Πόσα χρόνια έχουν περάσει από το γράμμα της Αμαλίας για τους φοίνικες;
- Αναζητούν στον χάρτη τα ονόματα των δρόμων γύρω από τον Κήπο. Πόσες βασιλίσσες ανακαλύπτουν; Βασιλιάδες;

Επιστρέφοντας στο σχολείο

- Παρόντες - απόντες: Τα παιδιά δημιουργούν διαλόγους ανάμεσα στον Καποδίστρια και τον Όθωνα, τον Διονύσιο Σολωμό και τον Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, τον Σπύρο Σαμάρα και τον Ευαγγέλη Ζάππα (βλ. παρακάτω), τον Καποδίστρια και το φίλο του φιλέλληνα Εϋνάρδο (βλ. Διαδρομές: Εκπαίδευση και Δήμος Αθηναίων).
- Κι άλλοι κήποι: Τα παιδιά γνωρίζουν τον μεγάλο κήπο με τη μεσογειακή βλάστηση στο Κέντρο Πολιτισμού Ίδρυμα Σταύρος Νιάρχος, μαθαίνουν πώς δημιουργήθηκε και ότι είναι αποτέλεσμα δωρεάς. Τον συσχετίζουν με το Ζάππειο, αποτέλεσμα ευεργεσίας. Προτείνεται επίσκεψη και παρακολούθηση εκπαιδευτικού προγράμματος. Σε τι διαφέρει από τον Εθνικό Κήπο; Περισσότερες πληροφορίες στον ιστότοπο του Πάρκου, <https://www.snfcc.org/kpism/gnoriste-to-kpism/parko-stavros-niarchos>
- Τι μπορεί να είναι ένα πάρκο τσέπης; Αναζητούν πληροφορίες για τα πάρκα τσέπης του Δήμου Αθηναίων. Στη γειτονιά τους, πού θα πρότειναν να γίνει ένα τέτοιο πάρκο; Κάνουν τον σχεδιασμό του, γράφουν την πρόταση και την στέλνουν στον Δήμο.
- Συζητούν για τη σημασία των μεγάλων και μικρών πράσινων χώρων στην Αθήνα για τον δροσισμό της.

Και κάτι ακόμα

Περισσότερες πληροφορίες: *Ο κήπος της Αθήνας. Αθήνα.*
Διαθέσιμο στο <https://www.cityofathens.gr/node/614>

Εθνικός Κήπος (2002). Ιχνηλάτες, ΕΡΤ (ντοκιμαντέρ).
Διαθέσιμο στο <https://archive.ert.gr/73733/>

Εθνικός Κήπος, η "ζωή" της Αθήνας. Συνέντευξη με τον γεωπόνο, τέως διευθυντή Εθνικού Κήπου, Νικόλαο Ταμβάκη. ΜΟΝΟΜΕΝΤΑ.
Διαθέσιμη στο <https://tinyurl.com/yrvm6rvj>

Το Ζάππειο και ο κήπος του

Το Ζάππειο Μέγαρο, νεοκλασικού ρυθμού, στενά δεμένο με τη νεότερη ιστορία, εγκαινιάστηκε το 1888. Ο Ευαγγέλης Ζάππας, αγωνιστής του 1821, μετανάστης στη Ρουμανία όπου απέκτησε τεράστιο πλούτο, υποστήριξε οικονομικά την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων. Ανέλαβε τα έξοδα για την ανέγερση κτιρίου για τη στέγαση των Ολυμπίων, θεσμού με στόχο την έκθεση δειγμάτων της ελληνικής τέχνης, γεωργίας και βιομηχανίας, προβάλλοντας την επιθυμία του ελληνικού κράτους για συμπόρευση με τα ευρωπαϊκά κράτη. Άφησε με τη διαθήκη του την περιουσία του για τον σκοπό αυτό με εντολή στον εξάδελφό του Κωνσταντίνο «Να κτίση το κατάστημα των Ολυμπίων μετά του σταδίου αυτού αξιοπρεπές και ευρύχωρον, κατά το σχέδιον όπου έχω στείλει». Το μέγαρο μετονομάστηκε σε Ζάππειο προς

Εικ. 106

Σχεδιογράφημα
υπό του Ζάππα
Ιδρυθέντος
Μεγάρου της
εκθέσεως εν
Αθήναις, επί τη
βάσει του σχεδίου
του Boulangé,
τομή πλευράς.
Κατ' εντολήν της
των Ολυμπίων
Επιτροπής
Συνταχθέν υπό του
Θεόφιλου Χάνσεν.

107**Εικ. 107**

Σχεδιογράφημα
υπό του Ζάππα
Ιδρυθέντος
Μεγάρου της
εκθέσεως εν
Αθήναις, επί τη
βάσει του σχεδίου
του Boulangé,
κύρια πρόσοψις.
Κατ' εντολήν της
των Ολυμπίων
Επιτροπής
Συνταχθέν υπό του
Θεόφιλου Χάνσεν.

Εικ. 108

Ζάππειον Μέγαρον
και περιβάλλον
χώρος, Αθήνα, 1890.

τιμήν των εξαδέλφων Ζάππα. Ήταν το πρώτο κτίριο που ανεγέρθηκε παγκοσμίως για την εξυπηρέτηση Ολυμπιακών αναγκών. Σε αυτό έγιναν οι αγώνες ξιφασκίας το 1896. Στην Διεθνή Έκθεση του 1903 προβλήθηκε η πρώτη κινηματογραφική ταινία με πλοκή και τίτλο «Ταξίδι στη Σελήνη». Χρησιμοποιήθηκε επίσης από το Εθνικό Ίδρυμα Ραδιοφωνίας και από τις εγκαταστάσεις του εξέπεμπε από το 1938 ο κρατικός ραδιοσταθμός Αθηνών. Στο Ζάππειο υπεγράφη η συνθήκη προσχώρησης της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1979.

Ο κήπος του Ζαπείου μελετήθηκε αρχικά από τον Θεόφιλο Χάνσεν και έλαβε την τελική του μορφή από τον Γάλλο αρχιτέκτονα Ντεζιρέ Ματόν. Κοσμείται με περίτεχνα καθιστικά, μεταλλικούς φανοστάτες και πολλά γλυπτά. Το 1911 πολλοί Αθηναίοι συγκεντρώθηκαν μια νύχτα εκεί γεμάτοι αγωνία για να δουν την πτώση του κομήτη του Χάλλεϋ που πίστευαν ότι θα προκαλούσε καταστροφή της γης. Τελικά, η συγκέντρωση εξελίχθηκε σε γλέντι για τη σωτηρία του πλανήτη.

Περισσότερα για το κτίριο, την ιστορία του, καθώς και διαδραστική περιήγηση, στον ιστότοπο <https://www.zappeion.gr/el/>. Επίσης στο ντοκιμαντέρ της ΕΡΤ *Ζάππειο, η μακρά ιστορία ενός κτηρίου*, διαθέσιμο στο <https://archive.ert.gr/69934/>

ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΟΥ ΖΑΠΠΕΙΟΥ

Μια ανοιχτή γλυπτοθήκη όπου βρίσκονται ο ανδριάντας του εθνικού ευεργέτη Ιωάννη Βαρβάκη, έργο του Λεωνίδα Δρόση, οι ανδριάντες των ευεργετών Κωνσταντίνου και Ευαγγελή Ζάππα, των Γ. Βρούτου και Ι. Κόσσου, η γλυπτική σύνθεση *Η Ελλάς τον Βύρωνα*, των Η. Μ. Α. Charu και Al. Falguiere, οι προτομές των ποιητών Αχ. Παράσχου, Γ. Σουρή και Ι. Πολέμη, ο *Θεριστής* και ο *Μικρός Ψαράς*, του Δ. Φιλιππότη, ο *Έρωτας Τοξοθραύστης* του Γ. Βρούτου, ο έφιππος ανδριάντας του Γεώργιου Καραϊσκάκη, του Μιχάλη Τόμπρου, το πιο σύγχρονο γλυπτό στον χώρο του Ζαπείου (1968), κ.ά. Απέναντι από το Παναθηναϊκό Στάδιο στέκουν ο *Δισκοβόλος*, του Κώστα Δημητριάδη, και ο *Ξυλοθραύστης* του Δ. Φιλιππότη. Φωτογραφίες όλων των γλυπτών και χάρτης της θέσης τους στον ιστότοπο του Ζαπείου Μεγάρου, <https://www.zappeion.gr/el/periigisi/agalmata.html>

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Παρατηρούν το κτίριο του Ζαππείου, φωτογραφίζουν αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες κοιτάζουν την Ακρόπολη, βρίσκουν αναλογίες και συζητούν πώς η αρχαιότητα επηρέασε τους αρχιτέκτονες του 19ου αιώνα.
- Ετοιμάζουν, σε ομάδες, παγωμένες εικόνες που αναπαριστούν χρήσεις του κτιρίου.
- Δραματοποιούν αυτοσχέδιους διαλόγους από την κυριακάτικη βόλτα των Αθηναίων στο Ζάππειο, σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.
- Σε ρόλο δημοσιογράφων που καλύπτουν την τελετή ένταξης της Ελλάδος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1979, ετοιμάζουν ρεπορτάζ.

Και κάτι ακόμα

Από το 1900 μέχρι το 1925, λειτουργούσε μέσα στον κήπο το γαλακτοπωλείο «Αγελάδες». Άρμεγαν το γάλα από τις αγελάδες που είχαν εκεί και το σερβίριζαν στους πελάτες τους. Έτσι, η περιοχή ονομάστηκε Αγελάδες. «Αχ, παλιά Αθήνα, ωραία Αθήνα! Πρωινόι περίπατοι στο Ζάππειο και γάλα φρεσκοαρμεγμένο στις αγελάδες του Ζαππείου. Σουλάτσο στη Δενδροστοιχία [...]» γράφει η Μαρία Ιορδανίδου στη Λωξάντρα.

Ιστορίες με γλυπτά

- Ο/η εκπαιδευτικός για δραστηριότητες που αφορούν τα γλυπτά συμβουλευτεί τον *Οδηγό εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*, πρόγραμμα «Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία», στο <https://kids4thecity.gr/odigos-programmatos>. Προτείνεται συνδυασμός γλυπτών του Εθνικού Κήπου και του Ζαππείου και προσαρμογή προτάσεων που έχουν αναφερθεί προηγουμένως σε αυτή την ενότητα.

Επιστρέφοντας στο σχολείο

- Ραδιοφωνικός σταθμός Αθηνών, 1938: Ποιο θα μπορούσε να είναι το περιεχόμενο μιας εκπομπής της εποχής; Γιατί ήταν τότε τόσο σημαντικό το ραδιόφωνο; Τι θα μπορούσε να διαφημίζει; Τα παιδιά ετοιμάζουν ειδήσεις, διαφημίσεις, μουσική εκπομπή, μετά από μια μικρή έρευνα για την περίοδο. Υποστηρικτικά προτείνεται το video της ΕΡΤ *Μέρες ραδιοφώνου* (1ο επεισόδιο), διαθέσιμο στο <https://vimeo.com/311662877>.
- Με αφορμή του ανδριάντες τριών ευεργετών (Βαρβάκης, Ε. και Κ. Ζάππας): Τι είναι ένας ευεργέτης; Γιατί ήταν σημαντική η προσφορά τους (επισημαίνοντας τις μεγάλες οικονομικές δυσκολίες του νεοσύστατου κράτους); Πού απέκτησαν την περιουσία τους; Πώς τους θυμόμαστε; (αγάλματα, ονομασία δρόμων, ονομασία των φορέων και κτιρίων που χρηματοδότησαν...). Ο/η εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά να σκεφτούν πώς πήραν τις ονομασίες τους το Ζάππειο, το Αρσάκειο, το Βαρβάκειο, το Βαλλιάνειο κτίριο της Εθνικής Βιβλιοθήκης, το Ωνάσειο κ.α.
- Ο/η εκπαιδευτικός διαλέγει στίχους του Βαλαωρίτη και του Σολωμού που αναφέρονται στον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, τους διαβάζει στα παιδιά και τους αναρτά στην τάξη. Σε μικρές ομάδες, γράφουν δικούς τους στίχους για τον Καραϊσκάκη.

Πρώτο Νεκροταφείο Αθηνών, τιμώντας μετά τον θάνατο

Πρόκειται για το παλαιότερο κοιμητήριο των Αθηνών, με μεγάλη ιστορική και καλλιτεχνική σημασία, όπου αναπαύονται πολλοί άνθρωποι που διακρίθηκαν στον χώρο των γραμμάτων, των τεχνών, πρόσωπα που διαμόρφωσαν τη σύγχρονη ελληνική ιστορία αλλά και μέλη παλιών αθηναϊκών οικογενειών, σε μια ειρηνική συνύπαρξη, χριστιανοί όλων των δογμάτων και Εβραίοι, σφίγγες, λιοντάρια, μαυ-σωλεία, άγγελοι, αντίγραφα αρχαίων επιθυμίων στηλών, μνημειακές συνθέσεις... Πολλά τα επιτύμβια έργα τέχνης, με πιο γνωστό την *Κοιμωμένη* του Γιαννούλη Χαλεπά στο μνήμα της Σοφίας Αφεντάκη. Μπορεί κανείς να περιηγηθεί σε ενάμιση αιώνα νεοελληνικής τέχνης και δυο σχεδόν αιώνες ιστορίας: Αγωνιστές του 1821, όπως ο Κολοκοτρώνης, ο Κανάρης, ο Μακρυγιάννης, ο Ανδρούτσος, πολιτικοί, όπως ο Κωλέττης, ο Τρικούπης, ο Αλ. Παπαναστασίου, ο Γρ. Λαμπράκης, ο Αλ. Παναγούλης, ποιητές, όπως ο Παλαμάς, ο Σεφέρης, ο Ελύτης, αλλά και ο Τζων Φίνλεϊ, ο Ε. Σλήμαν, ο Κοραΐς, εθνικοί ευεργέτες, στρατιωτικοί, επιστήμονες, καλλιτέχνες έχουν εκεί την τελευταία κατοικία τους (Στη Διαδρομή *Προς τη Δημοκρατία*, βλ. δυο πράξεις αντίστασης με θέατρο το Α' Νεκροταφείο).

Το Α' Κοιμητήριο της Αθήνας αναφέρεται ήδη από το 1840 στους τουριστικούς οδηγούς της εποχής ως η υπαίθρια γλυπτοθήκη της πόλης. Το 1896, με αφορμή τους Ολυμπιακούς Αγώνες, έγινε τοπογραφικό σχέδιο του νεκροταφείου με την προοπτική της προσέλευσης ξένων επισκεπτών. Το 1939 το νεκροταφείο απέκτησε εντυπωσιακή είσοδο, τα μνημειώδη Προπύλαια σε σχέδια των αρχιτεκτόνων Α. Πλουμιστού και Α. Κωνσταντινίδη.

Ερωτήματα για συζήτηση και δραστηριότητες

- Πριν την περιήγηση, τα παιδιά διατυπώνουν υποθέσεις για τη μορφή των τάφων των αγωνιστών του 1821. Στον χώρο, αναζητούν τους τάφους τους, διαβάζουν τις επιγραφές τους, επαληθεύουν ή όχι τις υποθέσεις τους. Για παράδειγμα, ο Κανάρης, αν και διετέλεσε πρωθυπουργός, είχε ζητήσει ο τάφος του να είναι απέριτος.
- Πώς απεικονίζεται η θλίψη του αποχωρισμού, πώς η διατήρηση της μνήμης; (ονόματα, επιγράμματα, ποιήματα, προτομές, συμβολικά γλυπτά, φωτογραφίες...)
- Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να χαράξει ποικίλες πορείες, είτε επιλέγοντας την προσέγγιση μιας χρονικής περιόδου, είτε της διαχρονίας ενός θέματος, π.χ. πρόσωπα της πολιτικής και γεγονότα, γυναίκες που με ιστορία (ενδεικτικά, Καλλιρόη Παρέν, Σοφία Βέμπο Μελίνα Μερκούρη), αλλά και ανώνυμες, όπως η *Μάνα της Κατοχής*, του γλύπτη Κώστα Βαλσάμη. Μπορεί επίσης να οργανώσει μια περιήγηση στην ιστορία της ελληνικής τέχνης, αφού στον χώρο υπάρχουν έργα πολύ σημαντικών καλλιτεχνών, από τον κλασικισμό έως τον μοντερνισμό.
- Το Α' Νεκροταφείο είναι ένα φυσικό οικοσύστημα στην πόλη. Παρατηρούν τα δέντρα, ακούν τα πουλιά που φωλιάζουν σε αυτά. Ποιο δέντρο επαναλαμβάνεται;
- Αν υπάρχει η δυνατότητα επίσκεψης, συγκρίνουν το Α' Νεκροταφείο με το αρχαίο νεκροταφείο του Κεραμεικού, όπου βρίσκονταν οι τάφοι των επιφανών αρχαίων Αθηναίων.

Με το βλέμμα στο μέλλον

ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΙΤΟΝΙΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Τα παιδιά, έχοντας καταγράψει το παρόν και το παρελθόν της γειτονιάς τους, της πόλης, συζητούν τις σκέψεις τους για το μέλλον. Σκέψεις πραγματιστικές, ουτοπικές ή και δυστοπικές.

- Πώς σκέπτονται ότι θα είναι το μέλλον της γειτονιάς, της πόλης;
- Τι θα ήθελαν να αλλάξει γύρω τους; Καταγράφουν τις προτάσεις τους.
- Πώς θα γίνει η περιοχή τους πιο φιλική; Πώς θα ακούγονται οι γνώμες όλων;
- Ποια πιστεύουν ότι είναι τα πιο σημαντικά ζητήματα που θα πρέπει να λυθούν για να βελτιωθεί η ζωή όλων;
- Προσδοκίες και όνειρα: Πώς φαντάζονται τον εαυτό τους σε 20 χρόνια από τώρα; Την Αθήνα σε 20 χρόνια; Τον κόσμο; Σε 50 χρόνια;
- Σχεδιάζουν εικόνες του μέλλοντος στην Αθήνα και δημιουργούν μια σύνθεση. Προσθέτουν κείμενα που γράφουν ξεκινώντας από τη φράση «Σε είκοσι χρόνια...». (Βλ. και τη δραστηριότητα για την ουτοπική πόλη στη Διαδρομή για την Αρχιτεκτονική).
- Η επανάσταση του 1821 διεκδίκησε την ελευθερία, την ανεξαρτησία, την ισότητα, την ισονομία, την εκπαίδευση, τη λαϊκή κυριαρχία, την αποτίναξη της καταπίεσης. Ποιο μέλλον οραματίζονταν τότε; Σήμερα ποια είναι τα ζητήματα για τα οποία θα άξιζε να αγωνιστούν με το βλέμμα στο μέλλον;

Εικ. 109

Το ποδήλατο της Τούνμπεργκ στη Στοκχόλμη στις 11 Σεπτεμβρίου 2018 με την εξής επιγραφή: "Η κλιματική αλλαγή πρέπει να αντιμετωπίζεται ως κρίση! Το κλίμα είναι το πιο σημαντικό θέμα!".

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΠΟΥ ΕΜΠΝΕΟΥΝ

Αναφέρονται μερικά παραδείγματα από το παρόν και ιδέες για το μέλλον, που μπορούν να αξιοποιηθούν υποστηρικτικά στις δραστηριότητες της ενότητας αυτής.

Αμφισβητήσεις και διεκδικήσεις

Πληροφορούνται και συζητούν πρωτοβουλίες και κινήματα νέων που αμφισβητούν την υπάρχουσα κατάσταση και πιέζουν ειρηνικά, μέσα από την πράξη, για αλλαγές. Γνωρίζουν τις κινητοποιήσεις για την κλιματική αλλαγή σε όλον τον κόσμο, το κίνημα «Fridays for future» και τον ρόλο της Γκρέτα Τούνμπεργκ στην εξάπλωσή του, καθώς και το κίνημα «Φυτέψτε για τον πλανήτη» που ξεκίνησε ο Φέλιξ Φινκμπέινερ. Ο Φέλιξ το 2007, σε ηλικία 9 χρόνων, πρότεινε με σθένος «Ας φυτέψουμε σε κάθε χώρα του κόσμου 1.000 δέντρα» και από τότε έχει τάξει τον εαυτό στην εκστρατεία αυτή. Το 2010 είχαν φυτευτεί περισσότερα από 1.000.000 δέντρα.

Πληροφορούνται για πρωτοβουλίες νέων που διεκδικούν την ισότητα των φύλων, την εκπαίδευση, την ελευθερία στην έκφραση. Παράδειγμα η Μαλάλα Γιουσαφζάι, μία νεαρή κοπέλα από το Πακιστάν που αγωνίζεται από τα 11 χρόνια της για το δικαίωμα των κοριτσιών στην εκπαίδευση στη χώρα της, για το καλύτερο μέλλον τους, και γι' αυτό πυροβολήθηκε στο κεφάλι στα 15 χρόνια της. Η Μαλάλα πήρε το Νόμπελ Ειρήνης το 2014.

Νέες χρήσεις, παρεμβάσεις, αλλαγές

- Ο Δήμος Αθηναίων θέτει τη μελλοντική χρήση τεσσάρων δημοτικών κτιρίων και εγκαταστάσεων σε ανοιχτή και δημόσια ηλεκτρονική διαβούλευση, βλ. σχετικά το άρθρο «Ιστορικά κτίρια και εγκαταστάσεις της Αθήνας σε e-διαβούλευση», εφημερίδα Βήμα, 28-5-2015, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/3pzncn5z>
- Ο Δήμος Αθηναίων ενισχύει τις τοπικές κοινότητες για να υλοποιήσουν μικρές αλλαγές στην περιοχή τους με το πρόγραμμα αστικής αναζωογόνησης "This is Athens-Polis". Το πρόγραμμα προβλέπει οικονομική υποστήριξη για την υλοποίηση προτάσεων των πολιτών για ήπιες, μικρής κλίμακας, παρεμβάσεις στα κτίρια, στους δρόμους και στις γειτονιές της Αθήνας, καθώς και για αξιοποίηση εγκαταλελειμμένων καταστημάτων του κέντρου της πόλης. Περισσότερα στο <http://www.polis2.thisisathens.org/to-programma/>
- Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί επίσης να αναφερθεί στις παρεμβάσεις στην πλατεία Θεάτρου, πολύ κοντά στο Δημαρχείο του Δήμου Αθηναίων, με αφορμή το άρθρο «Αυτή είναι η νέα όψη της πλατείας Θεάτρου», του Γ. Πανταζόπουλου, στη Lifo, διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/kmpcrphk>

ΜΙΑ ΠΛΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ ΣΤΑ ΠΕΤΡΑΛΩΝΑ

Η πλατεία Μερκούρη στα Άνω Πετράλωνα πριν λίγο καιρό απέκτησε δεύτερο όνομα, με συνδρομή μιας ιδιαίτερα δημιουργικής και δυναμικής ομάδας κατοίκων. Από τις 14 Απριλίου 2020, όταν ολοκληρώθηκε η παρέμβαση, η μικρή σε έκταση πλατεία Μερκούρη έγινε πλατεία για βιβλιόφιλους, για παιδιά, για γονείς, για νέους και μεγαλύτερους, «Μία πλατεία για όλους».

Σε συνεργασία με το δίκτυο της Fatcut Upcycling, μία ομάδα κατοίκων των Πετραλώνων πραγματοποίησε αυτό που είχε ανάγκη η τοπική κοινότητα: μια ζωντανή πλατεία, ένα σημείο συνάντησης για όλους. Όσοι περάσουν από εκεί θα συναντήσουν πλέον μία δημόσια ανταλλακτική βιβλιοθήκη, ένα διαδραστικό σπιτάκι για παιδιά, ένα κουκλοθέατρο, ένα τάβλι, ένα σκάκι, ένα τηλεσκόπιο· ένα εξαιρετικό δείγμα του τι μπορεί να πετύχει μία ομάδα κατοίκων όταν ενδιαφέρεται ενεργά για τη γειτονιά της.

ΑΛΛΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ

Εικ. 110, 111, 112

Φωτο από τις αλλαγές που έγιναν στην εξώπορτα και στον πεζόδρομο του 35ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών στα Εξάρχεια με τίτλο : *Επανασχεδιάζοντας τα κατώφλια του 35ου Δημοτικού Σχολείου Αθηνών.*

Η Athens superscript, μια ομάδα αρχιτεκτόνων και εκπαιδευτικών, ανασχεδιάζει και κατασκευάζει τις δύο εισόδους του 35ου Δημοτικού Σχολείου Αθήνας, στα Εξάρχεια, σε συνεργασία με τους μαθητές και τις μαθήτριες του σχολείου. Οι δύο εισοδοί του σχολείου, η κεντρική στην οδό Κωλέττη και η βοηθητική στην οδό Σουλτάνη, έχουν πλέον μετατραπεί σε τόπους συνεύρεσης, συναναστροφής, παιχνιδιού και ανταλλαγής γνώσης, τόσο για τα παιδιά, όσο και για την τοπική κοινότητα.

Η παρέμβαση στην οδό Σουλτάνη ονομάζεται «Τα ποντίκια έφαγαν την πόρτα» και αποτελεί μια ευφάνταστη βιβλιοθήκη και συγχρόνως κάθετο κήπο. Η βιβλιοθήκη είναι δανειστική και ανταλλακτική προς την κοινότητα - γειτονιά, ο κάθετος κήπος μετατρέπεται σε χώρο πρασίνου τη συνολική όψη της εισόδου.

Οι δύο σχεδιαστικές προτάσεις πήραν την τελική τους μορφή μέσω εργαστηρίων συμμετοχικού σχεδιασμού με την Β' τάξη του σχολείου και τον εκπαιδευτικό Χαράλαμπο Μπαλτά, ο οποίος βασίζεται σε τεχνικές και πρακτικές Freinet. Τα παιδιά συνδιαμόρφωσαν την πρόταση και την είδαν να υλοποιείται.

Περισσότερα στη σελίδα του Athens superscript, στο <https://tinyurl.com/akb4jrfx>

Εικ. 113

Μια ουτοπική ιδέα για την Αθήνα του 21ου αιώνα: ένα πράσινο «ποτάμι» ενώνει το κέντρο της πόλης με τη θάλασσα. Πρόταση του αρχιτεκτονικού γραφείου Point Supreme Architects στη 13η Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας.

ΟΡΑΜΑΤΙΣΜΟΙ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Heaven

Μια ουτοπική ιδέα για την Αθήνα του 21ου αιώνα: ένα πράσινο «ποτάμι» ενώνει το κέντρο της πόλης με τη θάλασσα. Πρόκειται για πρόταση του αρχιτεκτονικού γραφείου Point Supreme Architects στη 13η Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας.

«Μόνο 2,7 μ2 πρασίνου αντιστοιχούν σε κάθε κάτοικο της Αθήνας, καθιστώντας την την πιο στερημένη από όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Στις πιο πυκνοκατοικημένες κεντρικές περιοχές το ποσοστό μειώνεται σε μόλις 0,4 m2 ανά άτομο. Πόσο επιπλέον πράσινο χρειάζεται η πόλη για να φτάσει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο των 7 m2; Πώς μπορεί αυτό να τοποθετηθεί στην πόλη; Η προτεινόμενη επιβολή αυτού του γιγαντιαίου πράσινου μπορεί να αναιρέσει μια άλλη μεγάλη αστική δυσλειτουργία, την χαμένη σύνδεση της Ακρόπολης με τη θάλασσα. Μια λωρίδα πολυκατοικιών πλάτους ενός χιλιομέτρου κατεδαφίζεται και αντικαθίσταται από τη φύση, συνδέοντας άμεσα την Ακρόπολη με το νερό. Ο Ιερός Βράχος, οι πολυκατοικίες και οι γειτονιές της Αθήνας συνυπάρχουν και συνδέονται με την παραλία μέσω φανταστικών εκτάσεων πάρκου, δάσους, ζούγκλας και λιμνών που επιστρέφουν στην πόλη το κομμάτι του Ουρανού που είχε στερηθεί.»

Πηγή: Point Supreme. Ανακτήθηκε 20/12/20 από το <https://tinyurl.com/hbprk3mm8>

Ανάδυση Ιλισσού

Η ανάδυση του ποταμού της Αθήνας που κυλά κάτω από μεγάλες λεωφόρους και εκβάλλει στο Μοσχάτο, σύμφωνα με τους μελετητές, θα φέρει δροσισμό στην πόλη, ενώ παράλληλα θα είναι χώρος περιπάτου, πρασίνου και ψυχαγωγίας. Με τον Ιλισσό συνδέονται μύθοι και ιστορίες της πόλης από την αρχαιότητα μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα που καλύφθηκε.

→ Τα παιδιά σχολιάζουν τις δύο ιδέες, συζητούν για τις αλλαγές που θα έφερναν στην πόλη και κάνουν τις δικές τους προτάσεις με σκίτσα, κολάζ σε χάρτη ή φωτογραφίες, μακέτες, για τη γειτονιά και για την Αθήνα.

Η σχολική γιορτή αλλιώς

*1821. Έχουμε ως την ώρα την ιστορία του; Φοβάμαι πως όχι.
Την μυθολογία του; Φοβάμαι πως ναι.*

Κωστής Παλαμάς

Ο εορτασμός της 25ης Μαρτίου, με αφορμή τα 200 χρόνια από την Επανάσταση, ξεδιπλώνεται μέσα σε ένα πλαίσιο πολλαπλής πληροφόρησης για την επανάσταση του 1821, αναψηλάφησης ιστορικών πηγών, νέων αρχείων και εκδόσεων που βλέπουν το φως, εκδηλώσεων που διαβάζουν εκ νέου τα γεγονότα. Σε αυτό το πλαίσιο, και σε συνδυασμό με τις προτεινόμενες θεματικές διαδρομές που ξεκινούν ιστορικά λίγο πριν την επανάσταση και καταλήγουν στο σήμερα, δίνεται η ευκαιρία η γιορτή να μην περιοριστεί σε μια αμήχανη, επαναλαμβανόμενη θεατρική τελετουργία, ακίνητη στο χρόνο, αλλά να νοηματοδοτηθεί από την αρχή. Να αποκτήσει περιεχόμενο που θα έχει νόημα για τους μαθητές και τις μαθήτριες του σήμερα, που θα απηχεί μέσα τους, ενισχύοντας την ιστορική μνήμη και παράλληλα την αίσθηση του εθνικού ανήκειν τόσο πολύτιμη για τη δόμηση της ατομικής και κοινωνικής ταυτότητας.

Η εθνική γιορτή στα πλαίσια του πανηγυρικού της χαρακτήρα μπορεί να αποτελέσει αφορμή ώστε τα παιδιά να καταλάβουν βαθύτερα τα νοήματα και τις αξίες που διαπερνούν την Επανάσταση, να ερευνήσουν, να κατανοήσουν τις διαφορές του τότε με το τώρα, να γίνουν δημιουργικά, να παίξουν παιχνίδια ρόλων και άλλα.

Όπως σημειώσαμε στην αρχή αυτού του Οδηγού, το κλειδί είναι η εξέλιξη των αξιών του παρελθόντος και αυτό επιτυγχάνεται μέσα από την αποστασιοποίηση, την ιστορικοποίηση και τη χρήση της ιστορικής μεθοδολογίας. Ιστορικοποίηση σημαίνει ότι η Ελληνική Επανάσταση εντάσσεται στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής εκείνης, στον κόσμο. Εξηγούμε έτσι στα παιδιά ότι η Ελληνική Επανάσταση δεν ξεπήδησε από το πουθενά, αλλά υπάρχει ένα νήμα που τη συνδέει με άλλα μεγάλα ιστορικά κινήματα και υπάρχουν και άλλα έθνη που προέκυψαν από την Οθωμανική αυτοκρατορία διεκδικώντας την κρατική τους ανεξαρτησία. Επίσης εξηγούμε ότι όλα τα κράτη έχουν τις δικές τους εθνικές γιορτές που θυμίζουν τη θεμελίωση του κράτους ή/και την απελευθέρωση από ένα κατακτητή.

Ιδέες και γεγονότα

Εξηγούμε στα παιδιά τη σημασία των ιδεών που γεννήθηκαν τον 17ο και 18ο αιώνα μέσα από την Επιστημονική Επανάσταση και το κίνημα του Διαφωτισμού. Η πρώτη αμφισβήτησε ιδέες που θεωρούνταν δεδομένες και εισηγήθηκε νέες που προέκυψαν από την επιστημονική διερεύνηση. Μέσα από τον Διαφωτισμό γεννήθηκαν ιδέες που τάσσονται υπέρ της ελευθερίας και εναντίον κάθε τυραννικής διακυβέρνησης. Μιλάμε για τις δύο μεγάλες επαναστάσεις που επηρεάστηκαν από τις ιδέες του Διαφωτισμού και προηγήθηκαν της ελληνικής: η Αμερικανική (1776) και η Γαλλική (1789). Εξηγούμε ότι με την Αμερικανική Επανάσταση οι ΗΠΑ γίνονται ανεξάρτητο κράτος από τους Βρετανούς και ότι με τη Γαλλική ανατρέπεται η μοναρχία και

καθιερώνεται η δημοκρατία. Και για τις δύο επαναστάσεις η ελευθερία και η ισότητα είναι κομβικές έννοιες. Αναδεικνύουμε ομοιότητες με την Ελληνική Επανάσταση.

Πώς κάνουμε ορατή τη μεγάλη εικόνα;

Εικ. 114

Δύο σελίδες από το Χρονολόγιο, Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των Παιδιών της Μουσουλμανικής Μειονότητας στη Θράκη. Το Χρονολόγιο έχει 3 διακριτές παράλληλες λωρίδες: Ελλάδα, Ευρώπη, κόσμος.

Φτιάχνοντας με τα παιδιά ένα χρονολόγιο. Προσεγγίζουμε τις ιδέες και τα γεγονότα στον κόσμο μέσα από εικόνες, έργα τέχνης, σύντομα κείμενα, μαρτυρίες της εποχής ή λογοτεχνικά αποσπάσματα. Στη συνέχεια τα τοποθετούμε σε μια γραμμή του χρόνου (οριζόντια, ή κάθετη ή ελισσόμενη), μαζί με γεγονότα, πρόσωπα, κείμενα από τον ελλαδικό χώρο. Ορίζουμε χώρους: πάνω ή αριστερά από τη γραμμή τα διεθνή, κάτω ή δεξιά τα γεγονότα του ελλαδικού χώρου. Μπορούμε να ξεκινήσουμε από το 1821 και να προχωράμε σε διπλή κατεύθυνση: γεγονότα, πρόσωπα, ιδέες, εφευρέσεις, καθημερινή ζωή πριν και μετά από την Ελληνική Επανάσταση. Αναζητούμε στον παγκόσμιο χάρτη τους τόπους των γεγονότων. Προτείνεται, μαζί με τα γεγονότα, για να γίνεται πιο κατανοητή η εποχή, να περιλαμβάνονται και κάποια στοιχεία της καθημερινής ζωής.

Ένα χρονολόγιο που μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο για το περιεχόμενό του, όσο και ως παράδειγμα: Χρονολόγιο της παιδικής ηλικίας. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. ΥΠΑΙΘ. Ανακτήθηκε 10/1/2021, από <https://tinyurl.com/5ta35u7z>

Ένα χρονολόγιο που δημιουργείται μαζί με μικρά παιδιά, προτείνεται να έχει αφιετηρία το παρόν και να προχωρά προς το παρελθόν, ξεκινώντας από γεγονότα που αφορούν τα ίδια και τις οικογένειές τους κι αυτό να περιβάλλεται σταδιακά από τη μεγαλύτερη εικόνα. Όταν γεννήθηκα, όταν πήγα σχολείο... στην Ελλάδα... στον κόσμο... Στην συνέχεια, η εποχή του παππού, του παππού του παππού κ.ο.κ., με την αξιοποίηση φωτογραφιών και γεγονότων που αφορούν τις οικογένειες των παιδιών. Κατόπιν, μετάβαση στο πιο μακρινό παρελθόν, με αξιοποίηση στοιχείων καθημερινότητας, όπως ενδυμασία, μετακίνηση κ.ο.κ.

Εθνική γιορτή, εθνικές γιορτές

Ζητάμε από τα παιδιά στην τάξη με διαφορετική εθνοπολιτισμική ταυτότητα να πουν λίγα λόγια για την εθνική γιορτή της χώρας προέλευσής τους. Τι γιορτάζουν; Μια επανάσταση; Την απελευθέρωση; Την ανεξαρτησία; Πώς; Πότε; Μπορούμε να

ακούσουμε μαζί με τον ελληνικό εθνικό ύμνο και εθνικούς ύμνους των δικών τους χωρών.

Φτιάχνουμε σε χαρτί του μέτρου μια σύνθεση με τις εθνικές γιορτές και τις σημαίες των χωρών που εκπροσωπούνται στην τάξη, με τη συνοδεία στοιχείων που έχουμε καταγράψει.

Ηρωισμός

Μιλάμε για το ηθικό εκτόπισμα που είχαν οι ιδέες του ηρωισμού, της ανδρείας, του θάρρους και της τόλμης ώστε οι Έλληνες να διεκδικήσουν την ανεξαρτησία τους. Συζητάμε τι σημαίνουν αυτές οι αξίες σήμερα (ηρωισμός να πιστεύεις σε μια ιδέα, να μάχεσαι την αδικία κλπ). Ποιοι, κατά τη γνώμη των παιδιών είναι ήρωες σήμερα; Γιατί; Παρουσιάζουν με επιχειρήματα.

Με αφορμή τις αποτυπώσεις στη μνήμη της πόλης κάποιου αγωνιστή, (γλυπτά, δρόμοι, πλατείες, εκθέματα σε μουσεία), τα παιδιά προχωρούν σε έρευνα. Πώς ήταν, πού έζησε, τι είπε, τι είπαν άλλοι γι' αυτόν/ή, τι φόραγε, πού πήγε, ποια ήταν η οικογένεια του... Ιχνηλατούν την παρουσία του στην πόλη, διαβάζουν ιστορίες για το πρόσωπο, την εποχή, τη δράση του, τα μυστικά του, τις συνήθειές του. Το συναντούν σε ταξίδι στον χρόνο (βλ. το κεφάλαιο *Πεδίο του Άρεως, τιμή στους ήρωες πολέμου*) για να το γνωρίσουν καλύτερα. Ακολουθούν θεατροπαιδαγωγικές δραστηριότητες για το χτίσιμο του ρόλου (βλ. παρακάτω).

Διάλογοι με τους ήρωες: Επιλέγουμε, παιδιά και εκπαιδευτικός, ένα γλυπτό που συνδέεται με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας, συζητάμε τις αξίες που μπορούμε να συνδέσουμε με το πρόσωπο αυτό. Αν το άγαλμα ζωντάνευε τι θα αναγνώριζε γύρω του και τι όχι; Τι θα έκανε; Για ποιες αξίες θα αγωνιζόταν; Τα παιδιά ετοιμάζουν ερωτήσεις μιας φανταστικής συνέντευξης.

Συλλογικός ρόλος: Τον ρόλο του αγωνιστή τον υποδύονται περισσότερα από ένα παιδιά, ταυτόχρονα. Κάθε παιδί εκφράζει μια διαφορετική οπτική της προσωπικότητας του ίδιου αγωνιστή.

Δύσκολες αποφάσεις (διάδρομος συνείδησης): Επιλέγουμε ένα γεγονός από την ιστορία του Αγώνα της Ανεξαρτησίας και θέτουμε με τα παιδιά ένα δίλημμα μπροστά στο οποίο βρέθηκαν οι συμμετέχοντες σε αυτό. Ενδεικτικά: Οι πολιορκημένοι στο Μεσολόγγι (παράδοση ή έξοδος), οι πολιορκημένοι Έλληνες στην Ακρόπολη (παράδοση ή ανατίναξη μαζί με τα μνημεία), συμμετοχή στην Επανάσταση κ.ο.κ. Τα παιδιά χωρίζονται σε δυο ισομεγέθεις ομάδες, κάθε ομάδα ετοιμάζει επιχειρήματα μιας διαφορετικής πλευράς του διλήμματος. Αντιστοιχίζουν στα επιχειρήματα λέξεις ή σύντομες φράσεις (π.χ. φόβος, λυπήσου τη ζωή σου, καλύτερα θάνατος, ελευθερία κ.ο.κ.) και κάθε παιδί «χρεώνεται» από μία. Στη συνέχεια, οι δυο ομάδες στέκονται αντικριστά σχηματίζοντας διάδρομο. Ο/η εκπαιδευτικός ή ένα παιδί που έχει βγει έξω κατά την τελευταία φάση της αντιστοίχισης των επιχειρημάτων με λέξεις, περνά αργά αργά από τον διάδρομο, ενώ τα μέλη των ομάδων λένε τις φράσεις/λέξεις τους, σαν να είναι οι αντικρουόμενες σκέψεις του ίδιου προσώπου. Τι θα αποφασίσει;

Η Επανάσταση δεν ήταν μόνο αντρική υπόθεση

Όσο οι άντρες πολεμούσαν οι γυναίκες ανέλαβαν πολλές ανδρικές ασχολίες. Κλείστηκαν και υπέφεραν με τους άνδρες στα πολιορκημένα κάστρα, πολλές αιχμαλωτίστηκαν και πουλήθηκαν σκλάβες. Κάποιες ετοίμαζαν τα βόλια, δούλευαν στους μπαρουτόμυλους, άλλες μετέφεραν πυρομαχικά σε μακρινές αποστάσεις, κουβαλούσαν νερό και τρόφιμα σε πολιορκημένες περιοχές μέσα από επικίνδυνα μονοπάτια, πολεμούσαν δίπλα στους άντρες... Κι άλλες συνεισέφεραν την παρουσία

τους στον αγώνα και κάποιες μορφωμένες έγραψαν γράμματα σε ευρωπαϊές γυναίκες για να βοηθήσουν τον αγώνα.

Τα κορίτσια, απευθυνόμενα προς τα αγόρια, αναλαμβάνουν ρόλους γυναικών από την προεπαναστατική περίοδο και την εποχή της Επανάστασης: Ρηγούλα Μπενιζέλου (Αγία Φιλοθέη), Ευανθία Καΐρη, Δόμνα Βισβίζη... (βλ. παραπάνω Συλλογικός ρόλος).

Περισσότερες πληροφορίες, κατάλογος με υπερσυνδέσμους: Αγωνίστριες του 1821, Wikipedia. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/353hujzd>

Και κάτι ακόμα

Περισσότερα για τεχνικές Θεάτρου/Δράματος: Ashwell, M. & Ashwell, N. *Δουλεύοντας με τους νέους: μαθαίνοντας μαζί*. Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/6eku83xn>

Γαλάνη, Μ. *Δημιουργική Μέθοδος Ρυθμικού και Θεατρικού Παιχνιδιού*. Πανεπιστήμιο Πατρών. Διαθέσιμο στο <https://eclass.upatras.gr/courses/PDE1464/>

Λογοτεχνικά αποσπάσματα, πληροφορίες, γραπτές πηγές, οπτικό υλικό στην εφαρμογή: *Εικονική περιήγηση της λογοτεχνίας στον ιστορικό χρόνο*. Ιστορία και Νεοελληνική Λογοτεχνία. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Διαθέσιμο στο <https://tinyurl.com/5ehz7anj>

Φιλέλληνες στην Αθήνα

Δρόμοι, πλατείες, αγάλματα τιμούν πρόσωπα από χώρες της Ευρώπης αλλά και της Αμερικής που αγωνίστηκαν για την ανεξαρτησία της Ελλάδας, είτε μαχόμενοι είτε υποστηρίζοντας πολιτικά, διπλωματικά και οικονομικά τον Αγώνα στις χώρες τους. Ανάμεσά τους τυπογράφοι, τραπεζίτες, πολιτικοί, γιατροί, λογοτέχνες, ζωγράφοι που στάθηκαν δίπλα στους αγωνιστές μέσα από τη δουλειά τους. Πολλοί είναι οι λόγοι που τους οδήγησαν να υποστηρίξουν την Ελληνική Επανάσταση: Ρομαντικοί ιδεαλιστές και λάτρεις της αρχαίας Ελλάδας, επαναστάτες που προάσπιζαν το δικαίωμα κάθε λαού στην ανεξαρτησία, επαγγελματίες στρατιωτικοί ... Κάποιοι σκοτώθηκαν σε μάχες, άλλοι αποφάσισαν να ζήσουν στο νεοσύστατο κράτος, κάποιοι συνέχισαν να πολεμούν υπηρετώντας άλλους στρατούς, μερικοί δεν ήρθαν ποτέ στην Ελλάδα, όπως ο Εϋνάρδος που έδωσε τεράστια ποσά για την επανάσταση και την υποστήριξη των πρώτων βημάτων του ανεξάρτητου κράτους. Τα παιδιά αναζητούν το αποτύπωμά τους στην Αθήνα, καταγράφουν ονόματα, προέλευση, επάγγελμα κ.λπ. Αναλαμβάνουν ρόλους και, σε πρώτο πρόσωπο, τους παρουσιάζουν.

Σημείωση: Αρκετοί φιλέλληνες που είχαν σχέση με την Αθήνα αναφέρονται στο βιβλίο αυτό, καθώς και στους εκπαιδευτικούς ψηφιακούς φακέλους. Πολλοί περισσότεροι είναι αυτοί που αγωνίστηκαν για την Αθήνα. Προτείνεται η δράση να επικεντρωθεί σε αυτούς.

Τι είναι ελευθερία;

Κάθε παιδί απαντά στα ερωτήματα:

- Τι είναι για σένα ελευθερία; Τι είναι για σένα δίκιο;
- Κατόπιν αναζητούμε τι ήταν η ελευθερία για πρόσωπα και γεγονότα συνδέθηκαν με τη διεκδίκησή της.
- Τι ήταν η ελευθερία και τα Δίκαια του ανθρώπου για τον Ρήγα Φεραίο;
- Για τους Γάλλους επαναστάτες του 1789;
- Για τους κλέφτες που πολεμούσαν στα βουνά;

- Για τον Κολοκοτρώνη;
- Για τον πρώτο πρόεδρο της Αϊτής, της χώρας που αναγνώρισε πρώτη την Ελλάδα ως κράτος ανεξάρτητο; *Επιστολή Ζαν Πιερ Μπουαγιέ «προς τους Πολίτες της Ελλάδος»*. Βικιθήκη. Διαθέσιμη στο <https://bit.ly/3gO6C36>
- Για την «Εφημερίδα των Αθηνών» που εκδόθηκε το 1824 με móτο το άρθρο του Νόμου της Επιδάυρου (του 2ου Ελληνικού Συντάγματος) «Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να κοινοποιούν και με άλλους τρόπους και με τα μέσα της τυπογραφίας ό,τι στοχάζονται δια το καλόν»;
- Για τους αντιπροσώπους που ψήφισαν το πρώτο ελληνικό Σύνταγμα, το 1822;
- Για τον Διονύσιο Σολωμό; («Εκατάλαβα θέλεις να ομιλήσουμε για τη γλώσσα μήγαρις έχω άλλο στο νου μου πάρεξ ελευθερία και γλώσσα;» έγραψε στον *Διάλογο ποιητή και σοφολογιώτατου*.)
- Για τον Δημήτρη Καλλέργη και τον λαό της Αθήνας που διεκδίκησαν Σύνταγμα το 1843;
- Για τους Αθηναίους που διαδήλωναν κατά του ναζισμού στις 25 Μαρτίου του 1943;
- Για τον Αλέκο Παναγούλη; Για τον εκείνους που τραγουδούσαν στην κηδεία του ποιητή Γιώργου Σεφέρη, στη διάρκεια της Χούντας;
- Για τους σύγχρονους πρόσφυγες που αναζητούν καταφύγιο στην Ευρώπη;
- Τι είναι η ελευθερία στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου;

Προτείνεται μια σύνθεση κειμένων και παγωμένων εικόνων για την αξία της ελευθερίας. Διαβάζουμε αποσπάσματα από απομνημονεύματα, απλουστευμένα άρθρα από τα ελληνικά συντάγματα και το αμερικανικό σύνταγμα, τη διακήρυξη της Γαλλικής Επανάστασης, καταγεγραμμένες μαρτυρίες, ποιήματα, κλέφτικα τραγούδια... Μπορούν να αξιοποιηθούν στοιχεία από τις Διαδρομές: *Προς τη Δημοκρατία, Χώροι λατρείας και θρησκείας, Δήμος Αθηναίων*.

Διαδρομές

Μέσα από τις παραστατικές τέχνες και τον λόγο, κάνουν παρουσίαση των διαδρομών που διάνυσαν και των διασταυρώσεών τους κατά την αναζήτηση του μετασχηματισμού της Αθήνας από τα προεπαναστατικά χρόνια μέχρι σήμερα: πρόσωπα που συνάντησαν σε αυτή την πορεία, κείμενα, αντίλογοι, εικόνες, αντιφάσεις, σε μια σύνθεση από τα παιδιά. Μια σύνθεση από μικρές ιστορίες, εικόνες και προβολές, σαν ένα παζλ που συνεχίζεται.

Αθηναϊκές ιστορίες και διασταυρώσεις

- **Πρόσωπα και ιστορίες** στην Αθήνα των επαναστατικών χρόνων, με αφορμή αναφορές και σύντομες αφηγήσεις που περιέχονται στον παρόντα Οδηγό, όπως η ιστορία της Αγίας Δύναμης, του Μαστροπαυλή και της κυρα-Μανώλαινας Μπινιάρη. Επίσης, μπορούν να αντληθούν από βιβλία που αναφέρονται στην Αθήνα της περιόδου, όπως *Το Κάστρο της Αθήνας*, του Τάκη Λάππα (εκδόσεις Πεχλιβανίδης και ΣΙΑ). Το βιβλίο είναι διαθέσιμο στο <http://hdl.handle.net/10813/1463>.
- **Αθήνα 1824, μια χρονιά ελευθερίας:** Αναπαριστούν τη ζωή στην Αθήνα που ανασυγκροτείται ως ελεύθερη πόλη (βλ. σχετικά στο κεφάλαιο *Ο Αγώνας της Ανεξαρτησίας στην Αθήνα*)

- **Διαδρομές:** Μέσα από τις παραστατικές τέχνες και τον λόγο, την παρουσία των διαδρομών που διάνυσαν και των διασταυρώσεών τους κατά την αναζήτηση του μετασχηματισμού της Αθήνας από τα προεπαναστατικά χρόνια μέχρι σήμερα: πρόσωπα που συνάντησαν σε αυτή την πορεία, κείμενα, αντίλογοι, εικόνες, αντιφάσεις, σε μια σύνθεση από τα παιδιά. Μια σύνθεση από μικρές ιστορίες εικόνες και προβολές σαν ένα παζλ που συνεχίζεται.
- **Κάθε παιδί αναλαμβάνει έναν διαφορετικό ρόλο:** Ενδεικτικά, δημογέροντας, Αθηναίος αγωνιστής, Γερμανός φιλέλληνας που πολεμά, γυναίκα που φτιάχνει βόλια, μητέρα που σκοτώθηκε το παιδί της στη μάχη, Γάλλος επαγγελματίας στρατιωτικός που πολεμά για τον μισθό, αρχαιολάτρης περιηγητής, Οθωμανός γιατρός που περιποιείται Έλληνες, εκδότης της Εφημερίδος των Αθηνών, μέλος της Φιλομούσου Εταιρείας, έμπορος, μαθητής στο σχολείο του Κοινού, Αρβανίτης χωρικός, Οθωμανός Αθηναίος (η οικογένειά του κατοικεί στην Αθήνα από το 1550), στρατιώτης του Οθωμανικού στρατού από τη Χαλκίδα ... Κάθε πρόσωπο χτίζει τον ρόλο του, κινείται και εκφέρει λόγο, αξιοποιώντας στοιχεία από τις Διαδρομές, από προτεινόμενους συνδέσμους, από βιβλία. Πρόσωπα που διασταυρώνονται στα χρόνια της Επανάστασης και παρουσιάζουν τη δική τους οπτική.

Προετοιμασία: Τα παιδιά κινούνται ελεύθερα στον χώρο, ενώ ο/η εκπαιδευτικός κτυπά ντέφι ή μικρό τύμπανο ή παίζει μουσική. Κάθε φορά που σταματά, τα παιδιά πρέπει να μείνουν ακίνητα. Ο/η εκπαιδευτικός αγγίζει στη πλάτη ένα παιδί, κι εκείνο λέει μια φράση που ταιριάζει στον ρόλο του, παίρνοντας ανάλογη στάση.

Η διαδικασία ξεκινά και πάλι, μέχρι να λάβουν μέρος όλοι οι ρόλοι. Ο/η εκπαιδευτικός μπορεί να δώσει τον λόγο περισσότερες από μία φορές σε ένα ή περισσότερα παιδιά ή σε δύο παιδιά διαδοχικά.

Σιγά σιγά συντίθεται μια παράσταση. Με την ίδια διαδικασία μπορούν να αξιοποιηθούν πίνακες που αναφέρονται σε γεγονότα και πρόσωπα από την ιστορία της Αθήνας στα νεότερα χρόνια Ξεκινούν από απλή αναπαράσταση, δίνουν λόγο στα πρόσωπα και σταδιακά συνθέτουν τους ρόλους.

Βλ. και την πρόταση παραστατικής παρουσίασης στη Διαδρομή *Με το βλέμμα των άλλων, Δραστηριότητες*.

ΠΗΓΕΣ

Βιβλιογραφία

Αθήνα 1818-1853. Έργα Δανών καλλιτεχνών. (1985). Μτφρ. Κ. Andrews.

Αθήνα: Δήμος Αθηναίων Πολιτισμικός Οργανισμός

Ακύλα, Ε., Βαΐου, Ντ., Δημοπούλου, Μ. Ζάχου, Ε., Κύρδη, Κ., Λεμπέση Μ. & Μίχα. Ει. (2017).

Οι γειτονιές μας. Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις μέσα από τέσσερις διαλόγους.

Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας

Αμπού, Ε. (2018). *Η Ελλάδα του Όθωνα*. Μτφρ. Α. Κομνηνέλλη. Αθήνα: Μεταίχμιο

Άντερσεν, Χ. Κ., (1974). *Οδοιπορικό στην Ελλάδα*. Μτφρ. Α. Λούντ. Αθήνα: Εστία. Επίσης, στην Ανέμη, ψηφιακή βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών Διαθέσιμο στο https://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/e/f/4/metadata-367-0000003.tkl&do=93811_w.pdf&lang=el&pageno=1&pagestart=1&width=841&height=595&maxpage=66 (Ανακτήθηκε 12/1/2021)

Βατόπουλος, Ν. (2020). *Στο βάθος του αιώνα*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Βελεστινλής, Ρήγας (1998) *Απάνθισμα κειμένων* (Π. Κιτρομηλίδης επιμ.). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. Επίσης στο <https://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/RAK/index.htm> (Ανακτήθηκε 11/11/2020)

Βεντούρα, Λ. (2011) *Χρονολόγιο*. Αθήνα: Πρόγραμμα Εκπαίδευσης των παιδιών της Μουσουλμανικής μειονότητας (Μ. Ντεκάστρο, επικαιροποίηση). Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων. Επίσης, διαθέσιμο στο <https://museduc.gr/images/stories/books/XRONOLOGIO.pdf> (Ανακτήθηκε 19/1/2021)

Βενετάς-Παπαγεωργίου, Α. (1999). *Αθηνών Αγλάισμα. Εξέλιξη, προβλήματα και μέλλον του αθηναϊκού τοπίου*. Αθήνα: Ερμής

Βοζάνη, Α., Σταθακόπουλος, Γ., Καρδαμίτση - Αδάμη, Μ. & Παπαγεωργίου - Βενετάς, Α. (2009) *Στης Βουλής τα πέριξ: Το μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη και ο Εθνικός Κήπος*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. Επίσης, στην Ανοιχτή Βιβλιοθήκη, διαθέσιμο στο <https://www.openbook.gr/to-mnimeio-toy-agnostoy-stratioti-kai-o-ethnikos-kipos/> (Ανακτήθηκε 23/11/2020)

Βουγιούκα, Μ. & Μεγαρίδης, Β. (1997). *Οδωνυμικά. Η σημασία των ονομάτων των οδών της Αθήνας*, 3 τόμοι. Αθήνα: Δήμος Αθηναίων - Πολιτισμικός Οργανισμός

Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Διεύθυνση Μουσείων. Επίσης, διαθέσιμο στο: *Ακολούθησε τον Οδυσσέα*, ΥΠΠΟ. Ανακτήθηκε 20/11/2020 από: <http://followodyusseus.culture.gr/Portals/54/DiavazoumeTinPoli/HPoleodomikiEkseliksiTisAthinas/PoleodomikiEkseliksiTisAthinas.pdf>

[culture.gr/Portals/54/DiavazoumeTinPoli/HPoleodomikiEkseliksiTisAthinas/PoleodomikiEkseliksiTisAthinas.pdf](http://followodyusseus.culture.gr/Portals/54/DiavazoumeTinPoli/HPoleodomikiEkseliksiTisAthinas/PoleodomikiEkseliksiTisAthinas.pdf)

Γιοχάλας, Θ. & Καφετζάκη, Τ. (2012). Αθήνα. *Ιχνηλατώντας την πόλη με οδηγό την ιστορία και τη λογοτεχνία*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Chateaubriand, Fr-R. de (1979). *Οδοιπορικό. Η Ελλάδα του 1806: Από το Παρίσι στην Ιερουσαλήμ*. Αθήνα: Δωδώνη

Δημοπούλου, Μ., Κύρδη, Κ. & Σβορώνου, Ε. (2018) *Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία. Οδηγός εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα: Τεχνόπολις Δ.Α. & ΠΙΟΠ. Επίσης στο <https://kids4thecity.gr/odigos-programmatos/> (Ανακτήθηκε 2/2/2021)

- Ζαχαρία, Ει. (2016). *Ημερολόγιο Κατοχής 1941-1943*, Αθήνα: Εύμαρος
- Ζήβας, Δ. (2012). *Αρχιτεκτονικός οδηγός Αθηνών*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Η Αθήνα, μέσα από φωτογραφίες των ανθρώπων της*. Αθήνα: Atenistas – ΣΤΑΣΥ. Επίσης στο https://atenistas.files.wordpress.com/2019/01/athina_fotografies_anthron_tis_book.pdf (Ανακτήθηκε 10-12-2020)
- Θεολόγου, Κ., επιμ. (2015). *Χαρτογραφώντας το ιδιώδυμο, υλικός και άυλος δημόσιος χώρος στη νεώτερη Ελλάδα, και η ιδιότητα του πολίτη: το ιδιώδημον και η ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική
- Καμπούρογλου, Δ. Γ. (1990). *Αι παλαιαί Αθήναι*. Αθήνα: Δ. Ν. Καραβίας
- Καπλάνι, Γκ. (2006). *Μικρό ημερολόγιο συνόρων*. Αθήνα: Α. Α. Λιβάνης
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (2004). «Η πλατεία Εθνικής Αντίστασης», *Τα Αθηναϊκά*, 109
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (1987) Τα πρώτα δημοτικά της Αθήνας. *Αρχαιολογία*, 1987(25), 38-45. Διαθέσιμο στο <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/06/25-6.pdf> (Ανακτήθηκε 3/12/2020)
- Καρδαμίτση - Αδάμη, Μ. & Δανιήλ, Μ. (2017). *Το Α' Κοιμητήριο της Αθήνας. Οδηγός των μνημείων και της ιστορίας του*. Αθήνα: Ολκός
- Κιουρτσάκης, Γ. (2020). *Το θάυμα και η τραγωδία*. Αθήνα: Πατάκης
- Κιτρομηλίδης, Π. (1998). *Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων. Επίσης, Εκδόσεις της Βουλής των Ελλήνων. Διαθέσιμο στο <https://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/RUP/index.htm> (Ανακτήθηκε 14/10/2020)
- Κορρές, Μ. & Χατζηασλάνη, Κ. (χ.χ.) *Πάμε στην Ακρόπολη*. Αθήνα: Υπηρεσία Συντήρησης Μνημείων Ακρόπολης. Επίσης διαθέσιμο στο http://www.ysma.gr/static/files/PAME_EKPAID_GR.pdf (Ανακτήθηκε 21/12/2020)
- Κουμαριανού, Αικ. (2005). *Αθήνα, η πόλη - οι άνθρωποι. Αφηγήσεις και μαρτυρίες, 12ος - 19ος αιώνας*. Αθήνα: Ποταμός
- Κώτσιας, Τ. (1995). *Το τελευταίο καναρίνι*. Αθήνα: Κέδρος
- Λαγογιάννη-Γεωργακαράκου, Μ. & Κουτσογιάννης Θ. (επιμ) (2015). «Ένα όνειρο ανάμεσα σε υπέροχα ερείπια...». *Περίπατος στην Αθήνα των περιηγητών, 17ος -19ος Αιώνας*. Αθήνα: ΥΠΠΟΠΑΙΘ, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Επίσης, διαθέσιμο στο www.academia.edu, στο <https://bit.ly/3vhpZkN> (Ανακτήθηκε 12/12/2020)
- Λάμπας, Τ. (χ.χ.). *Το Κάστρο της Αθήνας*. Αθήνα: Πεχλιβανίδης και ΣΙΑ. Επίσης στο <http://hdl.handle.net/10813/1463> (Ανακτήθηκε 15/10/2020)
- Μπάιρον, Τζ. Γκ. (1996). *Επιστολές από την Ελλάδα, 1809-1811 και 1823-1824*. Μτφρ. Δ. Κούρτοβικ. Αθήνα: Ιδεόγραμμα
- Μπίρης, Κ. (1996). *Αι Αθήναι. Από τον 19ο στον 20ο αιώνα*. Αθήνα: Μέλισσα
- Μπίρης, Κ. (1940). *Αι Εκκλησiae των Παλαιών Αθηνών*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Μπίρης Μάνος (2003). *Αθηναϊκή αρχιτεκτονική 1875-1925*. Αθήνα: Μέλισσα.
- Μπουσσέ, Β. (2020). *Η καθημερινή ζωή στην Ελλάδα του Όθωνα*. Αθήνα: Εστία.
- Ο λόγος του Θεοδώρου Κολοκοτρώνη στην Πνύκα*. (2008). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. Επίσης στο <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/kolokotronis.pdf> (Ανακτήθηκε 18/10/2020)
- Ουγκό, Β. (2005). *Η Παναγία των Παρισίων*. Μτφρ. Α. Παππάς & Β. Χατζάκη. Αθήνα: Σμίλη
- Παρασκευόπουλος, Γ.Π. (1907) *Οι δήμαρχοι των Αθηνών (1835-1907)*. Αθήνα: Ρουφτάνη – Παππαγεωργίου.
- Πατσιάδου, Λ. (2015). *Η πολεοδομική εξέλιξη της Αθήνας από την πρώτη κατοίκηση μέχρι σήμερα. Διαβάζουμε την πόλη*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων
- Σιμόπουλος, Γ. (2001). *Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα*. Αθήνα: Στάχυ

- Σκουζές, Π. (1975). *Απομνημονεύματα. Η τυραννία του Χατζή-Αλή Χασεκλή στην τουρκοκρατούμενη Αθήνα (1772-1796)*. Αθήνα: Κέδρος
- Σκουμπορδής, Α. (2016). *Μοναστηράκι - Πλάκα. Οι γειτονιές των θεών*. Αθήνα: Πατάκης
- Σουρμελής, Δ. (1834). *Ιστορία των Αθηνών κατά τον υπέρ ελευθερίας αγώνα αρχομένη από της επαναστάσεως μέχρι της αποκαταστάσεως των πραγμάτων*. Αίγινα: Πελεκάνος.
- Τραυλός, Ι. (1993). *Πολοδομική εξέλιξι των Αθηνών από των προϊστορικών χρόνων μέχρι των αρχών του 19ου αιώνος*. Αθήνα: Καπόν
- Τσελεμπή, Ε. (2010). *Ταξίδι στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκάτη.
- Φιλίππιδης, Δ. (2009). *Εφήμερη και αιώνια Αθήνα*. Αθήνα: Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς
- Χρηστομάνος, Κ. (1988). *Η Κερένια Κούκλα. Αθηναϊκό Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Νεφέλη. Επίσης, στο schooltime.gr. Διαθέσιμο στο https://www.schooltime.gr/2013/04/02/i-kerenia-koukla_k-xristomanos_dorean-e-book/ (Ανακτήθηκε 18/1/2021)
- Ψύλλας, Γ. (1974). *Απομνημονεύματα του βίου μου. Μνημεία της Ελληνικής Ιστορίας 8*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών. Επίσης, Ψηφιακό αποθετήριο Ακαδημίας Αθηνών, στο <http://repository.academyofathens.gr/gr/listItems/26417> (Ανακτήθηκε 8/10/2020)

Δικτυογραφία

- Αγάλματα. Ζάππειον. Ανακτήθηκε 3/1/2021, από <https://www.zappeion.gr/el/periigisi/agalmata.html>
- Αγωνίστριες του 1821. Στη Βικιπαίδεια. Ανακτήθηκε 25/1/2021, από <https://bit.ly/3tp70Im>
- Αθήνα. Στη Βικιπαίδεια. Ανακτήθηκε 5/12/2020, από <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1>.
- Αθήνα. Travelogues. Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. Ίδρυμα Αικ. Λασκαρίδη. Ανακτήθηκε 25/9/2020, από <https://el.travelogues.gr/page.php?view=2>
- Αλέξανδρος Παναγούλης. Στη Βικιπαίδεια. Ανακτήθηκε 12/12/2020, από <https://bit.ly/3eXLq8S>
- Αρβανιτάκη, Μ. (Νοε- Δεκ. 2019). Ο «Πάτος του πυρωμένου τηγανιού» και η «Σκόνη των αιώνων». *Κομμητής κομητών*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, τχ 1. Ανακτήθηκε 15/12/2020 από <https://kom-kom.gr/2019/07/11/weather-in-athens/>
- Αρβανιτόπουλος, Σ. (20/3/2017). *Οι σύγχρονοι αγνοούν την οθωμανική Αθήνα*. Documentonews.gr. Ανακτήθηκε 2/11/2020, από <https://www.documentonews.gr/article/synteyxh-toy-stayroy-arbanitopoyloy-oi-sygxronoi-agnooun-thn-othwmanikh-athhna>
- Αρχιτεκτονική των Αθηνών. Μουσείο της πόλεως των Αθηνών. Ίδρυμα Βούρου Ευταξία. Ανακτήθηκε 4/12/2020, από <https://athenscitymuseum.gr/architecture/>
- Βαρουξάκη, Ε., Καϊκά, Χ. & Κοκκάλα, Ν. (2016). *Το Εμπορικό Τρίγωνο. Εργασία στο μάθημα Πολεοδομία 1*. Αθήνα: Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ. Αανκτήθηκε 3/12/2020, από http://www.arch.ntua.gr/sites/default/files/project/11035_/varoyxaki-kaika-kokkala.pdf.
- Βατόπουλος, Ν. (2018). *Η Αθηναϊκή Τριλογία: Κάλλος και Συμβολισμός*. Ινστιτούτο Γκαίτε. Ανακτήθηκε 29/9/2020, από <https://www.goethe.de/ins/gr/el/kul/sup/erb/21461555.html>
- Βελεστινλής, Ρ. *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων. Ανακτήθηκε 2/1/2021, από <https://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/RAK/121-132.pdf>
- Βιομηχανικό Μουσείο Φωταερίου. Ανακτήθηκε 1/12/2020, από <https://gasmuseum.gr/index.php/>

Βροντή, Σ. (13/6/2017) Ένα άγνωστο Μουσείο. Περιοδικό Κ Καθημερινής. Ανακτήθηκε 25/11/2020, από <https://www.kathimerini.gr/k/k-magazine/913716/ena-agnosto-moyseio/>

Γαλάνη, Μ. Δημιουργική Μέθοδος Ρυθμικού και Θεατρικού Παιχνιδιού. Πανεπιστήμιο Πατρών. Ανακτήθηκε 18/1/2021, από <https://eclass.upatras.gr/courses/PDE1464/>

Δημοτικές Κοινότητες. Αθήνα, Δήμος Αθηναίων. Ανακτήθηκε 20/11/2020, από <https://www.cityofathens.gr/node/19410>

Διαδραστικό Χρονολόγιο Αθηνών (εφαρμογή). Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, στο <https://athenscitymuseum.gr/timeline/>

Δημοτικό Συμβούλιο. Αθήνα, Δήμος Αθηναίων. Ανακτήθηκε 5/12/2020, από <http://www.cityofathens.gr/node/424>

Δόμνα Βισβίξη. Στη Βικιπαίδεια. Ανακτήθηκε 2/2/2021, από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94%CF%8C%CE%BC%CE%BD%CE%B1_%CE%92%CE%B9%CF%83%CE%B2%CE%AF%CE%B6%CE%B7

Εθνικός Κήπος, η "ζωή" της Αθήνας (Συνέντευξη). (2/3/2007). Monumenta. Ανακτήθηκε 2/2/2021, από <https://monumenta.org/article.php?IssueID=2&lang=gr&CategoryID=8&ArticleID=56>

Εικονική περιήγηση. Βουλή των Ελλήνων. Ανακτήθηκε 12/12/2020, από <https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/ToKtiro/Eikoniki-Periigisi/>

Εικονική περιήγηση της λογοτεχνίας στον ιστορικό χρόνο. Ιστορία και Νεοελληνική Λογοτεχνία. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας - ΥΠΑΙΘ. Ανακτήθηκε 3/1/2021, από https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html?subpoint=66#0

Ελληνική Επανάσταση. (12/1/2017). Ιστορία πόλεως των Αθηνών (17). Αθηνά: Πολιάς. Ανακτήθηκε 9/12/2020, από <https://bit.ly/3eqQW4A>

Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση. Στη Βικιπαίδεια. Ανακτήθηκε 7/2/2021, από <https://bit.ly/3f4P6W7>

Ένας δρόμος μια ιστορία. Archives. Ένθετα 2. ΑΘΗΝΑ 984. Ανακτήθηκε 20/1/2021, από <https://www.athina984.gr/category/ekpompes984/entheta/enas-dromos-mia-istoria/>

Επανασχεδιάζοντας τα Κατώφλια του 35ου Δημοτικού Σχολείου (7/10/2019). Athenssuperscript. Ανακτήθηκε 22/1/2021, από <https://www.facebook.com/athenssuperscript/> και <https://www.athenssuperscript.org/pages/the-mice-ate-the-door>

Ζάππειον Μέγαρον. Ζάππειον. Ανακτήθηκε 3/1/2021, από <https://www.zappeion.gr/el/to-zappeion/zappeion-megaron.html>

Ζαχαρία, Ει. (2016). Ημερολόγιο Κατοχής, στο Κωστόπουλος Τ. Εκδοχές του νέου 21. Εφημερίδα των Συντακτών, 25-03-2017. Ανακτήθηκε 21/12/2020, από https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/104498_ekdohes-toy-neoy-1821

Η Αθήνα του 1842 (εφαρμογή). Μουσείον της Πόλεως των Αθηνών - Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία, στο <https://www.athenscitymuseum.gr/apps/1842v3/> (Ανακτήθηκε 11/10/2020)

Η ελληνική κοινωνία στις αρχές του 20ού αιώνα. Ιστορία και Λογοτεχνία, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. Ανακτήθηκε 1/2/2021, από https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html?subpoint=33#30

Η Καποδιστριακή αλληλοδιδασκτική σχολή στις Σπέτσες. Όψεις και απόψεις στις Σπέτσες, το νησί που πάει παντού. Ανακτήθηκε 20/9/2020, από <https://spetses.wordpress.com/ktiria/kapodistriaki/> (Αναδημοσίευση από Χαριτάτος, Π. Η Καποδιστριακή αλληλοδιδασκτική σχολή στις Σπέτσες. Σπετσιώτικος Αντίλαλος Νοε-Δεκ.2013)

Η κηδεία του Κωστή Παλαμά, στο Η ελληνική κοινωνία στη Γερμανική Κατοχή. Λογοτεχνία και Ιστορία. Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. Ανακτήθηκε 20/12/2020, από https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/greek_history/index.html?subpoint=145#46

Η ονοματοδοσία των δρόμων της Αθήνας (για πρώτη φορά) τον Ιανουάριο του 1884 (7/10/2012). Όλα τα καλά χωράνε. Ανακτήθηκε 1/12/2020, από <http://ola-ta-kala.blogspot.com/2012/12/blog-post.html>

Ιστορία Παρθενώνα 15ου-19ου αιώνας μ.Χ. Βυζαντινή Αθήνα. Ανακτήθηκε 21/11/2020, από <http://www.byzantineathens.com/iotasigmatauomicronrhoiotaalpha-pialpharhothetapsilonnuomeganualpha-15-19-alphaiotaomeganuomicronsigma-muchi.html>

Ιστορικά κτίρια και εγκαταστάσεις της Αθήνας σε e-διαβούλευση (28/5/2015). Το Βήμα Online. Ανακτήθηκε 22/1/2021, από <https://www.tovima.gr/2015/05/28/society/istorika-ktiria-kai-egkatastaseis-tis-athinas-se-e-diaboyleysi/>

Ιστορική αναδρομή αποχέτευσης. ΕΥΔΑΠ. Ανακτήθηκε 5/12/2020, από <https://www.eydap.gr/TheCompany/DrainageAndSewerage/DrainHistoricalTrackback/>

Ιστορική αναδρομή ύδρευσης. ΕΥΔΑΠ. Ανακτήθηκε 5/12/2020, από <https://www.eydap.gr/TheCompany/Water/HistoricalTrackBack/>

Ιστορική Διαδρομή (2021). 74ο Δημοτικό Σχολείο Αθηνών «Βασίλειος Καμπάνης». Ανακτήθηκε 23/3/2021, από <https://74dim-athin.att.sch.gr/istoriki-diadromi>

Ιστορικό Αρχείο. ΕΥΔΑΠ. Ανακτήθηκε 5/12/2020, από <https://www.eydap.gr/SocialResponsibility/Society/HistoryRecord/>

Καλλιβερέτακης, Λ. *Η Αθήνα τον 19ο αιώνα: Από επαρχιακή πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου.* Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε. Ανακτήθηκε 20/9/2020, από http://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/chapter_more_9.aspx

Καλλιβερέτακης, Λ. (2015). *Σχεδιάζοντας την Αθήνα τον 19ο αιώνα.* Athens Social Atlas (Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας). Ανακτήθηκε 25/10/2020, από <https://bit.ly/3tfjLoL>

Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (11/5/2016) *Η σχολή Χιλλ και το νηπιαγωγείο της (ομιλία).* Σύλλογος των Αθηναίων. Ανακτήθηκε 20/11/2020, από <http://www.syllogostonathinaion.gr/drastiriotes/video/i-scholi-chill-ke-to-nipiagogio-tis/>

Καρδαμίτση Αδάμη, Μ., Φλεριανού, Αι, Μπότσιου, Κ., Σταματόπουλος, Κ., Κατσώτα, Δ., Χατζηβασιλείου, Ε. & Βοζάνη, Α. (2009). *Το κτήριο της Βουλής των Ελλήνων.* Βουλή των Ελλήνων. Ανακτήθηκε 20/12/2020, από https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/katalogos_ktirio.pdf

Καταγραφή κτηρίων της Αθήνας. (1830-1940). Monumenta. Ανακτήθηκε 12/3/2021 από www.docathens.org

Κατοικία - Κτήριο Σούτσου, στο Καταγραφή κτηρίων της Αθήνας (1830-1940). Monumenta Ανακτήθηκε 12/3/2021, από https://docathens.org/gr/monument/view_more/?id=8350

Κήπος των Ηρώων. Στη Βικιπαίδεια. Ανακτήθηκε 3/2/2021, από https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9A%CE%AE%CF%80%CE%BF%CF%82_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%97%CF%81%CF%8E%CF%89%CE%BD

Κοκκίνης, Π. (28/2/2020). *Η Πηνελόπη Πλάκα δεν είναι καθόλου κουλ.* Oneman. Ανακτήθηκε 20/12/2020, από <https://www.oneman.gr/synentefxeis/i-pinelopi-plaka-den-einai-katholou-koul/>

Κομίνης, Μ. (2008). *Η Αθήνα κατά τα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής Διοίκησης (18ος-19ος αιώνας) – Η πόλη και το διοικητικό καθεστώς.* Μεταπτυχιακή Εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε 6/11/2020, από <http://ikee.lib.auth.gr/record/113048/files/KOMINIS.pdf>

Κοντράρου-Ρασσιά, Ν. *Κάποτε στην Αθήνα* (20/1/2013) *Επτά, Ελευθεροτυπία.* Ανακτήθηκε 6/1/2021, από <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=337349>

Κοτζαμάνης Β (1997) Αθήνα, 1848-1995. *Η δημογραφική ανάδυση μιας μητρόπολης.* Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 92-93: 3-30. Ανακτήθηκε 21/1/2021, από <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/viewFile/7291/7011.pdf>

Κουνάδης, Η. (26/10/2016). *7 σπουδαίοι άνθρωποι που έγιναν αθηναϊκοί δρόμοι.* In2life.gr. Ανακτήθηκε 15/11/2020, από <https://www.in2life.gr/features/notes/article/553695/7-sproydaioi-anthropoi-poy-eginan-athhnaikoi-dromoi.html>

Κωβαίου, Μ. (8/12/2020). *Άνω Πετράλωνα: Με την αύρα παλιάς αθηναϊκής γειτονιάς.* Καθημερινή. Ανακτήθηκε 12./12/2020 από <https://www.kathimerini.gr/society/561188182/ano-petralona-me-tin-ayra-palias-athinaikis-geitonias/>

Λαμπράκη Πλάκα, Μ. *Η Αγιογραφία του Αγώνα*, Karl Krazeisen. Εθνική Πινακοθήκη. Ανακτήθηκε 22/1/2021, από <https://www.nationalgallery.gr/el/psiphiakes-parousiaseis/museum/karl-krazeisen-i-agiographia-tou-agona.html>

Λεοντής, Χ. *Καντάτα Ελευθερίας* (Μουσικό έργο). Εκδόσεις της Βουλής των Ελλήνων. Ανακτήθηκε 15/12/2020, από <https://www.hellenicparliament.gr/onlinePublishing/KEL/index.htm>

Λίστα Νεότερων Μνημείων. *Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε. Ανακτήθηκε 21/11/2020, από <http://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio.aspx>

Μαθητικό Συνέδριο 10–12 Μαΐου 2019 – Ομάδες Προφορικής Ιστορίας. (2019). Ομάδες Προφορικής Ιστορίας. Ανακτήθηκε 25/1/2021, από <http://oralhistorygroups.gr/mathitiko-synedrio-2019/>

Μιχαλινού, Μ. *Click Ngwere, μια πολυτάλαντη γυναίκα από τη Ζιμπάμπουε, στην Αθήνα*. (συνέντευξη). Η Αθήνα με άλλα μάτια. Debop.gr. Ανακτήθηκε 20/12/2020, από <https://www.debop.gr/deBlog/athens-of-foreigners/click-ngwere-mia-polytaladi-gynaika-apo-ti-zibaboue-stin-athina>

Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών – Ίδρυμα Βούρου-Ευταξία. Ανακτήθηκε 3/12/2020, από <https://athenscitymuseum.gr/>

Μπέλλα, Μ. (17/02/2019). *Ιωάννα Στεφανόπολι - Η πρώτη φοιτήτρια στο ελληνικό πανεπιστήμιο*. Alfavita. Ανακτήθηκε 25/11/2020, από https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/281312_ioanna-stefanopoli-i-proti-foititria-sto-elliniko-panepistimio

Μπουαγιέ Ζ. Π. *Επιστολή προς τους Πολίτες της Ελλάδος*. Βικιθήκη. Ανακτήθηκε 1/2/2021, από <https://bit.ly/3b1uK5>

Μπρούσαλης, Κ. *Επαναστατημένη Αθήνα*. HistoryReport.gr. Ανακτήθηκε 29/1/2021, από <https://bit.ly/3f6idbQ>

Ο Λόρδος Βύρων και το σπαθί του Κολοκοτρώνη (21/10/2020). Εταιρεία για τον Ελληνισμό και τον Φιλελληνισμό. Ανακτήθηκε 1/11/2020, από <https://www.eefshp.org/o-lordos-vyron-kai-to-spathi-toy-kolokotroni>

Οικία Κλεάνθη-Schaubert (Παλιό Πανεπιστήμιο). Αρχείο Νεοτέρων Μνημείων, Αρχαιολογία της πόλης των Αθηνών, ΕΙΕ. Ανακτήθηκε 20/10/2020, από http://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/arxeio_more.aspx?id=127

Οι μαρμάρινες προτομές των Ηρώων της Επανάστασης στο Πεδίον του Άρεως (25/3/2018). Stone news. Ανακτήθηκε 19/1/2021, από <https://stonenews.eu/el/marmarines-protomes-ton-iroon-tis-epanastasis-sto-pedion-tou-areos/>

Οι πρώτες εκλογές του Δήμου Αθηναίων. Σαν Σήμερα. Ανακτήθηκε 25/10/2020, από <https://www.sansimera.gr/articles/9>.

Οι συνοικίες και οι γειτονιές του Δήμου Αθηναίων [χάρτες] (04/10/2018). Γεωμυθική. Ανακτήθηκε 18/11/2020, από https://geomythiki.blogspot.com/2018/10/blog-post_4.html

Ο κήπος της Αθήνας. Αθήνα, Δήμος Αθηναίων. Ανακτήθηκε 12/1/2021, από <https://www.cityofathens.gr/episkeptes/aksiotheata/diadromes-stin-istoria-tis-athinas/o-kipos-tis-athinas>

Ο Χανς Κρίστιαν Άντερσεν ζωγράφιζε σε σκίτσα του τις καμήλες που κυκλοφορούσαν στην Αθήνα. Η άγνωστη Αθήνα του 19ου αιώνα, όπως την περιέγραφαν οι περιηγητές. Μηχανή του Χρόνου. Ανακτήθηκε 22/12/ 2020, από <http://www.mixanitouxronou.gr/o-chans-kristian-antersen-zografize-se-skitsa-toy-tis-kamiles-poy-kykloforoy-san-stin-athina-i-agnosti-athina-toy-19oy-aiona-opos-tin-periegrafan-oi-periigites>

Πανατζόπουλος, Γ. (14/1/2012). *Αυτή είναι η νέα όψη της πλατείας Θεάτρου*. Lifo. Ανακτήθηκε 19/1/2021, από https://www.lifo.gr/articles/athens_articles/309772/ayti-einai-i-nea-opsi-tis-plateias-theatroy

Πάλλης, Γ. (2007). *Τοπογραφία του αθηναϊκού πεδίου κατά την μεταβυζαντινή περίοδο: οικισμοί, οδικό δίκτυο και μνημεία*. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε 10/9/2020, από <https://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/22159#page/8/mode/1up>

Πανταζόπουλος, Γ. (4/2/2019). *Η ιστορία των προσφυγικών συνοικισμών της Αθήνας*. LiFO. Ανακτήθηκε 12/12/2020 από <https://www.lifo.gr/culture/arxaiologia/i-istoria-ton-prosfygikon-synoikismon-tis-athinas>

Παπακωνσταντίνου, Ε. (2015). *1 δρόμος και 2 ½ πλατείες του κέντρου της Αθήνας σχεδιασμοί και πραγματικότητες οδός Αθηνάς, πλατεία Κοτζιά, πλατεία Μοναστηρακίου, Βαρβάκειος* (Εργασία). Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αρχιτεκτονική. Ανακτήθηκε 5/1/2021, από http://www.arch.ntua.gr/sites/default/files/project/11096/_ep_1dromos_25plateies_2015.pdf

Προεδρικό Μέγαρο. *Τοποθεσία και Ιστορία*. Προεδρία της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ανακτήθηκε 14/1/2021, από <http://www.presidency.gr/proedriko-megaro>

Πύλη της Μπουμπουνίστρας. Στη Βικιπαίδεια. Ανακτήθηκε 5/1/2021, από <https://bit.ly/33jdb6n>

Ρακάς, Σ. *Μια πρωτοφανής φωτογραφία της μεταοθωμανικής Αθήνας*. Ασσόδου. Ανακτήθηκε 2/11/2020, από <https://1-2.gr/2020/05/21/mia-protofanhs-fotografia-ths-metaothomanikhs-athhnas/>

Σακελλαρίου, Α. (2017). *Η θρησκεία στην πόλη: Η συνύπαρξη της θρησκευτικής διαφορετικότητας στον αστικό χώρο*. Athens Social Atlas (Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας). Ανακτήθηκε 25/10/2020, από <https://bit.ly/3um3UpM>

Σιταράς, Θ. *Πλατεία Εθνικής Αντίστασης (Κοτζιά)*. Παλιά Αθήνα. Ανακτήθηκε, από <http://paliaathina.com/gr/pages/226/plateia-ethnikis-antistasis-kotzia.html>

Σκιαδάς, Ε. *Τα λαδοφάναρα και οι φανοκόροι στην παλιά Αθήνα*. Μικρός Ρωμηός. Ανακτήθηκε 21/12/2020, από <https://mikros-romios.gr/ladofanara/>

Σκιαδάς, Ε. (11/09/2018). *Το πρώτο δημοτικό σχολείο Αθηνών και ο δάσκαλος Μιχαήλ Μ. Καραμάνος*. Τα Αθηναϊκά. Ανακτήθηκε 20/1/2021, από <https://www.taathinaika.gr/to-protodimotiko-scholeio-athinon-kai-o-daskalos-michail-m-karamanos/>

Σκιαδάς, Ε. *Στη Γειτονιά των Ονείρων: Ο Ασύρματος του Φιλοπάππου*. Μικρός Ρωμηός. Ανακτήθηκε 12/12/2020 από <https://mikros-romios.gr/asyrmatos>

Σκουμπούρη, Α. (13/1/2020). *Η εξέγερση του 1821 στην Αθήνα*. Ομιλία. Blod, Ίδρυμα Μποδοσάκη. Ανακτήθηκε 10/10/2020, από <https://www.blod.gr/lectures/i-eksegersi-tou-1821-stin-athina/>

Σκουμπούρη, Α. *Στην Αθήνα δοξάζεται η διαχρονία*. (14/1/2021). *bookpress.gr*. Ανακτήθηκε 20/2/2021, από https://bookpress.gr/sinenteuxeis/ellines/12931-artemis-skoubourdi-maria-kaliori?utm_source=Newsletter&utm_medium=email

Σμυρνιούδης, Γ. (17/12/2011). *Οδοιπορικό στην παλιά Αθήνα (1850-1920)*. Θέματα Ελληνικής Ιστορίας. Ανακτήθηκε 20/10/2020, από <https://www.istorikathemata.com/2011/12/1850-1920.html>.

Επίσης, στο Σελίδες Ιστορίας και Επιστήμης. Ανακτήθηκε 20/10/2020, από <http://history-pages.blogspot.com/2011/12/1850-1920.htm> l

Σταθμός: Αγωνιστές. WWF και Α' Διεύθυνση Π.Ε. Αθηνών – Περιβαλλοντική Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε 18/12/2020, από <https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/PedionAreosAgonistes.pdf> και https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/PedionAreosAgonistes_lysari.pdf

Σταφυλάκης, Στ. (2010). *Οδωνυμικά, Ονόματα των δρόμων και των πλατειών της Αθήνας*. Issuu.com. Ανακτήθηκε 16/11/2020, από https://issuu.com/stafylakis/docs/_3pdf

Στούκα, Ξ. (12/9/2020). *Μουσείο Δήμου Αθηναίων: Η Αθήνα απόκτα το δικό της θησαυροφυλάκιο μνήμης*. Ελεύθερος Τύπος. Ανακτήθηκε 4/12/2020, από <https://eleftherostypos.gr/politismos/moyseio-dimoy-athinaion-i-athina-apokta-to-diko-tis-thisayrofylakio-mnimis/>

Συνέντευξη της Π.Μ. από την Πελοπόννησο, στο *Μαρτυρίες: εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση προς την Κυψέλη – Ομάδες Προφορικής Ιστορίας*. (2012). Ομάδες προφορικής ιστορίας- ΟΠΙΚ. Ανακτήθηκε 22/11/2020, από <http://oralhistorygroups.gr/opik-metanastefsi/>

Σχέδιο Συντάγματος του Ρήγα Βελεστινλή (1797). (11/4/2019). Syntagma Watch. Ανακτήθηκε 29/11/2020, από <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution/syntagma-rigas-velestinlis>

Σχολή Χίλλ, Ιστορικό Αρχείο. Ανακτήθηκε 21/10/2020, από <https://www.hillarchive.gr/>

Σώλου, Τ. (29/12/2018). *Η ιστορία του άτυχου θεάτρου της πλατείας Λουδοβίκου*. Hellas Special. Ανακτήθηκε 23/11/2020, από <https://tetysolou.wordpress.com/2018/12/29/16078/>

Τα Οθωμανικά μνημεία της Αθήνας. Ιππόδαμος ο Μιλήσιος. Εργαστήριο Ιστορίας της Τέχνης του 8ου υμνασίου Πειραιά. Ανακτήθηκε 18/12/2020, από http://www.hippodamos.edu.gr/othomanika_mnimeia_athinas.htm

Τα Προπύλαια του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ανακτήθηκε 18/2/2021, από http://www.intel.uoa.gr/fileadmin/intel.uoa.gr/uploads/ethicsphotos/triptyxo_propylaia_A4_GR_FINAL.pdf

Τη μέρα που η Αθήνα έγινε η πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους (1/12/2012). Όλα τα καλά χωράνε. Ανακτήθηκε 1/12/2020, από <http://ola-ta-kala.blogspot.com/2012/12/blog-post.html>

Το Αττικό Τοπίο μέσα από τα μάτια των ξένων Περιηγητών (2015). Υπουργείο Πολιτισμού, Παιδείας και Θρησκευμάτων. Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Ανακτήθηκε 20/10/2020, από <http://followodyseus.culture.gr/Portals/54/Material/Telika/AttikoTopio/Perihghtes.pdf>

Το Δημοτικό Θέατρο της Αθήνας χαρακτηρίστηκε το «καλλίτερον της Ευρώπης» αλλά το κατεδάφισαν. Το σχεδίασε ο Τσίλερ, το εκμεταλλεύτηκε ο τραπεζίτης Συγγρός και το έριξε ο Κοτζιάς. Μηχανή του Χρόνου. Ανακτήθηκε 4/12/2020, από <https://www.mixanitouxronou.gr/to-dimotiko-theatro-tis-athinas-charaktiristike-to-kalliteron-tis-evropis-alla-to-katedafisan-to-40-to-schediase-o-tsiler-to-ekmetalleftike-o-trapezitis-singros-ke-to-erixe-o-kotzias/>

Το κτήριο της Παλαιάς Βουλής και η κοινοβουλευτική ζωή της Ελλάδας. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Ανακτήθηκε 21/12/2020, από <https://www.nhmuseum.gr/efarmoges>

Το μέγαρο της Παλιάς Βουλής. Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Ανακτήθηκε 21/12/2020, από <https://www.nhmuseum.gr/poioi-eimaste/to-megaro-tis-palaias-voulis>

Το Μουσείο. Μουσείο Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανακτήθηκε 20/10/2020, από <http://www.historymuseum.uoa.gr/to-moyseio.html>

Το νέο κτίριο των Κεντρικών Γραφείων του ΤΣΜΕΔΕ στην Αθήνα. ΩΜ Μελετητική, Εκδόσεις Κτίριο. Ανακτήθηκε 11/12/2020, από <https://bit.ly/3udweuB>

Το σχολείο μας. 46ο Νηπιαγωγείο Αθηνών. Ανακτήθηκε 25/11/2020, από <https://blogs.sch.gr/46nipath/scholeio/>

Χαραλαμπίδης, Μ. (26/10/2013) *Πρόσφυγες και γηγενείς στη μεσοπολεμική Αθήνα: πτυχές μιας δύσκολης συμβίωσης*. Tvxs.gr. Ανακτήθηκε 14/12/2020, από <https://tvxs.gr/news/taksidia-sto-xrono/prosfyges-sti-metapolemiki-athina-i-afiksi-kai-i-antidras-ton-gigenon>

Χρονολόγιο της παιδικής ηλικίας. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας. ΥΠΑΙΘ. Ανακτήθηκε 10/1/2021, από <https://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/education/chronology/index.html?id=103>

Ψηφιακό Αρχείο Ιωάννη Καποδίστρια. Ανακτήθηκε 23/9/2020, από <https://kapodistrias.digitalarchive.gr/thedigitalarchive.php>

Ashwell, M. & Ashwell, N. *Δουλεύοντας με τους νέους: μαθαίνοντας μαζί*. Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση. Ανακτήθηκε 18/1/2021, από http://www.theatroedu.gr/portals/38/main/images/stories/files/Yliko_Drast/Ashwell2_Gr.htm

Heaven (2007). *Point Supreme*. Ανακτήθηκε 20/12/2020, από <http://www.pointsupreme.com/content/research/athens-heaven.html>

Panoramic views, Αθήνα. Wikimedia Commons. Ανακτήθηκε 2/10/2020, από https://commons.wikimedia.org/wiki/Athens#Panoramic_views

Polis2. Το Προγραμμα. This is Athens-Polis. Δήμος Αθηναίων. Ανακτήθηκε 20/1/2021, από <http://www.polis2.thisisathens.org/to-programma/>

Βίντεο

Αθήνα μια πόλη μαγική (ντοκιμαντέρ) (1992). ΕΡΤ, Αρχείο. Ανακτήθηκε 12/2/2021, από <https://archive.ert.gr/6818/>

Αναγνωστόπουλος, Ν., (σκηνοθεσία), Γρατοσία, Ει. (σενάριο). (2020). *Τα κτήρια είναι σαν τους φίλους*, ντοκιμαντέρ. Monumenta στο https://www.youtube.com/watch?v=M0dQjIQKQ_0&t=441s&ab_channel=MONUMENTAGREECE (Ανακτήθηκε 20/12/2020)

Αναφιώτικα το νησί κάτω από την Ακρόπολη (12/7/2020). N.p. production. Ανακτήθηκε 21/12/2020 από <https://www.youtube.com/watch?v=b0MsXwM3Hxw>

Βρυσάκι, η εξαφανισμένη συνοικία (2014). Η Μηχανή του Χρόνου. Ανακτήθηκε 15/12/2020, από <https://vimeo.com/channels/205610/117816772>

Γιακουμάτου, Τ. (10/3/2021). *Η πολιορκία των Αθηνών /19*. Με το χέρι του Π. Ζωγράφου, με τον «στοχασμό» του Μακρυγιάννη. Ανακτήθηκε 12/3/2021, από https://www.youtube.com/watch?v=gMtAtfQm_nA&list=PL2UGcfGvSsDzsF3-uvqAXSVESRRM5j-FK&index=16

Γιακουμάτου, Τ. (8/3/2021). *Μάχη πρώτη των Αθηνών /10*. Με το χέρι του Π. Ζωγράφου, με τον «στοχασμό» του Μακρυγιάννη. Ανακτήθηκε 12/3/2021, από <https://www.youtube.com/watch?v=dkHIFxClNDg&list=PL2UGcfGvSsDzsF3-uvqAXSVESRRM5j-FK&index=10>

Γιακουμάτου, Τ. (10/3/2021). *Μάχη του Ανάλατου /18*. Με το χέρι του Π. Ζωγράφου, με τον «στοχασμό» του Μακρυγιάννη. Ανακτήθηκε 30/3/2021, από https://www.youtube.com/watch?v=MkoqO_ntWBU&list=PL2UGcfGvSsDzsF3-uvqAXSVESRRM5j-FK&index=18

Γραμματικόπουλος, Ν. (1980). *Αιδ' εις Αθήναι ...η πριν πόλεις*. Ανακτήθηκε 18/12/2020, από <https://vimeo.com/41519608>

Ελευθεριάδης, Λ. (ερευνα, παρουσίαση) και Ιωσηφίδης, Η. (σκηνοθεσία) (2019), *Από Πέτρα και Χρόνο – Αναφιώτικα*. ΕΡΤ. Ανακτήθηκε 12/3/2021, από <https://www.youtube.com/watch?v=MFdOoDYmA4M>

Ζάππειο, η μακρά ιστορία ενός κτηρίου. Περισκόπιο. (1989). ΕΡΤ, Αρχείο. Ανακτήθηκε 3/1/2021, από <https://archive.ert.gr/69934/>

Η Αθήνα μέσα από τα μάτια των περιηγητών - Η Ακρόπολη (Η. W. Williams 1820) (4/2017). Μουσείο Μπενάκη. Ανακτήθηκε 10/3/2021, από <https://www.youtube.com/watch?v=frlx6BzAaEw&feature=youtu.be>

Ηχογράφιση από την κηδεία του Σεφέρη το 1971. (20/9/2013). Ανακτήθηκε 20/12/2020, από <https://youtu.be/ANtbngw7TKA>

Ιστορίες ραδιοφώνου. Το ξεκίνημα, 1925-1944. ΕΡΤ, Αρχείο. Ανακτήθηκε 19/12/2020, από <https://archive.ert.gr/7846/> {

Ναχμία, Δ. Εθνικός κήπος. Ιχνηλάτες (2002). ΕΡΤ, Αρχείο. Ανακτήθηκε 2/2/2021, από <https://archive.ert.gr/73733/>

Λιάπη, Γ. (2019). *Δημαρχείο Αθηνών και πρωτότυπα έργα τέχνης* (Μ.Δ.Ε. β' μέρος). Ανακτήθηκε 15/1/2021, από https://www.youtube.com/watch?v=vqK1f7QWNAo&ab_channel=GeorgiaLiapi

Λυγίζος, Ε. (Σκηνοθετική επιμέλεια). *Στρατηγού Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα: η πολιορκία της Ακροπόλεως*. Παραβάσεις: Πρόσωπα του Ήρωα. (2021) ΚΠΙΣΝ. Ανακτήθηκε 29/3/2021, από <https://www.youtube.com/watch?v=ipY1BNlxcX8>

Πετρίτσης, Γ. (1994). *Η κηδεία του Παλαμά* (ντοκιμαντέρ). ΕΡΤ, Αρχείο. Ανακτήθηκε 20/12/2020, από <https://archive.ert.gr/26807/>

Τα Δίκαια του Ανθρώπου, Ρ. Βελεστινλής (19/6/2019). GPITRAL1 Λογοτεχνία Greek Audiobooks for free. Ανακτήθηκε 20/12/2020, από <https://www.youtube.com/watch?v=mIxWkpaR0z4>

Φέρρης, Κ. (1961) *Τα ματόκλαδά σου λάμπουν*. Ανακτήθηκε 21/12/2020, από <https://www.dailymotion.com/video/xyall2>

Πηγές εικόνων

Φωτογραφίες εξωφύλλου Κολάζ Εικόνων 6, 20, 34, 74, 101 και Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. POMARDI, Simone. *Viaggio nella Grecia fatto da Simone Pomardi negli anni 1804, 1805, e 1806. Arrichito di tavole in rame*, τ. Ι, Ρώμη, Vincenzo Poggioli, 1820. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=44052>

Εικ. 1 Martin Baldwin Edwards, Athens (1680, de Wit),
πηγή: https://www.flickr.com/photos/athens_greece/7625722260

Εικ. 2 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. FANELLI, Francesco. *Atene Attica Descritta da suoi Principii sino all' acquisto fatto dall' Armi Venete nel 1687... Divisa in quattro parti. Con varietà di medaglie, ritratti, e disegni*, Βενετία, Antonio Bortoli, 1707. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=47153>

Εικ. 3 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. STADEMANN, August Ferdinand. *Panorama von Athen. An Ort und Stelle aufgenommen und herausgegeben von Ferdinand Stademmann... Deponirt... 15 April, 1840 bei dem Koniglichen bayerischen Ministerium des Innern*, Μόναχο, J.B. Kuhn, Franz Wild'schen Buchdruckerey, for the Author, and for R. Weigel, Leipzig, and Artaria & Fontaine, Mannheim, 1841. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=38883>

Εικ. 4 Βικιπαίδεια. Αρχείο Francis Bedford. {{Artwork |artist = {{Creator:Francis Bedford}} |title = Athens, the modern city [Greece] | description = View towards Mount Lycabettus from the Acropolis | date = 31 May 1862 | medium.... Πηγή: https://el.m.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Athens_Francis_Bedford_1862.jpg

Εικ. 5 Wikimedia Commons, πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Theophilos_George_Karaiskakis_chasing_Kutahi_in_1826.jpg, Public Domain

Εικ. 6 Wikimedia Commons. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Zografos-Makriyannis_19_Poliorkia_ton_Athinon.jpg, Public domain

Εικ. 7, 8, 10, 11, 12 Αρχείο Καλλιόπη Κύρδη

Εικ. 9 Ακύλα, Ε. & Ζάχου, Ε. (2017). Το διετές εκπαιδευτικό πρόγραμμα «η γειτονιά μας». Στο Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας (επιμ.), Οι γειτονιές μας. Εκπαιδευτικές προσεγγίσεις μέσα από τέσσερις διαλόγους (σ. 24). Αθήνα: ΙΑ/ΕΤΕ. (ISBN: 978- 960- 9475- 10-5).

Εικ. 19, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 98, 99, 100

Αρχείο του προγράμματος «Το παιδί, η πόλη και τα μνημεία»

Εικ. 13 Ι. Μελετόπουλος, Αθήνα 1650-1870, έκδοση Τράπεζας Πίστωσης, Αθήνα 1979.

Εικ. 14 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. Drawings by Edward Dodwell Esq. F.S.A &c., London, Rodwell and Martin, 1819. Πηγή: <https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=315>

Εικ. 15 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. SKENE, James. *Μνημεία και τοπία της Ελλάδος, 1838 – 1845*, Αθήνα, Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, 1985. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=40259>

Εικ. 16 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. VAN DEN BRULE, Alfred. *L'Orient Hellène. Grèce-Crète-Macédoine*, Παρίσι, Félix Juven [1907] Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=39493>

Εικ. 17 Wikimedia Commons. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%A0%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%B5%CE%AF%CE%B1_%CE%9C%CE%BF%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B7%CF%81%CE%B1%CE%BA%CE%AF%CE%BF%CF%85_3645.jpg

Εικ. 18 Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης, Ιστορικές Εκμεταλλεύσεις της Χαϊδελβέργης – ψηφιακές. München, 1841.

Πηγή: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/stademann1841/0017>

Εικ. 20 ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΓΕΝΝΑΔΕΙΟΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εικ. 21 Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης, Ιστορικές Εκμεταλλεύσεις της Χαϊδελβέργης – ψηφιακές. München, 1841. Πηγή: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/stademann1841/0023?sid=b721d389d0d44b0a41b27a466638ff9d>

Εικ. 22 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. BECK, Henri. *Vues d'Athènes et de ses Monuments, Photographies d'Après Nature*, Βερολίνο-Λονδίνο, A. Asher & Co 1868. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=58928>

Εικ. 23 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. POMARDI, Simone. *Viaggio nella Grecia fatto da Simone Pomardi negli anni 1804, 1805, e 1806. Arrichito di tavole in rame*, τ. Ι, Ρώμη, Vincenzo Poggioli, 1820. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=44049>

Εικ. 24 Louis-François Cassas (1756-1827), general view of Athens, colored etching. Συλλογή Βουλής των Ελλήνων

Εικ. 25 PEYTIER, Eugène. *Liberated Greece and the Morea Scientific Expedition. The Peytier Album in the Stephen Vagliano Collection*, Αθήνα, National Bank of Greece, 1971

Εικ. 26 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. BECK, Henri. *Vues d'Athènes et de ses Monuments, Photographies d'Après Nature*, Βερολίνο-Λονδίνο, A. Asher & Co., 1868. Travelogues. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=58950>

Εικ. 27 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. Μια γωνία της σύγχρονης Αθήνας Πλατεία Συντάγματος (Ερμού) *Un coin d'Athènes moderne: place de la Constitution*, 1899. Έκδοση AVELOT, Henri. *Croquis de Grèce et de Turquie, 1896-1897, Autour de l'Archipel*, Tour, Alfred Mamé et fils, MDCCCXCIX [=1899].

Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=59525>

Εικ. 28 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. VAN DEN BRULE, Alfred. *L'Orient Hellène. Grèce-Crète-Macédoine*, Παρίσι, Félix Juven [1907].

Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=39481>

Εικ.29 Wikimedia Commons, I. Sailko.

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panoramic_views_of_Athens_02.JPG

Εικ. 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41 Αρχείο Ελένη Σβορώνου

Εικ. 42 Wikimedia Commons, Dimsfikas - Own work by the original uploader, CC BY-SA 3.0. Πηγή: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=67285006>

Εικ. 43 Φίλιππος Φωτιάδης. Πηγή: <http://www.philphot.gr/art/works/>

Εικ. 44 Πουλίδης, Π. Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου. Public domain, via Wikimedia Commons. Πηγή: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ed/Orphans_under_care_of_American_Near_East_Relief_exercising_at_ruins_of_the_Temple_of_Jupiter_Athens_In_the_background_the_Acropolis_LCCN2010648474.jpg

Εικ. 45 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. POUQUEVILLE, François Charles Hugues Laurent. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=38019>

Εικ. 46 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, LABORDE, Léon Emmanuel S.J. de, Marquis. *Athènes aux XVe, XVIe et XVIIe siècles*, Παρίσι, Jules Renouard, 1854. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=32389>

Εικ. 47 Dodwell, Edward, Views in Greece, London, 1821, στον ιστότοπο της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης, στο <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dodwell1821/0035> [Creative Commons Αναφορά Δημιουργού – Παρόμοια Διανομή 4.0 Διεθνές]

Εικ. 48 Στο βιβλίο «Αθήνα 1818-1853: έργα Δανών καλλιτεχνών», Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 1985

Εικ. 49 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. Terre aimée des Dieux, Παρίσι [G. de Maleherbe], MCMXXII. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=4000>

Εικ. 50 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. *La place de la gare Monastiraki* - Van Den Brule Alfred - 1907.

Πηγή: <http://eng.travelogues.gr/travelogue.php?view=72&creator=1028869&tag=8852>

Εικ. 51 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. *Οδοιπορικό του 1843 από την Αθήνα στο Ναύπλιο*, Athens, Olkos-Ariadni, 1984. Πηγή: <http://eng.travelogues.gr/item.php?view=41865>

Εικ. 52 Wikimedia Commons. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%CE%9D%CE%B1%CF%8C%CF%82_%CE%91%CF%83%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD_%CF%83%CF%84%CE%B1_%CE%A3%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%AC_3219.jpg This file is licensed under the Creative Commons Attribution-Share Alike 4.0 International license.

Εικ. 53 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. PEYTIER, Eugène. *Liberated Greece and the Morea Scientific Expedition. The Peytier Album in the Stephen Vagliano Collection*, Αθήνα, National Bank of Greece, 1971. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=38690>

Εικ. 54 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. DODWELL, Edward. *Views in Greece, from Drawings by Edward Dodwell Esq. F.S.A &c.*, Λονδίνο, Rodwell and Martin, 1819. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=54215>

Εικ. 55 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Άνθρωποι. DU MONCEL, Théodore. *Οδοιπορικό του 1843 από την Αθήνα στο Ναύπλιο*, Αθήνα, Ολκός - Αριάδνη, 1984. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=41863>

Εικ. 56 Wikimedia Commons.

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Athens_University_Museum_-_Joy_of_Museum.jpg Joyofmuseums. άδεια Creative Commons

Εικ. 64, 65, 66 Αρχείο Γιώργης Γερόλυμπος

Εικ. 67, 68, 69 Αρχείο Σχολή Χιλλ

Εικ. 70 Βιβλίο «Αθήνα 1818-1853: έργα Δανών καλλιτεχνών». Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, 1985

Εικ. 71 Wikimedia Commons.

Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Fr%C3%A9d%C3%A9ric_Boissonnas#/media/File:Acropolis_1903.jpg Public Domain

Εικ. 72 Wikimedia Commons. Πηγή: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=18980676>, Public Domain

Εικ. 73 Wikimedia Commons. Πηγή: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=23302235>, Public Domain

Εικ. 74 Wikimedia Commons. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Another_scene_on_steps_of_the_old_palace_LCCN2010650526.jpg, Public Domain

Εικ. 75 Wikimedia Commons.

Πηγή: [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Refugees_in_front_of_the_ruins_of_the_temple_of_Thesus_\(i.e._Theseus\)_LCCN2010650544.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Refugees_in_front_of_the_ruins_of_the_temple_of_Thesus_(i.e._Theseus)_LCCN2010650544.jpg), Public Domain

Εικ. 76 Υπουργείο Εξωτερικών - Φωτογραφική έκθεση υπηρεσίας Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου. Wikimedia. Άδεια CC BY-SA 2.0. Πηγή: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/75/%CE%91%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CE%BF%CE%B9_%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%81%CF%84%CE%AC%CE%B6%CE%BF%CF%85%CE%BD_%CE%84%CE%B7%CE%BD_%CE%B1%CF%80%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%AD%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7_%CE%84%CE%B7%CF%82_%CF%80%CF%8C%CE%BB%CE%B7%CF%82_%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%82%2C_%CE%9F%CE%BA%CF%84%CF%8E%CE%B2%CF%81%CE%B9%CE%BF%CF%82_1944.jpg

Εικ. 77 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. SCHWEIGER LERCHENFELD, Amand, (Freiherr von). *Griechenland in Wort und Bild, Eine Schilderung des hellenischen Konigreiches*, Λειψία, Heinrich Schmidt & Carl Günther, 1887 / Kettwig, Phaidon, 1992, <https://el.travelogues.gr/item.php?view=39666>

Εικ. 78 Tanner (Capt), War Office official photographer -<http://media.iwm.org.uk/iwm/mediaLib//32/media-32498/large.jpg> This is photograph TR 2501 from the collections of the Imperial War Museums. IWM Non Commercial Licence

Εικ. 79 Ιστορικό αρχείο EPT. Πηγή: <https://archive.ert.gr/5281/>

Εικ. 80 N. Orlof - <http://www.culture.gr/4/42/421/42103/42103e/e42103e3.html>, Public Domain, Wikimedia Commons.

Πηγή: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1097429>

Εικ. 81 Wikimedia Commons. C messier, CC BY-SA 4.0, Πηγή: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=47453500>, Public Domain

Εικ. 83 Wikimedia Commons. Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%95%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%83%CE%B7_%CF%84%CE%B7%CF%82_3%CE%B7%CF%82_%CE%A3%CE%B5%CF%80%CF%84%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85

Εικ. 84 Wikimedia Commons. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plateia_Loudovikou-1847-by-johannes-rade.jpg, Public Domain

Εικ. 85 Wikipedia. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ludovic_Square_Athens_1900.png

Εικ. 86 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. Πηγή: <https://eng.travelogues.gr/item.php?view=39492>

Εικ. 87, 88, 89, 92 Αρχείο Δημαρχιακού Μεγάρου

Εικ. 90, 91 Δημοτική Πινακοθήκη Αθηνών

Εικ. 93 Αρχείο Νεωτέρων Μνημείων Αθηνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Εικ. 94 Ιστορικό αρχείο ΕΥΔΑΠ

Εικ. 95 Ίδρυμα Αικατερίνη Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. DDODWELL, Edward. *Views in Greece, from Drawings by Edward Dodwell Esq. F.S.A &c.*, Λονδίνο, Rodwell and Martin, 1819. Πηγή: <https://el.travelogues.gr/item.php?view=54212>

Εικ. 96 Martin Baldwin Edwards, Athens (1680, de Wit). Πηγή: https://www.flickr.com/photos/athens_greece/7625722260

Εικ. 97 Wikimedia Commons. Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Attica_06-13_Athens_12_National_Garden.jpg

Εικ. 101 Ίδρυμα Αικατερίνη Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία – Άνθρωποι. The Royal Palace (today Parliament of Greece). In the background, Lycabettus hill. BECK, Henri. *Vues d'Athènes et de ses Monuments*, Photographies d'Après Nature, Berlin - London, A. Asher & Co., 1868. Πηγή: <http://eng.travelogues.gr/item.php?view=60018>

Εικ. 102 Συλλογή Βουλής των Ελλήνων

Εικ. 103 Αρχείο Jan Murken. "Otto-König-von Griechenland-Museum Ottobrunn"

Εικ. 104 Wikipedia. Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Amalia_of_Oldenburger#/media/File:Amalieoldenburger.jpg

Εικ. 105 Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη. TRAVELOGUES, Με το βλέμμα των περιηγητών. Τόποι - Μνημεία - Ανθρώποι. 1842 - 1885. Ελλάδα, ιστορική, εικονογραφημένη. Μια πλήρης συλλογή ιστορικών, τοπογραφικών και καλλιτεχνικών ντοκουμέντων. Με 280 γκραβούρες εποχής, [1842 - 1885. Greece, historical, illustrated. A complete collection of historical, topographical and artistic documents, with 280 historical engravings], Athens, Nikolas Books, 1984.

Πηγή: <http://eng.travelogues.gr/item.php?view=58517>

Εικ. 106, 107 Ζάππειον Μέγαρον. Πηγή: <https://zappeion.gr/el/to-zappeion/istoria.html>

Εικ. 108 Martin Baldwin Edwards, The Mets windmill, 1869, Image extracted and electronically modified, from Stockman's famous 1869 photo.

Πηγή: https://www.flickr.com/photos/athens_greece/44330006280/in/photostream/

Εικ. 109 Wikipedia. Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82_%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%B9%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CE%B3%CE%B9%CE%B1_%CF%84%CE%BF_%CE%BA%CE%BB%CE%AF%CE%BC%CE%B1#/media/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Old_town_Sweden_the_bike_of_Greta.jpeg, Public Domain

Εικ. 110, 111, 112 Αρχείο athenssuperscript, διαθέσιμο στο: <https://www.facebook.com/athenssuperscript/>

Εικ. 113 Αρχείο pointsumpreme: <http://www.pointsumpreme.com/content/research/athens-heaven.html>

Εικ. 114, 115 <https://museduc.gr/images/stories/books/XRONOLOGIO.pdf>